

Opetushallitus, Stakes, Terveyden edistämisen keskus

Ehkäisevää päihdetyötä tukevien ohjelmien käyttö koulussa

**Kaarina Huoponen
Heidi Peltonen
Saini Mustalampi
Pirjo Koskinen-Ollonqvist**

© Opetushallitus 1998

ISBN 952-13-0367-0

ISSN 1237-6590

Moniste 46/1998

Oy Edita Ab, Helsinki 1998

TIIVISTELMÄ

Nuorten päihteiden käytön lisääntyessä paineet koulujen päihdekasvatusta kohtaan ovat kasvaneet. Koulun kanssa yhteistyötä tekevät ovat olleet mukana kehittämässä päihdekasvatuksen uusia muotoja, joissa koululla on tärkeä osa toteuttajana tai osallistujana. Opetushallitus, Stakes ja Terveystieteiden tutkimuskeskus ovat omilla sektoreillaan olleet mukana tässä kehittämistyössä. Sen kuluessa syntyi tarve yhteistyössä selvittää tarkemmin niitä olosuhteita ja ehtoja, jotka vaikuttavat koulussa toteutettavaan päihdekasvatukseen silloin, kun sitä tehdään yhteistyössä koulun sidosryhmien kanssa. Erityisen tarkastelun kohteeksi valittiin koulun ulkopuolisten yhteistyökumppaneiden tuottamien päihdeohjelmien soveltuvuus koulun käyttöön.

Tämän hankkeen tavoitteena on koulun ja sen sidosryhmien välisen yhteistyön kehittäminen päihdekasvatukseen liittyvissä kysymyksissä. Lisäksi haluttiin selvittää, millä tavoin koulut ovat vastanneet niihin kohdistuviin paineisiin päihdekasvatuksen tehostamiseksi ja miten koulut toteuttavat yhteistyötä. Ovatko koulut lähteneet omista tarpeistaan ja lähtökohdistaan nousevaan tasavertaiseen yhteistyöhön eri sidosryhmien kanssa vai ovatko ne toimineet erilaisten päihdeohjelmien tarjoajien tai ulkopuolisten yhteistyökumppaneiden ehdoilla? Taustaksi kartoitettiin koulujen nykytilannetta; päihdekasvatuksen roolia ja sen tueksi valittujen päihdeohjelmien toteutusta opettajien ja koulujen näkökannalta.

Päihdeohjelmien tuottajat osallistuivat hankkeeseen tuomalla esille näkemyksensä omista lähtökohdistaan, tarpeistaan ja kehittämistavoitteistaan. Yhteistyö jatkui moniammatillisessa yhteistyökokouksessa, jossa päihdekasvatusta kouluissa toteuttavat sekä koulujen tärkeimpien sidosryhmien edustajat keskustelivat ja työstivät yhteistyössä esille tulleita haasteita ja ongelmia. Kokouksen konkreettisena tavoitteena ja tuotoksena oli alustava sisältösuunnitelmaehdotus koulujen ja sidosryhmien päihdekasvatuksen tueksi laadittavalle käsikirjalle.

Koulujen taustakartoituksessa oli mukana 16 koulua. Haastateltavia oli yhteensä 50. Heistä 16 oli rehtoreita, ohjelmaa soveltavia tai sen toteuttamiseen muuten osallistuvia opettajia oli 20. Lisäksi haastateltiin 14 sellaista opettajaa, jotka eivät käyttäneet yhtäkään tarkasteltavista ohjelmista. Tarkastelun kohteeksi valittiin kouluissa tällä hetkellä yleisimmin sovelletut päihdeohjelmat Lions Quest, Lapselle Selvä Elämä ja Uskalla sanoa ei. Näiden lisäksi mukaan valittiin tupakoinnin ehkäisyyn keskittyvä Smokefree Class -kilpailu. Kutakin tarkasteltavaa ohjelmaa edusti kolme koulua, Lapselle selvä elämä -ohjelman osalta kouluja oli neljä. Lisäksi mukana oli kolme satunnaisesti valittua koulua, joissa ei sovellettu mitään tarkastelun kohteena olleista ohjelmista.

Haastatteluissa tuli ilmi, että kouluissa päihdekasvatusta ei hahmoteta erillisenä kokonaisuutena, vaan sitä tarkastellaan osana terveystieteiden ja laillisuuskasvatusta. Vaikka terveystieteiden kasvatuksessa käsitellään päihteisiin liittyviä kysymyksiä, useat haastateltavat opettajat eivät tieneet, miten eri opettajat aihetta käsittelevät ja missä yhteyksissä. Koulun tasolla ei ollut muutamaa koulua lukuunottamatta kokonaisvaltaista päihdekasvatusstrategiaa.

Opettajien mielestä päihdekasvatuksen perinteiset keinot eivät olleet vaikuttaneet nuorten päihteiden käyttöön. Uusilta ohjelmilta odotettiin tässä suhteessa parempia tuloksia. Kun

uusien ohjelmien tarjottiin, kouluissa ei juurikaan pohdittu, miten päihdekasvatus olisi tehokkainta toteuttaa ja millä perusteilla sitä tukevat ohjelmat tulisi valita. Ohjelmien käyttöön pikemminkin ajaututtiin kuin päädyttiin harkinnan ja vertailun tuloksena.

Koulujen tausta-ajatuksena oli valmiiksi tuotettuja ohjelmia hankkiessa useimmiten arkinen toive siitä, että ammattimaisesti valmistetun paketin avulla nuorten päihteiden käyttöä voidaan ehkäistä. Tällä näkymällä ohjelmien vaikutuksia on tutkittu kuitenkin vähän eikä seuranta- tai arviointitutkimuksilla ei ole pystytty vahvistamaan tällaista vaikutuksia ainakaan pitkällä aikavälillä.

Tarkastelussa mukana olleiden päihdeohjelmien kokonaisuus rakentuu monella eri tavalla. Niissä on laajoja itsetuntemuksen ja itsearvotuksen kehittämiseen, sosiaalisten taitojen oppimiseen tai sosiaalisten paineiden vastustamiseen liittyviä kokonaisuuksia. Itse asiassa niiden avulla voidaan toteuttaa useita eri opetuksen tavoitteisiin tähtääviä toimintoja. Toteutukseltaan Uskalla-ohjelma perustuu verkostoyhteistyöhön ja Lions Quest -ohjelma taas on opettajajohtoinen. Lapselle Selvä Elämä -ohjelmaa toteuttavat tukioppilaat ja Smokefree Class -kilpailu korostaa luokkahengen ja ryhmäpaineiden merkitystä kilpailutilanteessa.

Ollakseen osa koulun opetussuunnitelman kokonaisuutta, eri ohjelmat vaativat tilaa opetussuunnitelmassa ja siten ohjelmaa soveltavilta opettajilta usein varsin paljon työkentelyä ja yhteensovittamista. Käytännössä ohjelmien soveltamiseen käytetty aika ja opettajien osallistuminen niihin vaihtelivat suuresti ohjelmittain. Myös ohjelmien merkitys opettajille ja kouluille vaihteli ohjelmittain.

Parhaimmillaan ohjelma antoi sitä toteuttavalle opettajalle välineitä ja innostusta kehittää päihteisiin liittyvää opetusta. Koulun tasolla valittu ohjelma saattoi tarjota ratkaisun koulun päihdeopetukseen ja kokemusten karttuessa sitä muokattiin koululle sopivaksi. Joissakin kouluissa ohjelman toteuttaminen käynnisti koko koulun tasolla päihdeopetuksen kehittämisen koulun omista lähtökohdista käsin. Näissä kouluissa ohjelmia osattiin soveltaa ja tarkastella kriittisesti. Ne ohjelmat, jotka toteutettiin kokonaan koulun ulkopuolisilla voimin, jäivät usein irrallisiksi koulun ja opettajien muusta toiminnasta. Opettajat eivät tunteneet ohjelmien sisältöä tai käytettyjä menetelmiä eivätkä seuranneet aktiivisesti ohjelman toteuttamista luokissaan.

Ohjelmien toteuttamiseen osallistuivat hyvin monet erilaiset toimijat. Yhteistyökumppaneiden valinta edellyttää koululta selkeää käsitystä siitä, mitkä tavoitteet koulun päihdeopetusta ohjaavat ja miten ne liittyvät opetussuunnitelmaan. Ohjelmien tuottajien ja koulujen erilaista tavoiteasettelua ja erilaisia arvolähtökohtia ei kuitenkaan aina tiedosteta eikä oteta huomioon. Valmiuksien ja jätävän opetussuunnitelman puuttuminen sekä epäselvät vastuukysymykset johtavat helposti siihen, että jotkut koulut ottavat vastaan melko kriittittä sinne tarjottuja aineistoja ja kouluttajia.

Haastattelujen mukaan opettajat eivät kokeneet tietävänsä päihdekysymyksistä riittävästi. Koulussa ei useinkaan ole valmista toimintamallia päihdeasioiden käsittelyyn. Näitä välineitä eivät tarkasteltavat päihdeohjelmatkaan tarjoa, koska niiden pääpaino on päihteiden käytön ehkäisyssä. Päihdeohjelmien hyödynnettävyys olisikin suurempi, jos koulussa olisi yhdessä sovitut toimintamallit päihteiden käytön ehkäisystä varhaiseen puuttumiseen ja hoitoonohjaukseen saakka.

Todennäköisesti ohjelmat saavuttavat ne nuoret, joiden asenteet päihteitä ja tupakointia kohtaan ovat alunperin kielteiset ja ohjelmat vahvistavat näitä asenteita. Ongelmaksi muodostuu se, että koulussa on myös sellaisia oppilaita, joilla päihteiden käyttö on joko osa perheen tai nuoren omaa ongelmaa. Keskittyessään päihteiden käytön ehkäisyyn ohjelmat eivät juurikaan ota huomioon nuorten erilaista taustaa ja suhtautumista päihteiden käyttöön ja silloin ohjelmat eivät kohtaa päihteitä käyttäviä nuoria. Haastateltavat opettajat totesivatkin useimmiten, että päihdeopetuksella tuskin pystytään muuttamaan tällaisten nuorten päihdekäyttäytymistä tai tupakointia. Silti he katsoivat ohjelmien toteuttamisen tärkeäksi, koska parempia keinoja päihdekäsitysten käsittelyyn ei ollut tarjolla.

Vanhempien osallistuminen ohjelmien toteutukseen vaihteli. Joissakin kouluissa päihdeohjelman kerrottiin aktivoineen vanhempien osallistumista heille tarkoitettuun toimintaan. Muu verkostoyhteistyö vaihteli myös kouluittain eikä liittynyt päihdeohjelman toteuttamiseen muiden kuin sidosryhmien yhteistyölle rakentuvan Uskalla-ohjelman kohdalla.

Vaikka ohjelmien ei uskottu vaikuttavan nuorten päihteiden käyttöön suoraan, niiden varsinainen anti nähtiin sekä opettajan oman innostuksen kasvuna että oppilaiden aktiivisuuden, sosiaalisten taitojen ja luokan ilmapiirin muutoksina. Ohjelmia ja niiden tavoitteita tulisikin arvioida suhteessa siihen, miten ne tukevat välillisesti koulun tavoitteita. Parhaimmillaan koulun päihdeopetus on kiinteä osa paikallistason yhteistyötä. Yhteistyön liittäminen osaksi koulun opetussuunnitelmaa on kuitenkin vaativa tehtävä. On tärkeää, että koulu ottaa vastuun koulun opetuksesta silloinkin, kun sitä ovat toteuttamassa yhteistyökumppanit. Tämä edellyttää koululta aktiivista otetta ja kykyä valita sellaisia yhteistyökumppaneita, jotka kunnioittavat ja ovat kykeneviä ottamaan huomioon koulun opetus- ja kasvatustavoitteet.

Jatkossa yhteistyön kehittäminen merkitsee sitä, että ohjelmien tuottajat ottavat koulun mukaan jo ohjelmien suunnitteluvaiheeseen niin, että paikallistason tarpeet ja tavoitteet tulisivat riittävästi huomioiduiksi. Tämä merkitsee pitkäjänteistä ja suunnitelmallista verkostoyhteistyötä paikallistason muiden viranomaisten, vanhempien, eri järjestöjen ja muiden vapaaehtoisten kanssa. Yhteistyö edellyttää kuitenkin aina pelisäännöistä sopimista.

LUKIJALLE

Tämä raportti on osa Opetushallituksen, Stakesin ja Terveystieteiden tutkimuskeskuksen yhteistyötä ja kunkin omalla sarallaan toteuttamia ehkäisevän päihdetyön kehittämistä-

hankkeita. Kouluissa tehtävää päihdekasvatusta ja siinä sovellettavia menetelmiä kartoittamalla ja kuvaamalla on pyritty löytämään joitain yleisiä piirteitä ja linjoja, jotka auttaisivat tässä kehittämistyössä eteenpäin.

Raportti koostuu kahdesta osasta, joista ensimmäinen, loppuraportti, *Ehkäisevää päihdetyötä tukevien ohjelmien käyttö koulussa*, on haastattelujen avulla koottu kartoitus koulujen ja opettajien mielipiteistä ja kokemuksista päihdekasvatukseen liittyvistä kysymyksistä. Siinä on kartoitettu opettajien mielipiteitä myös käytettyjen päihdeohjelmien soveltuvuudesta koulun käyttöön. Loppuraportissa selvitetään haastattelujen toteuttamista, kartoitukseen valittujen ohjelmien sisältöä ja haastattelujen tuloksia. Työryhmän näkemykset ja johtopäätökset esitetään yhteenveto- ja pohdintaosassa.

Raportin toinen osa *Koulun ja sidosryhmien yhteistyöstä päihdekasvatuksessa* on edellä mainittuun kartoitukseen liittyvän jatkohankkeen väliraportti. Siinä kuvataan koulun ja sidosryhmien yhteistyötä pohtineen moniammatillisen yhteistyökokouksen lähtökohtia, tavoitteita ja tuloksia. Yhteistyökokous on osa koulujen ja sen sidosryhmien yhteistyön kehittämiseksi tarkoitettua käsikirjan kokoamista.

Raportti on saatavilla myös PDF-tiedostona www.edu.fi/oppimateriaalit/.

SISÄLTÖ

I OSA	12
EHKÄISEVÄÄ PÄIHDETYÖTÄ TUKEVIEN OHJELMIEN KÄYTTÖ KOULUSSA	12
Loppuraportti	
1. TARKOITUS JA TAVOITTEET	12
2. TOTEUTUS	15
2.1. Koulussa ohjelmia soveltavien haastattelut	15
2.1.1. Aineiston käsittely	17
2.2. Tuottajakokous	18
2.3. Yhteistyökokous	19
3. TARKASTELTAVAT OHJELMAT	19
3.1. Lions Quest	20
3.2. Lapselle Selvä Elämä, LaSE	23
3.3. Uskalla	24
3.4. Smokefree Class	25
3.5. Ohjelmien levinneisyys	26
3.6. Ohjelmien arviointiin liittyviä tutkimuksia ja selvityksiä	27
4. TULOKSET	30
4.1. Koulun päihdekasvatusstrategia	30
4.1.1. Koulun sitoutuminen päihdekasvatukseen	32
4.1.2. Päihteetön ja savuton koulu	33
4.2. Päihdekasvatusohjelmien valinta	35
4.2.1. Valinnan perustelut	37
4.3. Ohjelma suhteessa opetussuunnitelmaan ja koulun muihin kasvatustavoitteisiin	39
4.3.1. Päihdekasvatuksen peruskysymysten tuntemus	40
4.3.2. Mikä on hyvää päihdekasvatusta?	41
4.4. Päihdekasvatusohjelmien merkitys	42
4.5. Mitä muuta ohjelmilta toivottiin?	45
4.6. Mitä ohjelma antaa koulutyölle ja opettajalle?	46
4.7. Ohjelmien arviointi	49

4.8. Vanhempien osuus päihdekasvatuksessa	50
4.9. Muu verkostoyhteistyö	51
4.10. Eväitä käsikirjan valmistamiseen	54
5. YHTEENVETO JA POHDINTAA	57
II OSA	65
KOULUN JA SIDOSRYHMIEN YHTEISTYÖSTÄ PÄIHDEKASVATUKSESSA	
Väliraportti	65
1. TAUSTAA	66
2. TAVOITE	66
3. TOTEUTUS	67
4. YHTEENVETO YHTEISTYÖKOKOUKSEN TULOKSISTA	67
4.1. Taustaa ja yhteistyön ehdot	67
4.2. Päihdekasvatuksen toteutuminen koulussa	68
4.3. Ulkopuolella tuotettujen ohjelmien rooli koulun päihdekasvatuksessa	68
4.4. Yhteistyö lähiverkkojen ja vanhempien kanssa	69
5. LOPUKSI	69

LIITTEET

JOHDANTO

Suomessa on toteutettu mittava opetussuunnitelmauudistus (1994), jonka päätavoitteena on ollut lisätä koulujen mahdollisuutta kehittää omia opetussuunnitelmiaan ja samalla mahdollistaa myös koulun lähiympäristön, kotien ja muiden sidosryhmien osallistuminen.

Opetussuunnitelman perusteet määrittelevät kansallisella tasolla opetuksen tavoitteet ja keskeiset sisällöt. Opetussuunnitelman perusteissa ei enää määritellä yksityiskohtaisia opetuksen sisältöjä eri luokka-asteille, vaan laajat opetuksen tavoitteet eri oppiaineissa ja aihealueilla. Valtioneuvoston päätös tuntijaosta määrittelee eri oppiaineissa ja valinnaisaineissa pakolliset tuntimäärät. Koulut laativat koulukohtaiset opetussuunnitelmansa annetun tuntijaon puitteissa ja kansallisten tavoitteiden pohjalta. Eri kouluissa tavoitteita tukevat opetuksen sisällöt voidaan siis koota monella eri tavalla. Itsenäisyyden, valinnaisuuden ja sidosryhmäyhteistyön lisääntyminen opetussuunnitelmatyössä on ollut iso haaste, johon koulut ovat vastanneet hyvin monella eri tavalla.

Opetussuunnitelmauudistus mahdollistaa aiempaa luovemman, mutta samalla suunnitelmallisen ja pitkäjänteisen päihteen käyttöä ehkäisevän työn osana koulun yleissivistävää opetusta. Oleellisia kehittämisalueita ovat mm. koulun terveys-, laillisuus- ja tapakasvatuksen laatu ja opetuksen tavoitteiden liittäminen osaksi alueella tehtävää muuta nuorten elämänhallintaa tukevaa toimintaa. Koulun ja oppilaitosten rooli omien kasvatuksellisten ja aktiivisten toimintamallien kehittämisessä on tärkeä. Opetussuunnitelmaprosessi mahdollistaa myös painotetut opetusohjelmat alueellisten erityistarpeiden mukaan. Parhaimmillaan koulun päihdeopetus onkin luonteva osa muuta paikallistasolla tapahtuvaa päihteen käytön ehkäisytyötä.

Päihdeopetuksen tavoitteet määritellään opetussuunnitelman perusteissa osana terveyskasvatuksen tavoitteita. Opetussuunnitelman perusteiden mukaan koulun terveyskasvatuksen tehtävänä on tukea oppilaan tervettä kasvua ja kehitystä sekä terveyttä edistävää käyttäytymistä. Siinä tehtävässään koulun terveyskasvatuksella on kolme laajaa tehtävää: yleissivistävä, virittävä ja mielenterveyttä tukeva. Yleistavoitteena on, että nuori oppii sekä oman että ympäristönsä terveyden ylläpitämiseen ja edistämiseen liittyvät perustiedot- ja taidot ja toimintavalmiudet, pitää niitä oman ja ympäristönsä hyvinvoinnin näkökulmasta merkityksellisinä ja kykenee käyttämään näitä valmiuksia voimavarana elämänkulun eri vaiheissa. Opetussuunnitelman perusteet eivät siis sinällään ohjaa erillisen päihdeopetuksen opetussuunnitelman laatimiseen. Koulun opetussuunnitelmassa tulee kuitenkin selvittää, miten päihteisiin liittyviä opetustavoitteita ja sisältöjä toteutetaan eri luokka-asteilla.

Käsitykset oppimisesta ovat muuttuneet viimeksi kuluvien vuosien aikana. Myös käsitykset terveyskasvatuksen ja terveyden edistämisen lähtökohdista ja tavoitteista ovat vuosien aikana muuttuneet. Entistä vahvemmin puhutaan terveyden lukutaidosta. Miten uusi oppimiskäsitys ja terveyden lukutaito käyvät yksiin?

Nykyisen oppimiskäsityksen mukaan oppiminen on passiivisen vastaanottamisen sijasta aktiivista vuorovaikutusta ympäristön kanssa. Sen mukaan oppilas kykenee käsittelemään terveyttä koskevaa tietoa ja asettamaan itselleen oman terveytensä kannalta tärkeitä tavoitteita ja ohjaamaan toimintaansa näiden tavoitteiden suuntaan. Terveyskasvatuksen tavoitteet, jotka tähtäävät minän, minäkuvan ja maailmankuvan vahvistamiseen, ihmishuhdetaitojen oppimiseen ja sosiaalisten paineiden käsittelytaitojen kehittämiseen sekä terveyttä edistävien päätöksentekotaitojen parantamiseen edellyttävät, että tietoja ja taitoja muokataan aidossa vuorovaikutuksessa. Toiminnallisuus ja vuorovaikutus korostuvat tässä prosessissa erityisesti.

Oppilaan omat näkemykset ja kokemukset terveyteen yhteydessä olevista tekijöistä kuten

esim. tupakoinnista, alkoholista, huumeista tai ihmissuhteista ovat tärkeitä ja ne muodostavat uuden oppimisen pohjan. Tiedon ymmärtäminen tarkoittaa sen liittämistä jonkin laajemman kokonaisuuden osaksi - oppiminen on siis tietojen prosessointia. Tämä lähtökohta on erityisen tärkeä juuri terveellisten elämäntapojen omaksumisen näkökulmasta.

Yhteiskunnassamme on paljon vastavaikuttajia, jotka tuottavat myös terveyteen liittyvää erilaista ja ristiriitaista tietoa. Ajankohtaisena esimerkkinä voidaan pitää esim. huumeille myönteisten käsitysten levittämistä mm. tietoverkkojen kautta. Ristiriitaisen tiedon runsauden lisäksi tiedon omaksumista ja arvioimista vaikeuttavat eri tietolähteiden samanaikaisuus: tietotulvasta on vaikea erottaa, onko kyseessä tutkimustieto, mielipide, ideologinen kannanotto, fiktio vai fakta. Tällaisen tiedon pätevyyttä on varsin vaikea arvioida ilman lähdekriittisiä ja tietolähteiden taustamotiiveja analysoivia ajattelun taitoja.

Terveyskasvatuksen näkökulmasta näyttääkin siltä, että terveyttä koskevaa viestintää ei varsinkaan sen kaupallistuessa hallita enää siellä, mistä se lähtee, vaan siellä mihin se saapuu. Onkin puhuttu eräänlaisesta viestintäpätevyydestä, joka merkitsee sekä viestinnän sisällöllistä ja menetelmällistä hallintaa että sen perusrakenteiden tuntemista. Hiukan samaan tapaan kuin puhumme kulttuurisesta luku- tai kirjoitustaidosta, voimmekin puhua myös terveyden lukutaidosta.

Oleellinen kysymys terveyttä koskevan tiedon suhteen on se, mitä nuori on oppinut kodissaan, mitä muusta ympäristössään ja mitä hänen tulisi oppia koulussa. Miten hän oppii käsittelemään ja arvioimaan kriittisesti erilaisista lähteistä tulevaa tietoa? Oppimisen tavoitteiden kannalta on merkittävää, että virheellisiä ennakkokäsityksiä voidaan muuttaa tiedostamalla ristiriita ja tarkastelemalla asiaa uusien selitysmallien avulla. Oppimisessa tapahtuu siis sekä uuden oppimista että vanhan poisoppimista. Oppilas rakentaa näin omaa tietämystään ja oppii uutta toisaalta toimimalla vuorovaikutuksessa toisten kanssa ja toisaalta hankkimalla aktiivisesti tietoa toiminnan kautta. Koulussa tämän oppimisympäristön tärkeimpiä toimijoita ovat toiset oppilaat, opettajat ja tieto ja siihen liittyvät ilmiöt.

Terveellisen elämäntavan omaksumisen näkökulmasta tulisi siis ensisijaisesti kehittää taitoa käsitellä terveyteen yhteydessä olevaa tietoa - terveysajattelun taitoja - ja sen kautta kehittää terveyden ylläpitämiseen läheisesti liittyviä toimintavalmiuksia. Nämä tavoitteet ovat osa yleissivistävän koulutuksen tavoitteita. Tärkeäksi näkökulmaksi näiden tavoitteiden toteuttamisessa tulee tasa-arvoisuus ja saatavuus eli se, miten taata koko kulloisellekin ikäluokalle tavoitteiden mukainen opetus. Koko ikäluokkaa koskevien tavoitteiden lisäksi tarvitaan myös yksilöllisiä lähestymistapoja.

Päihdekysymykset sijoittuvat pääosin terveyskasvatuksen kokonaisuuteen, vaikka päih-teisiin liittyviä kysymyksiä käsitelläänkin myös muiden aineiden sisällöissä. Terveyskasvatuksen kokonaisvaltainen suunnitelma osana koulun opetussuunnitelmaa on hyvä lähtökohta. Koko ikäluokkaa koskevien opetuksen tavoitteita laadittaessa on tärkeä huomata, että oppilaiden erilaisilla taustoilla on opetusta suunniteltaessa merkitystä erityisesti päihdekysymyksissä. Osa nuorista tulee perheistä, joissa päihteen käyttö on ongelmaksi. Myös nuorten päihteenkäytön yleisyydestä johtuen kokemukset päihdekäytöstä vaihtelevat yksittäisessä luokassa oppilaiden kesken melkoisesti.

Päihdeopetus saattaa synnyttää kyllästymisen ja kieltämisen lisäksi myös uhmaa, ahdis-

tusta tai pelkoa. Näitä kysymyksiä ja oppilaiden erilaisia tarpeita ei aina riittävästi pohdita päihdeopetusta suunniteltaessa. Päihdeopetuksen kehittämisessä tulee ottaa huomioon aiempaa enemmän lasten ja nuorten omista kokemuksista ja tarpeista lähtevät erilaiset lähestymistavat. Lasten ja nuorten kokonaisvaltainen tukeminen edellyttää koulun tasolla sitä, että opetuksen lisäksi kehitetään malleja mahdollisten ongelmien varhaiseen tunnistamiseen ja puuttumiseen. Tästä kokonaisuudesta muodostuu koulun päihdestrategia, jossa myös erilaisilla päihdeohjelmilla voi olla oma tehtävänsä.

Koulun kasvatusvastuuseen kuuluu yksittäisen oppilaan kasvun ja kehityksen tukeminen ja syrjäytymisen ehkäisy. Näiden tavoitteiden saavuttamiseksi tarvitaan tiivistä yhteistyötä kotien, koulun oppilashuollon ja muiden tärkeiden sidosryhmien kanssa. Tällaista sidosryhmää edustavat myös koululle tarkoitettujen ohjelmien, projektien ja materiaalien tuottajat.

Opetushallituksen, Stakesin ja Terveystieteiden tutkimuskeskuksen hankkeen tavoitteena oli tarkastella kouluissa toteutetun päihdekasvatuksen kokemuksia koulun ja opettajien näkökulmasta. Haastattelujen avulla selvitettiin yleisimpien kouluissa käytettyjen päihdeohjelmien sovellutuksia koulun tasolla. Tarkasteluun otettiin mukaan Lions Quest, Uskalla sanoa ei, Lapselle Selvä Elämä ja Smokefree Class -kilpailu, joista viimeksimainittu on varsinaisesti tupakoinnin ehkäisyohjelma. Nämä ohjelmat ovat tällä hetkellä maamme kouluissa yleisimmin sovellettavia ohjelmia. Sisällöltään ja tavoitteiltaan ne edustavat varsin hyvin tällä hetkellä kouluissa sovellettavia päihdeohjelmia. Vaikka ohjelmat eroavat toisistaan, niiden taustaoletukset ovat hyvin samankaltaisia ja niiden tarkastelu yhdessä perusteltua.

Hankkeen kuluessa haluttiin kuulla opettajien lisäksi ohjelmien tuottajia. Tässä raportissa keskitytään kuvaamaan opettajien ja rehtoreiden näkemyksiä päihdeohjelmien soveltuvuudesta kouluun. Haastattelujen lisäksi ohjelmien tuottajat kutsuttiin yhteiseen tilaisuuteen keskustelemaan ohjelmiensa tavoitteista ja kehittämissuunnitelmista. Tämän jatkoksi pidettiin kahden päivän yhteistyöseminaari, johon ohjelmien sekä aineistojen tuottajien lisäksi osallistui opettajia ja muita päihdeyhteistyötä tekeviä. Hanke jatkuu siten, että haastattelujen ja yhteistyöseminaarin tuloksia hyödynnetään tuottamalla käsikirja koulujen ja sidosryhmien väliseen yhteistyöhön päihdekasvatuksessa.

Tämän raportin tavoitteena on tarkastella yhdestä näkökulmasta koulun päihdekasvatusta ja herättää avointa keskustelua siitä, miten tulevaisuudessa koulujen ja erilaisten ohjelmien ja materiaalien tuottajien tasavertaista yhteistyötä kehitetään kunkin toimijaympäristön ominaispiirteitä kunnioittaen.

Hankkeen projektisihteerinä oli valtiotieteen kandidaatti Kaarina Huoponen. Työryhmään kuuluivat ylitarkastaja Heidi Peltonen, Opetushallitus, kehittämisspäällikkö Saini Mustalampi, Stakes, kehittämisspäällikkö Pirjo Koskinen-Ollonqvist, Terveystieteiden tutkimuskeskus.

Hanke toteutettiin Sosiaali- ja terveysministeriön tuella.

Kiitämme kaikkia tämän raportin valmistumiseen osallistuneita hyvästä yhteistyöstä.

I OSA

EHKÄISEVÄÄ PÄIHDETYÖTÄ TUKEVIEN OHJELMIEN KÄYTTÖ KOULUSSA

Loppuraportti

1. TARKOITUS JA TAVOITTEET

Hankkeen päätarkoituksena oli kehittää koulun ja sen sidosryhmien yhteistyötä kouluissa toteutettavan päihdeopetuksen alalla. Hanke alkoi päihdeohjelmia soveltavien opettajien haastatteluilla. Lisäksi tarkastelussa mukana olleiden ohjelmien tuottajat sekä joukko muita päihdemateriaalien tuottajia, ehkäisevän päihdetyön asiantuntijoita, opettajia ja vanhempia osallistui hankkeen aikana järjestettyihin yhteistyökokouksiin.

Alkukartoituksen avulla haluttiin selvittää, millä tavoin koulut ovat vastanneet päihdekasvatukseen liittyviin paineisiin ja sidosryhmien yhteistyöodotuksiin. Ovatko ne lähteneet tasavertaiseen yhteistyöhön eri sidosryhmien kanssa vai toimitaanko erilaisten päihdeohjelmien tarjoajien tai ulkopuolisten yhteistyökumppaneiden ehdoilla?

Kouluissa toteutetun päihdekasvatuksen kokemuksia kerättiin koulun ja opettajien näkökulmasta. Päihdeohjelmien osalta haluttiin selvittää, miten valmiiksi strukturoidut ohjelmat sijoittuvat koulun päihdekasvatuksen opetussuunnitelmaan ja käytännön koulutyöhön. Rehtoreita ja opettajia haastatteleamalla kartoitettiin, millaisiin ratkaisuihin kouluissa oli päädytty omien opetussuunnitelmien tasolla ja miten yksittäiset opettajat kokivat päihdekasvatukseen liittyvien kysymysten käsittelyn ja miten he omassa työssään olivat asian ratkaisseet.

Tarkastelun toisena pääteemana oli selvittää, missä määrin ohjelmat on valittu tietoisesti tukemaan koulun päihdekasvatuksen tavoitteita. Tähän liittyen haluttiin tietoa siitä, miten paljon päihdekasvatukseen liittyviä kysymyksiä on kouluissa pohdittu ja mikä rooli valmiilla päihdeohjelmilla niissä on. Miten paljon kouluilla päihdekasvatuksen ja -opetuksen sisältöä suunniteltaessa sekä valmiista ohjelmasta innostuttaessa on tietoa ohjelman tavoitteista, rakenteesta, sisällöstä, toteutuksesta tai vaadittavista resursseista?

Työryhmä halusi hankkeen avulla herättää keskustelua ja pohdintaa koulun ja sen sidosryhmien toteuttaman päihdekasvatuksen menetelmistä ja tavoitteista. Samalla haluttiin kannustaa koulujen oman asiantuntemuksen ja voimavarojen käyttöä päihdeopetuksen suunnittelussa sekä siihen mahdollisesti liittyvässä päihdeohjelmien valinnassa.

Kartoituksen avulla oli tarkoitus selvittää myös sitä, miten vanhemmat liittyvät päihdeohjelmien toteuttamiseen ja yleisemmin koulun kasvatustavoitteiden määrittelyyn. Muun verkostoyhteistyön osalta kiinnostuksen kohteena oli se, miten koulut vaihtavat tietoa ohjelmista keskenään ja miten yhteistyö ulkopuolisten kumppaneiden kanssa toteutuu.

Päihdeohjelmien tuottajien ja koulujen yhteistyön kehittämistä jatkettiin hankkeen toisessa osassa, jonka tarkoituksena oli koota tähän astisen yhteistyön kokemuksia sekä määrittellä tarkemmin, mitä koulun ja sidosryhmien olisi otettava huomioon tällaisessa yhteistyössä. Käytännön kokemusten perusteella tiedetään, että päihdekasvatusta tehdään erilaisista lähtökohdista ja siihen uhratut resurssit ovat myös erilaiset. Monet päihdetyötä tekevät ajattelevat, että koulu tavoittaa nuorten koko ikäluokan. Siksi ehkäisevän päihdetyön painopistettä halutaan siirtää kouluun. Yhteistyökumppaneiden erilaisten lähtökohtien, toimintatapojen ja tavoitteiden tiedostaminen ja kartoittaminen edesauttaa osaltaan tällaisen yhteistyön kehittämistä. Lisäksi on selkeästi ilmennyt tarvetta koota ja määrittellä yhteistyölle yhteisesti hyväksytyt toimintaperiaatteet ja linjaukset.

Työryhmän lähtöajatuksena oli koota kouluissa päihdekasvatusta toteuttavien ja koulujen

sidosryhmien kokemukset ja asiantuntemus yhteistyön kehittämisestä käsikirjan muotoon. Sen tarvetta ja mahdollista sisältöä kartoitettiin opettajien haastatteluiden avulla. Tämän lisäksi sen kokoamiseksi ja sisällön määrittelemiseksi haluttiin tarjota koulun edustajille, päihdekasvatusohjelmien tuottajille ja muille sidosryhmille tilaisuus keskustella ja työstää päihdekasvatukseen liittyvän yhteistyön oleellisia kysymyksiä. Tältä pohjalta koottava käsikirja tarjoaa kouluille ja niiden kanssa yhteistyötä tekeville välineitä ja menettelytapoja koulun päihdeopetuksen toteuttamiseksi.

Valistusta, kasvatusta, opetusta vai tiedottamista?

Ehkäisevässä päihdetyössä käytetään päihteistä puhuttaessa nykyisin monia termejä. Puhutaan terveyskasvatuksesta, päihdeopetuksesta, päihdekasvatuksesta ja päihdevalistuksesta niitä mitenkään erittelemättä. Arkikielessä käsitteitä käytetään rinnakkain ja niitä pidetään osin synonyymeinä. Tämä on osaltaan vaikeuttanut yhteistä keskustelua.

Päihdevalistus on hyväksyttyä ja kysyttyä yleisen keskustelun ja mielipiteen tasolla, vaikka ehkäisevän päihdetyön asiantuntijat ovat viime aikoina kyseenalaistaneet sen vaikuttavuuden. Tällä hetkellä asiaa ei ole kuitenkaan analysoitu eikä pohdittu riittävästi, jotta sen merkitys tai vaikuttavuus päihteiden käytön ehkäisyssä voitaisiin jättää huomiotta.

Koulun piirissä päihdekasvatus ei ole terminä tuttu opettajille. Sitä ei hahmoteta omaksi kokonaisuudekseen samalla tavalla kuin muussa ehkäisevän päihdetyön kielenkäytössä. Päihteet ja niihin liittyvät kysymykset ovat osa terveys- tai laillisuuskasvatusta ja osa koulun yleissivistävää opetusta. Koulussa toteutettava päihdekasvatus ja -opetus ovat muutakin kuin pelkän päihdetiedon jakamista. Nuorten saadessa päihteisiin liittyvää informaatiota monelta eri taholta koulun tehtävänä näyttää erityisesti korostuvan se, että nuori oppii prosessoimaan saamaansa tietoa. Tähän liittyy nuoren arvojen ja asenteiden selkiinnyttäminen, toimintavalmiuksien ja vuorovaikutustaitojen kehittäminen nuoren omia kokemuksia ja elämyksiä hyödyntäen.

Tässä raportissa käytetään rinnakkain kahta termiä: päihdeopetusta viittaamaan koulussa tehtävään työhön ja toisaalta päihdekasvatusta koulussa tehtävän työn lisäksi yleisemmällä tasolla viittaamaan koulujen, vanhempien ja ympäröivän yhteisön yhteistyöhön päihteiden käytön ehkäisemiseksi.

Päihdeohjelmat

Perinteiset terveyskasvatusmateriaalit ovat usein sisällöllisiä kokonaisuuksia, joita opettajat voivat hyödyntää soveltuvin osin päihdekasvatuksen tavoitteiden toteuttamiseksi. Tarkasteltavana olevat päihdeohjelmat eroavat muusta terveyskasvatusmateriaalista erityisesti siksi, että ne ovat ohjelmallisia ja toiminnallisia kokonaisuuksia. Ohjelmilla on selkeä alku ja loppu ja niiden eri osioihin liittyy järjestelmällisesti tukimateriaalia. Lisäksi päihdeohjelmien taustaoletuksina ovat erikseen määritellyt kasvatustavoitteet, jotka oletetaan saavutettavan, jos ohjelma toteutuu ajatellussa muodossa.

Tarkastelussa mukana olleita ohjelmia - Lions Quest, Lapselle Selvä Elämä, Uskalla ja Smokefree Class -kilpailu - kutsutaan raportissa päihdeohjelmiksi, vaikka varsinaisten

päihdeosioiden osuus niiden sisällöstä vaihtelee. Niille kaikille on yhteistä itsetunnon, sosiaalisten taitojen ja myönteisen minäkuvan vahvistaminen. Nämä ominaisuudet liitetään näissä ohjelmissa, samoin kuin yleisessä keskustelussakin, vahvasti päihteiden käytön ehkäisyyn. Smokefree Class -kilpailu keskittyy muista tarkastelun kohteena olleista ohjelmista poiketen tupakoimattomuuteen. Sen mukanaolo nähtiin tärkeäksi siksi, että tupakoinnin ehkäisyn katsotaan liittyvän päihteiden käytön ehkäisyyn.

Päihteet

Päihteillä tarkoitetaan tässä raportissa alkoholia, huumausaineita ja muita huumaavassa tarkoituksessa käytettyjä aineita sekä tupakkaa. Viimeksi mainittu liittyy nuorten päihdekäyttäytymiseen, joten sen mukaanottaminen oli siksi perusteltua.

2. TOTEUTUS

Työryhmä kokoontui hankkeen toteuttamisen aikana, syksyn -97 ja kevään -98 kuluessa viisitoista kertaa. Kokouksissa määriteltiin hankkeen tavoitteet, suunniteltiin teemahaastattelun toteutusta ja analysoitiin sen avulla saatua aineistoa. Haastatteluista ja niiden purkamisesta vastasi projektisihteeri Kaarina Huoponen. Raportin teksti on laadittu yhteistyössä ja tekijät vastaavat kokonaisuudesta yhdessä.

2.1. Koulussa ohjelmia soveltavien haastattelut

Kartoituksen avulla haluttiin selvittää yleisimpien päihdeohjelmien soveltuvuutta koulun käyttöön: miten niitä voidaan soveltaa osaksi päihdeopetuksen opetussuunnitelmaa; miten ne sopivat koulun kasvatustavoitteisiin ja mitä lisäarvoa ne tuovat koulun ja opettajan työhön? Ohjelmien hyödynnettävyyttä arvioivat ne opettajat, jotka käyttivät ohjelmaa omassa opetuksessaan tai osallistuivat ohjelman toteuttamiseen muulla tavoin.

Ohjelmien ulottuvuuksia ja merkitystä tarkasteltiin neljän ohjelman avulla: Lions Quest, Uskalla sanoa ei, Lapselle Selvä Elämä ja Smokefree Class -kilpailu.

Ohjelmien valintaa tarkastelun kohteeksi perustellaan sillä, että ne ovat tällä hetkellä maamme kouluissa yleisimmin sovellettuja ohjelmia. Vaikka niitä kaikkia ei voida pitää yksiselitteisesti päihdekasvatusohjelmina, niitä markkinoidaan sellaisina. Ne myös leviävät tällä hetkellä nopeimmin koulusta toiseen eräänlaisen verkostomarkkinoinnin avulla. Toteutustapojen erilaisuuksista huolimatta niiden taustaoletukset ovat niin samantyyppisiä, että on perusteltua tarkastella niitä yhdessä. Ohjelmien toimivuutta tai soveltuvuutta kouluun ei ole Suomessa tähän mennessä systemaattisesti tarkasteltu koulun tai opettajien kannalta.

Koulujen päihdekasvatukseen liittyviä valintoja ja edellä kuvattujen päihdekasvatusohjelmien toteutusta kartoitettiin teemahaastattelun avulla. Haastateltavina oli tarkasteluun valittuja päihdekasvatusohjelmia suoranaisesti toteuttavia tai niissä mukana olevia sekä

niihin osallistumattomia opettajia sekä joissakin tapauksissa muita ohjelmaan liittyviä koulun ulkopuolisia henkilöitä. Näkökulma on kuitenkin korostetusti koulu- ja opettaja-keskeinen.

Syksyllä -97 ja alkuvuodesta -98 toteutettujen haastattelujen kohteeksi valittiin 16 koulua, joissa 13:ssa oli käytössä joku kartoituksen kohteeksi valituista ohjelmista. Haastatteluun valittiin pääsääntöisesti kolme koulua kutakin ohjelmaa kohden. Poikkeuksen muodosti Lapselle Selvä Elämä -ohjelma, jonka osalta haastatteluun valittiin kaksi yläastetta ja kaksi ala-astetta. Mukaan valittiin myös kolme koulua, joissa näitä ohjelmia ei ollut kyseisenä aikana käytössä. (Liite 1)

Alueellisesti maa jaettiin etelään ja pohjoiseen; etelää edusti pääkaupunkiseutu eli Helsinki, Espoo, Vantaa, Kauniainen sekä Porvoo, pohjoista muu Suomi. Kouluista yhdeksän oli eteläisessä Suomessa ja seitsemän pohjoisessa.

Koulut valittiin arpomalla siitä lähdeaineistosta, jonka ohjelmia tukevat tai niitä toteuttavat järjestöt ja muut tahot olivat hankkeen käyttöön antaneet:

- Suomen Lions-liitto r.y. antoi käyttöön tiedot kaikista Lions-Quest -koulutetuista opettajista ajalta 1.7.1991-18.10.1997. Tiedot tulivat Suomen Lions-piireittäin, joita on 14.
- Mannerheimin Lastensuojeluliitto kokosi yhteystiedot Lapselle Selvä Elämä -kampanjaa toteuttavista piirijärjestöistään (13) ja valituksi tullut piirijärjestö taas erikseen tiedot sellaisista kouluista, joissa ohjelmaa toteutetaan.
- Uskalla sanoa ei -ohjelmaa soveltavista kouluista ei ole systemaattisesti kerättyä tietoa. Sen osalta lähteenä olivat Saini Mustalammen Stakesissa toukokuussa 1997 suorittamaan kyselyyn vastanneet.
- Terveys ry listasi kaikki 1997-1998 Smokefree Class -kilpailuun ilmoittautuneet koulut.
- Vertailukoulut, joissa ei sovellettu mitään näistä tai muutakaan päihdekasvatusohjelmaa löytyivät puhelinkyselyn avulla.

Koulukohtaisesti haastatteluun osallistuivat koulun rehtori, ohjelmaa soveltava opettaja ja mahdollisuuksien mukaan ohjelman ulkopuolella oleva rinnakkaisluokan opettaja. Haastattelussa oli mukana 16 rehtoria, 20 ohjelmaa soveltavaa tai siinä jossain muodossa mukana olevaa opettajaa ja 14 sellaista opettajaa, jotka eivät soveltaneet ohjelmaa tai eivät olleet siinä mitenkään mukana. Ohjelmien erilaisesta toteutuksesta johtuen haastateltiin myös muita ohjelmaan liittyviä. Uskalla sanoa ei -ohjelman osalta haastateltavana olivat myös kuraattori, opinto-ohjaaja tai terveydenhoitaja. Kaikkiaan haastatteluja tehtiin 50.

Tämän lisäksi joissakin kouluissa oli suunniteltujen haastattelujen ohella tilaisuus haastatella Uskalla sanoa ei -ohjelmaa toteuttavia koulun ulkopuolisia sekä Lapselle selvä elämä -ohjelmaa toteuttavaa kahta tukioppilasta. Nämä vapaamuotoiset ryhmähaastattelut eivät kuuluneet alkuperäiseen työsuunnitelmaan, mutta toivat osaltaan lisää taustatietoa ohjelmien sovellutuksesta.

Haastattelurungoksi työryhmä muokkasi kymmenen päätteemaa, joiden avulla haluttiin kartoittaa koulun päihdekasvatusta yleensä sekä koulussa sovellettavan päihdeohjelman arkitoteutusta.

Haastattelun pääteemat olivat:

1. Tehdäänkö koulussa suunnitelmallista päihdekasvatusta?
2. Mikä on koulun päihdekasvatusstrategia?
3. Miten ja miksi käytössä oleva päihdekasvatusohjelma on valittu?
4. Miten ohjelma istuu opetussuunnitelmaan ja koulun muihin kasvatustavoitteisiin?
5. Mikä on päihdekasvatusohjelmien merkitys?
6. Mitä lisää toivoisit soveltamaltasi ohjelmalta?
7. Mitä ohjelma antaa koulutyöhön ja opettajalle?
8. Onko ohjelman tehoa tai vaikutuksia arvioitu?
9. Vanhempien osuus päihdekasvatuksessa
10. Muu verkostoyhteistyö

Edellä mainittujen pääteemojen tueksi laadittiin apukysymyksiä, joiden avulla lähdettiin purkamaan suuria teemoja. (Liite 2)

Keskustelun päätteeksi kysyttiin myös, mitä haastateltava haluaisi tai tarvitsisi koulun ja sen yhteistyötahojen toteuttaman päihdekasvatuksen tueksi koottavaan käsikirjaan.

Tarkastelun kohteena olevat ohjelmat ovat sisällöltään ja toteutukseltaan erilaisia ja siksi kysymykset ja haastattelut painottuivat käytännössä eri tavoin. Teemojen painotukseen vaikutti myös haastateltavan halu ja valmius puhua tai ottaa kantaa esiin tuleviin kysymyksiin. Tässä suhteessa haastateltavat ja haastattelutilanteet erosivat suuresti toisistaan, vaikka ne muutamaa poikkeusta lukuunottamatta toteutuivat kahdenkeskisinä tilaisuuksina. Rajoitukset johtuivat koulun tilan tai opettajan ajan puutteesta, sillä haastattelut toteutettiin aina koulun ja haastateltavien ehdoilla. Lyhyimmillään haastatteluun kului aikaa puoli tuntia ja pisimmillään kysymysten herättämä pohdiskelu ja arviointi kesti puolitoista tuntia.

Päätteeksi haastateltavat saivat haastattelurungon ja yhteystiedot. Heille kerrottiin myös mahdollisuudesta antaa hankkeeseen ja haastatteluun liittyvää palautetta tai osallistua jatkokeskusteluun suoraan hankkeen toteuttajien kanssa.

Haastattelujen ohessa syntynyt vaikutelma- ja havaintopäiväkirja oli työryhmän käytössä aineiston analyysin taustavälineenä.

2.1.1. Aineiston käsittely

Kaikki haastattelut nauhoitettiin. Tekniset ongelmat, haastateltavan äänen laatu tai puheen epäselvyys aiheuttivat epätarkkuuksia, mutta niiden aiheuttama häiriö rajoittui muutamiin haastatteluihin eikä sekoittanut niiden kokonaissisältöä.

Äänitetyt haastattelut purettiin kirjoitettuun muotoon sanasta sanaan. Työn nopeuttamiseksi se tehtiin haastattelurungon teemoittain. Käytännön vaikeutena oli se, että teemat eivät useinkaan sisältyneet samaan ja tiettyyn puheosuuteen vaan ne polveilivat ja tulivat uudestaan esille useiden kysymysten alla. Sisältöä tarkastellessa keskityttiin pääteemoihin

ja aihekokonaisuuksiin, joita luokitellen aineiston tuottama tieto jäsennettiin analysoitavaksi.

Kaarina Huoponen suoritti haastattelut ja purki ne kirjalliseen muotoon. Työryhmä jakoi analysoitavan aineiston keskenään siten, että Heidi Peltonen perehtyi koulun päihdekasvatusstrategiaan ja erityisen päihdekasvatusohjelman rooliin siinä (haastattelun teemoihin 1,2 ja 4). Kaarina Huoponen keskittyi siihen, miten päihdekasvatusohjelma on valittu kouluun, millaisena sen merkitys nähdään ja mitä lisää siihen toivottaisiin (teemat 3, 5 ja 6). Pirjo Koskinen-Ollonqvist perehtyi ohjelman merkitykseen koulutyölle ja opettajalle, ohjelmien koulussa suoritettuun arviointiin sekä vanhempien ja muiden koulun verkostojen osuudesta päihdekasvatuksessa (teemat 7, 8, 9, 10). Lisäksi hän kartoitti haastateluun liittyvän lisäkysymyksen vastaukset, eli minkälaisia välineitä haastateltavat haluaisivat päihdekasvatuksen tueksi koottavaan käsikirjaan.

Saini Mustalampi kokosi laajan raportin tarkastelun kohteena olevista ohjelmista; niiden sisällöstä ja niiden arviointiin liittyvistä tutkimuksista ja selvityksistä. Tämän julkaisemattoman raportin tiivistelmä julkaistaan tämän kartoituksen osana.

2.2. Tuottajakokous

Päihdekasvatusohjelmien tuottajat ovat usein koulun ulkopuolisia eivätkä ohjelmat aina vastaa koulujen tarpeita. Kartoituksen taustalla oli kiinnostus siihen, miten ohjelmien tuottajat ovat perehtyneet koulun sisäiseen dynamiikkaan, voimavaroihin ja arkityöhön. Miten koulun toiminnan ominaispiirteet on ohjelmia laadittaessa otettu huomioon ja millaisista lähtökohdista ja kenen ehdoilla näinkin erilaisten kumppaneiden yhteistyö toteutuu?

Kartoituksen kohteena olevien päihdekasvatusohjelmien tuottajat tai heidän edustajansa kutsuttiin keskustelemaan omista näkemyksistään ja kehittämisajatuksistaan. Kokous pidettiin Opetushallituksessa 24. helmikuuta 1998.

Työryhmä esitteli kokouksessa hankkeen taustaa ja toteutusta erityisesti korostaen hankkeen kehittämistavoitetta. Tarkoituksena ei ollut arvioida tarkasteltavia ohjelmia sinänsä vaan hankkeen tavoitteena on luoda yhteistyömalli, jossa yksittäisiä ohjelmia voidaan yhdessä kehittää koulujen toiveita vastaaviksi.

Kokouksen avulla haluttiin edistää eri päihdeohjelmien tuottajien välistä keskustelua ja kartoittaa koulujen ja sidosryhmien yhdessä toteuttamaan päihdekasvatukseen liittyviä kysymyksiä.

Tulokset

Päihdeohjelmien tuottajat selvittivät kokouksessa ohjelmiensa perusteita ja tausta-ajatuksia. Yhteisessä keskustelussa tuli ilmi kunkin ohjelman ominaislaatu ja samalla niiden toisiaan täydentävät ominaisuudet. Tilaisuus lienee ensimmäinen, jossa eri järjestöjen edustajat ja ohjelmien tuottajat pohtivat yhteisessä keskustelussa ohjelmansa merkitystä

ja toteutusta kouluympäristössä.

Kokouksen merkittäviä tuloksia oli osallistujien yhteisesti toteama näkemys työstään ja eri ohjelmista pikemminkin toisiinsa liittyvinä ja toistensa täydentäjinä kuin kilpailijoina. Kaikki osallistujat korostivat myös ohjelmiensa kehittämistarpeita ja olivat halukkaita osallistumaan hankkeen jatkoksi suunniteltuun yhteistyökokoukseen.

2.3. Yhteistyökokous

Teemahaastattelun tavoitteena oli myös tuottaa taustatietoa koulujen ja niiden yhteistyökumppaneiden tarpeisiin suunnattua työvälinettä tai käsikirjaa varten. Käsikirjan varsinaista työstämistä varten Helsingissä järjestettiin yhteistyökokous 27.-28. huhtikuuta 1998. Kokoukseen osallistui kutsuttuina 29 koulun työntekijää ja terveystieteiden ammattilaista eri puolilta maata. Osa koulun edustajista oli aikaisemmin teemahaastatelluun osallistuneita.

Tulokset

Kokouksen osallistujat totesivat, että koulujen ja sidosryhmien yhteistyötä kehittävä käsikirja olisi tarpeellinen työväline kaikille osapuolille. Käytännön ratkaisumallien ja -ehdotusten lisäksi kokouksessa korostettiin yhteistyön eettisten periaatteiden ja yhteisesti hyväksytyjen arvojen selvittämisen tärkeyttä.

Kokouksen tiivistetyn työn tuloksena saatiin koottua pääteemoittain aiheita, joita koulun työntekijät ja koulun kanssa yhteistyötä tekevät pitävät tärkeinä päihdekasvatuksen onnistumisen edellytyksinä. Tämän pohjatyön perusteella työryhmä jatkaa käsikirjan suunnittelua ja työstämistä myöhemmin sovittavassa järjestyksessä. Kokouksen tavoitteet ja tulokset on esitetty tarkemmin raportin toisessa osassa.

3. TARKASTELTAVAT OHJELMAT

Tarkasteltavien ohjelmien tausta-ajatus ja pääsisältökin on melko samankaltainen. Lions Quest (Vatupassi, Kompassi) -ohjelmat ja Uskalla -ohjelma perustuvat erityisesti sosiaalisten taitojen ja kieltäytymistaitojen sekä myönteisen minäkuvan vahvistamiseen, ihmishuuhdetaitoihin ja asiantietoon eri päihteistä ja niiden haittavaikutuksista. Lapselle Selvä Elämä -ohjelmassa lähtökohdat ovat samansuuntaiset, sisältö painottuu vielä melko lailla päihdeaineisiin. No Smoking Class, nykyisin Smokefree Class keskittyy tupakointiin ja luokkakohtaiseen sitoutumiseen ja ohjelman kokonaisuus rakentuu kilpailutilanteen ympärille.

Sisällöllisistä samankaltaisuuksista huolimatta ohjelmat poikkeavat toisistaan toteutusta-

valtaan. Lions Quest -ohjelmat ovat opettajajohtoisia. Lapselle Selvä Elämä -ohjelman toteutus rakentuu tukioppilaiden varaan. Uskalla -ohjelmassa korostuu lähialueen verkoston yhteistyö ja Smokefree Class -kilpailu perustuu oppilaiden omaan sosiaaliseen kontrolliin.

3.1. Lions Quest

Lions Quest on yhdysvaltalaisen Quest Internationalin kehittämä, varhaisnuorille tarkoitettu opettajajohtoinen kasvatusohjelma, joka on käytössä yli 30 maassa. Yhteistyökumppanina ja ohjelman päälevittäjänä on Lions -organisaatio. Suomessa ohjelma on varsinaisesti käynnistynyt 1991 Ruotsista saadun mallin mukaisesti. Suomessa ohjelmista on käytössä alkuopetukseen tarkoitettu *Vatupassi* ja 4-7 -luokille soveltuva *Kompassi* -ohjelma sekä näitä täydentävä *Yhteisvoimin väkivaltaa vastaan* -ohjelma. Tässä selvityksessä tarkastellaan kahta ensinmainittua. Ohjelmia on pyritty muokkaamaan kulttuurisesti sopiviksi käytännön toteutuksen osalta, mutta esimerkiksi Suomessa käytössä olevat opettajan oppaat on käännetty jokseenkin suoraan Yhdysvalloissa käytettävistä.

Lions Quest -ohjelmat koostuvat opinto-ohjelmasta (tiedot, taidot, myönteiset arvot), yhteistyöstä vanhempien kanssa (kirjeet vanhemmille, yhteiset kotitehtävät, vanhempainillat, vanhemmille suunnattu kirja ”Yllätysten vuodet”) sekä yhteistyöstä ympäröivän yhteiskunnan kanssa (harjoittelu, vapaaehtoistyö, vanhempien yhteistyö, koulun ilmapii-riin keskittyvä työ).

Vatupassi - tasapainoa elämään (0-3 lk) -ohjelma on suunniteltu läpikäytäväksi noin keran viikossa pidettävällä Quest -tunnilla lukuvuoden kuluessa. Ohjelma keskittyy seuraavien teemojen ympärille: turvallinen luokka, ryhmän kehittyminen, myönteisten päätösten harjoittelu, auttaminen, oma kehoon ja mieleen tutustuminen.

Kompassi -suunta elämään (4-7 lk) -ohjelman keskeiset alueet ovat itseen tutustuminen, toisten hyväksyminen, tunteiden käsittely, ystävien vaikutus, perheen merkitys, arviointi ja päätöksenteko, tupakka ja päihteet, tulevaisuuden tavoitteiden määrittely. Teemoja syvennetään kummassakin ohjelmassa vuosiluokittain. Aiheet käydään läpi etenemällä oppilaiden kokemusten kautta uuteen tietoon, harjoituksiin ja käytännön sovelluksiin.

KATSAUS TARKASTELTAVIIN PÄIHDEOHJELMIIN

	LIONS QUEST <i>Vatupassi (1), Kompassi (2)</i> (LQ)	LAPSELLE SELVÄ ELÄMÄ (La- SE)	USKALLA	SMOKEFREE CLASS (SFC)
Tavoite, sisältö *)	sosiaaliset taidot, myönteinen minäkuva, myönteinen sosiaalinen paine, kieltäytymistaidot, asiatieto päihteistä; LaSE ja SFC ovat painottuneet muita enemmän asiatietoon päihteistä, SFC tupakasta.			
Taustayhteisö	Suomen Lions Liitto Quest International	Mannerheimin Lasten- Suojeluliitto	Poliisi, koulu, kunta D.A.R.E. America	Folkhälsan, Nuorisokasvatussäätiö, Suomen Syöpäpotilaat, Suomen Syöpäyhdistys, Terveys ry
Käynnistyi Suomessa	1991	1996	1995	1989
Kohderyhmä	(1) 0-3 lk: Vatupassi (2) 4-7 lk: Kompassi	4-6 lk	7, 8 lk	7-8 lk
Laajuus	yksi lukuvuosi n. 1h/vko (2) 2-3 lukuvuotta n. 1 h/vko	4 lk 6 x 2 h 5,6 lkt 2 x 2 h	17 oppituntia (8. lk) käytännössä 7. lkt, 10 oppituntia	kilpailu 6 kk + mahd. oppitunnit 7. lk 4 tuntia, 8. lk 10 teemaa
Tunnin vetäjä	opettaja	tukioppilaat	opettaja, poliisi, muu verkosto, esikuvat	opettaja, oppilaat /internet
Osatekijät	opinto-ohjelma, yhteistyö vanhempien kanssa, vapaaehtoistyö	tukioppilastunnit, vanhempaintoiminta	opinto-ohjelma, vierailijat	kilpailu, oppitunnit, internet
Levinneisyys	3 201 opettajaa koulutettu 2/98	3 000 LaSE-tukioppilasta koulutettu, LaSE-toimintaa n. 200 paikkakunnalla-97	1997-98 n. 20 kunnassa viidessä poliisipiirissä	lukuvuonna 1997-1998 2 675 luokkaa, 51 592 oppilasta
Hinta	1 200 mk+alv opettajakoulutus materiaalikust./oppilas	kouluille maksuton, materiaali kopiokust.	vetäjien koulutuskust. Vaihtelevat materiaali omakustanteinen	kouluille maksuton
Rahoitus	Lions liitto, Lions	MLL, RAY	kunnat, koulut,	STM, EU

	Clubit, koulut	alkurah. Zonta, STM	alkurahoitus STM	

Lions Quest -ohjelmia ja oppimateriaalia saavat käyttää vain kolmipäiväisen perehdyttämiskoulutuksen käyneet opettajat. Opettajien koulutuksesta vastaa Quest-kouluttaja, joita Suomessa on kolme. Vuoden -98 alkuun mennessä perehdyttämiskoulutuksen on käynyt 3 201 opettajaa. Opettajat saavat erittäin seikkaperäiset oppaat ja oppilaille on omat harjoituskirjansa. Opettajat laativat ohjelman pohjalta oman tuntisuunnitelman. Heillä on mahdollisuus harkintansa mukaan muuttaa ohjelman järjestystä ja tarvittaessa karsia sitä. Päivän mittaiselle seurantakurssille voivat osallistua opettajat, jotka ovat noin vuotta aikaisemmin osallistuneet perehdyttämiskoulutukseen. Maaliskuuhun 1998 mennessä pidetyille 40 seurantakurssille on osallistunut 629 opettajaa.

3.2. Lapselle Selvä Elämä, LaSE

Lapselle Selvä Elämä on Mannerheimin Lastensuojeluliiton lasten ja nuorten päihteiden käyttöä ehkäisemään pyrkivä ohjelma. LaSE-ohjelma rakentuu Mannerheimin Lastensuojeluliiton toiminnassa saadulle käytännön kokemukselle mm. kasvatus- ja kriisityöstä. Suoria koti- tai ulkomaisia malleja ei ohjelmalla ole liiton 1970-luvulta käynnistämää tukioppilastoimintaa lukuunottamatta.

Ala-asteen 4.-6. -luokan oppilaille suunnatun ohjelman toteuttamisessa ovat keskeisessä roolissa tehtävään lukiosta ja yläasteelta valitut ja koulutetut, ohjelman ajaksi päihdeettömyyteen sitoutuneet tukioppilaat. Tukioppilaat pitävät tunnit yleensä pareittain. Koulutuksen suunnittelu ja toteutus tapahtuu yhteistyössä tukioppilastoiminnan ohjaajien, ala-asteen luokanopettajien ja kouluterveydenhoitajien kanssa. Oppilaat osallistuvat ohjelmaan kolmena peräkkäisenä vuotena. Neljännen luokan ohjelman suositeltu laajuus on kuusi kaksoistuntia, viidennen ja kuudennen luokan ohjelma kaksi kaksoistuntia rakentuen aiemmin opitun pohjalle. Ohjelmaan liittyy myös vanhempainiltoja, joissa käsitellään lasten ja nuorten päihdetilannetta, ja joissa tukioppilaat kertovat LaSE -ohjelmasta.

Ohjelman tuntisuunnittelussa on korostettu oppilaiden omatoimisuuden ja yhteistoiminnallisen oppimisen merkitystä asioiden sisäistämässä. Tausta-aineisto sisältää paljon leikkejä, harjoituksia ja ryhmätöitä. Kotitehtävien tarkoituksena on virittää tupakointiin ja päihteiden käyttöön liittyvää keskustelua myös kotona.

Neljännen luokan tuntien tavoitteena on myönteisen ja keskusteluun virittävän ilmapiirin luominen, tutustuminen, oppilaiden yksilöllisen minäkuvan ja itseluottamuksen voimistaminen. Tunneilla käsitellään tupakan, alkoholin ja huumeiden haittavaikutuksia. Päihteiden käytön ja tupakoinnin vaikutuksia ja seurauksia käsitellään myös kotitehtävien avulla. Tunneilla vahvistetaan oppilaiden valmiuksia kieltäytyä tupakka- ja päihdekokeiluista; harjoitellaan selviytymiskeinoja ja ongelmanratkaisukykyä; keskustellaan mahdollisista päihteisiin liittyvistä kokemuksista ja havainnoista ja vahvistetaan päihdeettömän elämän etuja. Opittua kerrataan paitsi tuntien kuluessa myös viidennen ja kuudennen luokan LaSE-tunneilla.

Vaikka tukioppilaat vastaavat tunnin kulusta, on oma opettaja pääsääntöisesti läsnä

LaSE-tunneilla. Päähteitä käsittelevä tunti on suositeltu toteutettavaksi yhdessä kouluterveydenhoitajan kanssa.

Ohjelma on kaksitasoinen, kohderyhmänä olevien oppilaiden ohella ohjelma heijastuu myös itse tukioppilaisiin. LaSE-ohjelman toteutukseen osallistuva tukioppilas saa tukea omalle päähteettömyydelleen. Tukioppilailla on rooli myös aikuisten ja vanhempien suuntaan nuorten näkökulman antajana.

3.3. Uskalla

Uskalla -ohjelma on 7. ja 8. luokalla toteutettava 17 oppitunnin ohjelmakokonaisuus, jonka toteuttamisesta vastaa koulu yhdessä poliisin ja lähiverkoston kanssa. Ohjelma on alunperin kehitetty Yhdysvalloissa D.A.R.E -ohjelmana. Ohjelma käynnistettiin Ruotsissa Våga-nimisellä 1993, josta se tuotiin Suomeen Uskalla -ohjelmana 1995.

D.A.R.E. (Drug Abuse Resistance Education) -ohjelma kehitettiin Yhdysvalloissa 1983 Los Angelesin koulutoimen ja poliisin yhteistyönä. Pian käynnistymisensä jälkeen ohjelma levisi koko maahan ollen 1997 USA:n laajin kouluissa käytettävä nuorten huumeiden käyttöä ja väkivaltaa ehkäisevä ohjelma. Ohjelma on käytössä yli 30 maassa. Lukuvuonna 96/97 on Ruotsissa noin 16 500 oppilasta osallistunut Våga-ohjelmaan.

Ohjelma perustuu tutkimuksiin, joilla on osoitettu sosiaalisten paineiden vastustamistaitojen ja yleistä sosiaalista kompetenssia vahvistavia taitoja korostavien kouluohjelmien voivan olla tehokkaita päihteiden/ huumeiden käytön ennaltaehkäisyssä ja käytön aloittamisen lykkäämisessä. (D.A.R.E. America 1997; Ennett 1994 a, 1994 b). Ohjelmaa on jonkin verran muokattu siinä vaiheessa, kun se tuotettiin Ruotsiin. Tuntijako vastaa kuitenkin jokseenkin alkuperäistä. Suomessa käytössä oleva aineisto on käännetty suoraan ruotsinkielisestä. Aineistoon kuuluu opettajaopas ja oppilaan työkirja sekä ohjelman eri vaiheissa oppilaille annettava oheismateriaali; kynä, viivotin, t-paita ja diplomi.

Ohjelma on tarkoitettu peruskoulun 7. luokkalaisille ja se käsittää 17 oppituntia. Suomessa sitä käytetään pääsääntöisesti 8. luokilla. Mikäli ohjelmaa on käytetty 7. –luokilla, on sitä useissa kouluissa lyhennetty omatoimisesti 10 oppituntiin. Soveltuvien oppituntien pitämisestä vastaavat oman opettajan lisäksi poliisi ja esimerkiksi terveydenhoitaja, muut viranomaiset, alueen työntekijät ja järjestöjen edustajat sekä hyvänä esikuvana pidetty henkilö. Suomessa ohjelmasta tehdyn sopimuksen mukaan poliisiin tulisi vastata seitsemästä oppitunnista. Stakesin Uskalla -ohjelman toteutuksesta toukokuussa -97 tekemän kyselyn mukaan oppitunteja pidettiin koulukohtaisesti hyvinkin moninaisissa eri kokoonpajoissa ja eri oppitunteihin integroituna. Menetelminä käytetään keskustelua, ryhmätöitä, kotitehtäviä. Lisäksi ohjelma korostaa keskeisten käsitteiden kirjallista määrittelyä.

Oppituntien teemat vastaavat melko hyvin myös muiden tässä selvityksessä käsiteltyjen ohjelmien aihealueita:

- (1) *Esittely ja testi*. Ohjelma ja siihen osallistuva poliisi esitellään. Oppilaiden päihdetietoja kartoittava oikein-väärin -testi. Mukana tunnilla ovat poliisi ja opettaja.
- (2) *Laki ja oikeus*. Tunnin pitävät opettaja ja poliisi.

- (3) *Päihteiden käyttö ja väärinkäyttö.* Poliisi ja opettaja pitävät tämän tunnin.
- (4) *Päihteiden käytön kielteiset ja päihteettömyyden myönteiset seuraukset.* Poliisi ja opettaja.
- (5) *Uskalla sanoa ei päihteille.* Opettajajohtoinen tunti.
- (6) *Eri tapoja kieltäytyä.* Opettajajohtoinen tunti.
- (7) *Itsetunnon kohentaminen.* Opettajajohtoinen tunti.
- (8) *Oman oikeuden puolustaminen: tapa toimia.* Opettajajohtoinen tunti.
- (9) *Stressin käsittely ilman päihteitä.* Poliisi ja opettaja.
- (10) *Tiedotusvälineiden vaikutus ja esikuvat.* Tunnilla mukana poliisi ja opettaja.
- (11) *Oikean päätöksen tekeminen ja riskien arvioiminen.* Opettajajohtoinen tunti.
- (12) *Vaihtoehto päihteiden väärinkäytölle.* Opettaja ja mahdollisesti joku urheiluseuran edustaja. (13) *Päihteet ja urheilu.* Opettaja ja urheilun edustaja.
- (14) *Hyvät esikuvat.* Nuori, sopiva vieras esikuvana ja opettaja.
- (15) *Yhteiselämä.* Hyvien ihmissuhteiden merkitys. Poliisi ja opettaja.
- (16) *Jengipainostus.* Poliisi ja opettaja.
- (17) *Yhteenvedo.* Oppilaat tekevät yhteenvedon ja arvioivat ohjelman. Opettajajohtoinen.

Lopuksi oppilaat tulevan Uskalla-t-paidoissa yhteiseen juhlaan, johon toivotaan kutsuttavaksi myös vanhemmat. Juhlassa jaetaan todistukset, jossa oppilas allekirjoituksellaan ”vahvistaa kykynsä vastustaa ja sanoa ei päihteille ja väkivallalle”, todistuksiin tulee myös rehtorin, poliisin ja opettajan allekirjoitus.

3.4. Smokefree Class

No Smoking Class -kilpailua on järjestetty peruskoulun 8. -luokkalaisille vuodesta 1989, lukuvuodesta 1993-94 lähtien kilpailuun ovat voineet osallistua myös 7. luokat. Lukuvuodesta 1997-98 kilpailu on nimeltään Smokefree Class. Puoli vuotta tupakoimattomana pysynyt luokka osallistuu rahapalkintojen arvontaan (2 x 10.000 mk, 8 x 5 000 mk ja 20 x 1000 mk). Kilpailun järjestävät Nuorisokasvatussäätiö, Terveys ry, Folkhälsan, Suomen Syöpäpotilaat ja Suomen Syöpäyhdistys. Smokefree Class kuuluu Suomessa Terve Koulu -ohjelmaan.

Kilpailun tavoitteina on, että nuorten tupakoinnin alkaminen yläasteelle siirryttäessä vähenee tai ainakin siirtyy, nuoret rohkaistuvat tekemään itsenäisiä valintoja, heillä on valmiuksia itsenäiseen päätöksentekoon, he hallitsevat keinoja vastustaa sosiaalisia paineita ja kokevat tupakoimattomuuden myönteisenä ja tärkeänä asiana.

Kilpailun säännöt ovat seuraavat: luokka tekee yhteisen päätöksen olla tupakoimatta (koskee myös nuuskaa) 1.10.-31.3. välisen ajan. Kilpailun aikana tupakointi on kielletty myös vapaa-aikana ja lomilla. Jokainen kilpailuun osallistuvan luokan oppilas sitoutuu julkisesti tavoitteeseen allekirjoittamalla sitoumuslomakkeen. Myös huoltaja allekirjoittaa lomakkeen. Luokka itse valvoo tupakoimattomuuttaan ja toteaa kilpailukykyisyytensä esim. viikoittain seurantalomakkeen avulla. Lomakkeen täyttää luokan valitsema tukihenkilö, joka lähettää lomakkeen kilpailun järjestäjille. Palkinnot arvotaan huhtikuussa tupakoimattomina pysyneiden luokkien kesken, joista jokainen saa diplomin.

Lukuvuonna 1997-98 kilpailussa on ensimmäistä kertaa mukana ”kummiryhmä”, joka

koostuu nuorison esikuvista - artisteista, urheilijoista ja näyttelijöistä. Kummit tukevat tupakoimattomuutta julkisuudessa mm. haastatteluissa.

Kilpailun tueksi on tuotettu taustamateriaalia, jota opettajat voivat halutessaan käyttää ja jota voivat käyttää myös kilpailuun osallistumattomat luokat. 7. luokan aineisto on vastikään uusittu opettajan oppaan ja tuntisuunnitelman osalta. Tupakointiteemaa on ajateltu käsiteltävän neljällä oppitunnilla, joita varten oppaassa on tuntisuunnitteluesimerkki. Aineistoa on runsaasti käytettävissä olevaan aikaan nähden. Ensimmäistä ja neljättä tuntia varten on kalvomateriaalia, toisen ja kolmannen tunnin aineisto löytyy internetistä ja on saatavana myös paperiversiona.

Oppituntien teemat:

(1) *Elämäntyylä kartoittamassa*. Tavoitteena luokan yhteishengen ja päämäärän vahvistuminen. Nuoret oivaltavat, etteivät epäterveelliset elämäntavat kuulu tiettyihin elämäntyyliin ja nuori tiedostaa, että hänellä itsellään on valinnan mahdollisuus.

(2) *Oma Päätös!* Nuoret huomaavat, että heidän päätöksentekoonsa yritetään vaikuttaa; nuoret tuntevat vastuuta valinnoistaan ja haluavat päättää itsenäisesti; nuoret pystyvät harkittuun ja perusteltuun päätöksentekoon.

(3) *Miten sanon EI!* Nuori oppii sanomaan vakuuttavasti ”ei kiitos!”; nuorilla on varastossa monia selviytymiskeinoja erilaisia ”tuputtamistapoja” vastaan.

(4) *Tupakkatietouteen perehtyminen*. Motivaatio pysyä tupakoimattomana lisääntyy ja tupakoimattomuus koetaan tärkeäksi. Nuorten tiedot tupakoinnin ja nuuskan käytöstä vahvistuvat; nuoret löytävät vaihtoehtoja tupakoinnille. Tupakoivien nuorten motivaatio lopettaa vahvistuu ja joukkoharha nuorten tupakoinnin yleisyydestä oikenee.

8. luokan aineisto koostuu 10 tupakointiin kytkeytyviin myytteihin liittyvästä teematekstistä ja niihin liittyvistä kalvopohjista. Kysymyksen muodossa esitetyt teemat ovat: Yhdestä savukkeesta voi jäädä koukkuun? On pakko polttaa, että pärjäisi? Onhan niitä muitakin vaarallisia asioita? Tupakka ja kahvi ovat huumeita? Ainahan voi lopettaa? Tupakoiva ihminen saa keuhkosyövän? Vedän vain poskisavuja kevytsavukkeista? Kaikkihan polttavat? Aikuiset kuitenkin vaan polttavat? Tupakka tuhoaa metsiä?

3.5. Ohjelmien levinneisyys

Yhteenvetotaulukossa on joitakin ohjelman levinneisyyttä koskevia lukuja. Ohjelmien käytöstä kysyttiin myös 1997 kouluterveyystutkimuksessa (Liinamo, 1997). Rehtorikyselyssä 71 % yläasteen rehtoreista (N=376) ilmoitti koulun osallistuneen kuluneen lukuvuoden aikana No Smoking Class -kilpailuun, 13% Lapselle Selvä Elämä -ohjelmaan ja 6% Uskalla -ohjelmaan. Lions Quest -ohjelmaa käytetään pääsääntöisesti ala-asteella. Myös Lapselle Selvä Elämä -kampanja suuntautuu ala-asteelle. LaSE-ohjelman osalta vastaus sisältäneen yläasteen tukioppilaiden osallistumisen LaSE-ohjelmaan, tukioppilaat saattavat läpikäydä ohjelmaa myös kummiluokissaan. 25% rehtoreista ilmoitti koulun osallistuneen johonkin muuhun päihdeohjelmaan tai kampanjaan ja 5% raportoi koulun käyttäneen toimintakokemusmenetelmiä (esimerkiksi X-on).

3.6. Ohjelmien arviointiin liittyviä tutkimuksia ja selvityksiä

Ohjelmista on tehty vähän ja eri tasoisia selvityksiä. Niistä ei kuitenkaan käy selville kuinka tarkkaan ohjelmia on noudatettu. Ainoa suomalainen käyttäytymistasolla tehty ohjelman tavoitteenmukainen vaikuttavuusarviointi on tehty No Smoking Class -kilpailusta (Vartiainen ym 1996).

Lions Quest -ohjelmista Kompassia on evaluoitu eri maissa tasoltaan vaihtelevilla tutkimuksilla, joissa valtaosassa on tutkittu opettajien suhtautumista ohjelmaan ja näkemyksiä ohjelman vaikutuksista oppilaisiin. Pääsääntöisesti opettajat ovat pitäneet Lions Quest -ohjelmista ja kokevat niiden vaikuttavan myönteisesti esimerkiksi luokan ilmapiiriin. Suoraan oppilaisiin kohdistuvia tutkimuksia on erittäin vähän. Ainoat pidempiaikaiset seurantatutkimukset lienevät Islannista ja Belgiasta.

Tieteellisestä julkaisusta löytynyt ainoa artikkeli on Islannista, jossa Suomen Kompassia vastaava Skills for Adolescence (SFA) -ohjelma otettiin käyttöön useissa oppivelvollisuuskouluissa 1990. Ohjelman tuloksellisuutta mitattiin 12-13 -vuotiaille suunnatulla kyselytutkimuksella (N=566), jossa selvitettiin nuorten elämänasenteita ja päihteidenkäyttöä, noin puolet oli osallistunut toteutettuun SFA-ohjelmaan jossakin laajuudessa (Gislason ym. 1995). Kolme vuotta myöhemmin, 1992, heistä tavoitettiin uudella kyselyllä 500 oppilasta. Asenteiden tai päihteiden käytön suhteen ei voitu havaita tilastollisesti merkittävää eroa SFA-ohjelmaan osallistuneiden ja kontrolliryhmän välillä. SFA-ohjelmaan osallistuneilta kartoitettiin myös mielipiteitä ohjelmasta; ne oppilaat, jotka eivät käyttäneet päihteitä olivat sitä mieltä, että ohjelmalla oli myönteisiä vaikutuksia. Olemattomien käyttäytymismuutosten selittäjäksi tutkijat arvelivat sitä, että ohjelman materiaali ja opetustapa ovat melko vieraita islantilaiseen koulujärjestelmään, ohjelma ei ollut myöskään vielä löytänyt paikkaansa opetussuunnitelmassa suunnitellulla tavalla (Gislason ym 1995).

Belgiassa tehdyssä mittavassa evaluaatiotutkimuksessa keskityttiin paikalliseen kulttuuriin muokatun, myöskin Kompassi -ohjelmaa vastaavan, Cléfs pour l'adolescence -ohjelman arviointiin (Orbin, 1995). 1993-1994 toteutettu evaluaatiotutkimus käsitti prosessiarvioinnin ja vaikuttavuusarvioinnin. Prosessiarvioinnin mukaan ohjelma oli linjassa päihde-ehkäisyä koskevan uusimman tutkimuksen kanssa, adaptaatioprosessia pidettiin perusteellisena, tavoiteasettelun tulisi olla konkreettisemmin saavutettavissa. Lisäksi kävi ilmi, että 67% opettajista piti ohjelmaan liittyvän tunnin kerran viikossa, vain 35% opettajista noudatti ohjelman sisältöjärjestystä.

Opettajat kokivat tietonsa puutteellisiksi mm. huumeiden haitoista tai kehityspsykologiasta. Tietyt vuorovaikutusmenetelmät koettiin helpoiksi, mutta esim. roolipelit tai aivoriihityypiset tekniikat koettiin vaikeammiksi. Koulun sisäistä tukea kaivattiin, erityisesti koulun johdon ja oppilaiden taholta. Yhteistyö vanhempien ja muun lähiverkoston kanssa koettiin palkitsevaksi. Vain 50% opettajista osallistui seurantakursseille, 73% opettajista osallistui teemaa sivuvaan muuhun täydennyskoulutukseen (Orbin 1995).

Vaikuttavuusarvioinnissa kävi ilmi, että oppilaiden itsetuntemus oli noussut, luokan ilmapiiri kohentunut, ohjelmaan osallistuneet tunsivat itsensä vähemmän yksinäisiksi ja heille ystävystyminen tuntui helpommalta, myös itseilmaisutaito koheni, erityisesti ohjelmista keskusteleminen toisten kanssa. Päihteiden käytön suhteen ohjelmaan osallistuneet eivät

eronneet vertailuryhmästä. (Orbin 1995)

Ohjelman tuottajat pitävät tulosten tulkinnan kannalta merkittävänä sitä, että esitetaus suoritettiin ajankohtana, jolloin oppilaat olivat osallistuneet ohjelmaan jo kaksi kuukautta, opettajat olivat käyttäneet ohjelmaa vasta vuoden ja jälkimittausta pidettiin liian pikaisena, koska 75% opettajista oli jakanut ohjelman käytön kahdelle lukuvuodelle nyt arvioidun yhden sijasta.

Kaisa Lintulan Lapin yliopiston kasvatustieteiden tiedekuntaan 1995 tekemän tutkielman tavoitteena oli selvittää, voidaanko Lions Quest -ohjelmalla vaikuttaa myönteisesti oppilaiden itsetuntoon. Samalla haluttiin selvittää opettajan ja oppilaiden kokemuksia ohjelmasta. Tutkimukseen osallistui ainoastaan kaksi neljättä luokkaa: koe- ja kontrolliluokka. Tutkimusaineisto koostui minäkäsitysmittarilla kerätystä aineistosta, ainekirjoituksista, päiväkirjoista sekä opettajan haastattelusta. Ohjelman vaikutus näkyi Lintulan mukaan lähinnä ainekirjoitusten kohdalla sosiaalisten suhteiden korostumisena. Koeluokan tyttöjen itsetunto oli kontrolliluokan tyttöjen itsetuntoa vahvempi, koeluokan poikien itsetunto oli sitä vastoin kontrolliluokan poikia heikompi. Opettaja suhtautui ohjelmaan myönteisesti ja hän oli havainnut luokan sosiaalisuuden lisääntyneen ja itsetunnon vahvistuneen. Tytöt suhtautuivat ohjelman parissa työskentelyyn poikia myönteisemmin, pojilta löytyi myös kritiikkiä ohjelmaa kohtaan. (Lintula, K. 1995)

Opettajien perehdyttämiskurssin vetäjä kokoaa saamansa kurssipalautteen yhteenvetolomakkeeseen kurssin päätyttyä. Näistä yhteenvedoista tehdään kurseittain kooste, johon kootaan arvio kurssista kokonaisuutena asteikolla erittäin hyvä (71,6%), hyvä (27,9%), tyydyttävä (0,4%), huono (0,1%), erittäin huono (0%). Suluissa Suomen Lions -liitolta saadut prosentuaaliset vastausosuudet lukuvuonna 1996-1997 pidetyiltä perehdyttämiskursseilta. Seurantakurssille osallistuvat vastaavat myös kyselyyn, jossa he arvioivat kurssia, opetuksessa käyttämäänsä ohjelmaa, sen saamaa vastaanottoa ja tarpeellisuutta. Näitä palautteita ei ole systemaattisesti koottu yhteen tai käsitelty.

Varsinaista laajaa vaikuttavuustutkimusta Suomessa ei Lions Quest -ohjelmista ole tehty. Alkuopetuksen VatuPassi -ohjelmaa (Skills for Growing) ei ole evaluoitu.

Lapselle Selvä Elämä -ohjelman seurantatutkimuksen ensimmäinen vaihe on käynnistynyt 1997. Lapista ja Etelä-Suomesta tutkimuksen alkumittaukseen on osallistunut 475 oppilasta. Tuloksia ei ole käytettävissä tätä kirjoitettaessa.

Uskalla -ohjelmaa ei Suomessa ole evaluoitu, Kajaanissa lukuvuonna 97-98 toteutetusta ohjelmasta on tekeillä kasvatustieteen pro gradu -työ. Ruotsissa poliisikorkeakoulun tutkija Peter Lindström on tehnyt 1997 kyselytutkimuksen 13 Våga-ohjelmaa käyttäneellä yläasteella ja taustamuuttujiltaan vastaavissa 13 vertailukoulussa. Kysely tehtiin ennen ohjelman alkua, Våga-ohjelman aikana ja vuoden kuluttua ohjelman päättymisestä. Yhteensä tutkimukseen osallistui 1680 oppilasta. Tutkimuksessa ei havaittu eroa päihteiden käytön suhteen koe- ja kontrolliryhmällä. (Lindström, P. 1997)

Yhdysvalloissa D.A.R.E. -ohjelmaa on evaluoitu useilla tutkimuksilla, joiden tulokset ovat keskenään ristiriitaisia. Verrattaessa ohjelmaa muihin ennaltaehkäisyohjelmiin, soita tautui DARE tuloksiltaan heikommaksi kuin sosiaalisia taitoja ja interaktiivisia opetusmenetelmiä painottavat ohjelmat (Ennett & al. 1994).

Ainoa pidempiaikainen suomalainen evaluaatiotutkimus on tehty *No Smoking Class -kilpailusta* ja toteutettiin lukuvuonna 1991-92, seuranta vuonna 1993. Tupakoinnin aloittaminen oli vähäisempää kilpailuun osallistuneissa luokissa kontrolliluokkiin verrattuna. Yhdeksännellä luokalla ryhmällä ei enää ollut eroja tupakoinnin aloittamisen suhteen. (Vartiainen & al. 1996).

Lähteet:

Ohjelmien kuvaukset perustuvat lukuvuonna 1997-98 käytössä olleisiin tausta-aineistoihin ja käsikirjoihin.

Ennett, S.T., Tobler, N.S., Ringwalt, C.L. & Flewelling, R.L. (1994) How effective is Drug Abuse Resistance Education? A meta-analysis of project DARE outcome evaluations. *Am J Public health*, 1994;84:1394-1401.

Gislason, Th., Yngvadottir, A., ja Benediktsdottir, B. (1995) Alcohol Consumption, Smoking and Drug Abuse among Icelandic Teenagers: a study into effectiveness of the "Skills for Adolescence" programme. *Drugs: education, prevention and policy*, Vol. 2, No 3, 1995.

Liinamo, A. (1997) Puheenvuoro Kouluterveyspäivillä 18.-19.8.1997.

Orban, M. (1995) Evaluation du programme Cléfs pour l'adolescence. CERES. Université de Liege.

Vartiainen, E., Saukko, A., Paavola, M. ja Vertio, H. (1996) "No Smoking Class" competitions in Finland: their value in delaying the onset of smoking in adolescence. *Health Promotion International*. 1996, Vol. 11, No.3.189-192.

4. TULOKSET

Raportin tässä osassa tarkastellaan ainoastaan hankkeeseen liittyvän teemahaastattelun tuloksia. Esitetyt näkemykset eivät edusta työryhmän käsityksiä, joista johtopäätökset esitetään raportin yhteenveto- ja pohdintaosassa. Päihdeohjelmien tuottajien kokouksen tuloksia on käsitelty aiemmin hankkeen toteutusta kuvaavassa luvussa ja selvitys moniammatillisesta yhteistyökokouksesta tuloksineen esitetään raportin toisessa osassa.

Kartoitukseen kuului 16 koulua ja 50 haastattelua. Vaikka niiden perusteella ei ole syytä tehdä laajasti yleistettävää johtopäätöksiä koulujen päihdekasvatuksen ratkaisuihin eikä käsitellyistä ohjelmista, ovat ne kuitenkin vahvasti suuntaa antavia. Haastattelujen avulla saatiin runsaasti kvalitatiivista ja subjektiivista tietoa siitä, miten haastatellut opettajat, rehtorit ja osin muut koulun kanssa toimivat kokevat päihdekasvatuksen käytännön toteuttamisen ja siihen liittyvät ongelmat. Näkökulma on arjen koulunpidon ja opettajan työn tasolla. Haastattelujen paljastamat välähdykset tarjoavat ajatuksia herättäviä elementtejä laajaa kehittämistyötä varten.

Mukana olleet koulut olivat pienimmillään viidentoista ja suurimmillaan seitsemänkymmenen opettajan työyhteisöjä. Osa sijaitsi syrjäisellä maaseudulla ja osa keskellä kaupunkia. Otoksen koosta johtuen hankkeen lähtökohtana ollut jako pohjoisiin ja eteläisiin kouluihin ei osoittautunut oleelliseksi ja siksi aineistoa ei jatkossa tarkastella tästä näkökulmasta. Ominaispiirteet liittyivät enemmänkin koulun kokoon ja siihen, oliko kyseessä kaupunki vai maalaiskoulu. Myös ala- ja yläasteilla päihdekasvatukseen liittyvät kysymykset saavat luonnollisista syistä erilaisen painotuksen.

Vastauksissa ei myöskään yleisen päihdekasvatuksen osalta löytynyt oleellisia eroja ohjelmaa soveltavien ja toisaalta sellaisten koulujen osalta, joissa ei sovellettu minkäänlaista ohjelmaa.

4.1. Koulun päihdekasvatusstrategia

Päihdekasvatuksen suunnitelmallisuutta ja strategiaa koskevat kysymykset osoittautuivat hankaliksi. Pääteisiin liittyvät kysymykset nähdään koulun näkökulmasta osana terveyskasvatuksen kokonaisuutta. Erityistä päihdekasvatustermiä ei koulussa juurikaan käytetä ja siksi sitä koskeva kysymys tuntui monesta haastateltavasta yllättävältä. Päihdekasvatus nähtiin yhtenä niistä eri vuosina ajankohtaisiksi nostetuista teemoista, joita koulun toimintaan liitetään. Asia tunnustettiin poikkeukseksi tärkeäksi, mutta sen korostettiin olevan vain osa koulun toimintaa.

Opettaja (yläaste): Varmaankin parantamisen varaa on. Kyllä siihen paneudutaan ja mä muistan, että joissain vanhempainilloissa siitä on voitu keskustella. (...) Mutta koulussa on niin hirvittävän paljon asioita, joihin on paneuduttava. Päihdekasvatus ei mun ymmärtääkseni ole ollu mikään niin kovin keskeinen asia. Se on ollu... mutt sillä tavalla, että siihen ois mitään kokonaisvaltaista pakettia rakennettu opetukseen, niin en oo havainnu mitään semmosta, mutt että niin tärkeä se on, että eri yhteyksissä siihen paneudutaan ja puututaan ja rankaistaan oppilaita jos on aihetta.

Haastateltavat ymmärsivät päihdekasvatuksen suunnitelmallisuuden monella tavalla. Joillekin se merkitsi opetussuunnitelman tasoista tavoitemäärittelyä ja toisille ääripääsään yksittäisiä, joskin vakiintuneita valistustapahtumia.

Tehdäänkö koulussa suunnitelmallista päihdekasvatusta?

Rehtori (yläaste): Ei. ... No, vaikka mä nyt sanoin noin jyrkästi, että ei tehdä, niin meilähän kahdeksannen liikunnassa on tällainen terveystiedon kurssi eli se on... taitaa olla kahen kurssin mittanen eli tää on niinkun liikunnanopettajan harteilla siinä mielessä.

Opettaja (yläaste): Tehdään. Mun käsittääkseni liikunnanopettaja tekee. Niiden opetussuunnitelmiin se kuuluu ja ne vetää sen oman aineensa sisällä... tätä juttua.

Opettaja (ala-aste): Huumeiden osalta tehdään eli viides- ja kuudesluokkalaisille käy joka vuosi poliisit, huumeepoliisi puhumassa... huumeiden käytöstä, mutta ilmeisesti tarve olisi alempilukkalaisillekin... suunnata sitä.

Vaikka monet vastaajat eivät pystyneet näkemään koulussa suunnitelmallisesti toteutettua päihdekasvatusta, tämä ei tarkoita sitä, ettei päihdekasvatusta tehtäisi jossain muodossa. Osa vastaajista uskoi päihdeasioiden tulevan esille terveystiedon yhteydessä ja läpäisyperiaatteella eri aineisiin liittyen. Asian tärkeäksi kokeneet yksittäiset opettajat niin ala- kuin yläasteellakin kertoivat toteuttavansa päihdekasvatusta parhaaksi näkemälleen tavalla myös silloin, kun aihe ei suoranaisesti liittynyt aineopetukseen.

Opettaja (ala-aste): ... mitä mun omaan tyliini sopii, eli mä vaan puhun lasten kanssa. Kuuntelen mitä niillä tulee kysymyksiä tai mitä ne haluaa ja vastailen, yritän olla moraalisoimatta. (...) Mutta ei mullakaan se ole kauheen systemaattista... mutta ykköstenkin kanssa tulee ihan päivittäin puhetta. Niin, kun ne näkee tuolla humalaisia ja löytää huumeruiskuja ja pikkusiskot syö tupakantumpeja tai jotain muuta.

Kouluille oli yhteistä, muutamaa poikkeusta lukuunottamatta, se, että päihdekasvatusasioissa käsittelyn koordinointi puuttui. Opettajat eivät tienneet eivätkä olleet keskustelleet keskenään tai koko opettajakunnan tasolla siitä, miten päihdekasvatukseen liittyviä asioita käsitellään tai missä vaiheessa ja miten kukin ottaa niitä esille.

Opettaja (ala-aste): Ei tehdä systemaattisesti. Se on kyllä jokaisella opettajalla... miten hän itse näkee ja kokee ja missä vaiheessa puhuu ja mitä puhuu.

Yhteinen keskustelu koulun tavoitteista ja eri aineiden ja aihekokonaisuuksien toteutuksesta rajoittui opetussuunnitelman laadintaan. Silloinkin päihdekasvatus oli kartoitukseen osallistuneiden koulujen kohdalla noussut erillisenä teemana harvoin esille. Muissa yhteyksissä päihdekasvatuksesta, koulun roolista tai tavoitteista sen suhteen ei juurikaan keskusteltu.

Opettaja (yläaste): Ei... ei niinku keskusteltu päihdekasvatuksesta... ei varmasti sillä tavalla oo ollu mitään puhetta. En mä ainakaan muista. Kyllähän täällä sillä tavalla puhutaan, ei yleistä, mutta sanotaan jonkun oppilaitten tupakoinnista tai... tai aineiden käyttämisestä, niin sillä tavalla, mutta ei mitään mun mielestä yleisellä tasolla oikein, että koulun roolia mitään ei ole käyty läpi.

Vastauksissa heijastuu päihdekasvatermin vieraus ja se, että koulussa sitä ei hahmoteta samalla tavalla kokonaisuutena kuin yleisesti ehkäisevässä päihdetyössä. Vaikka opettajat sanoivat etteivät olleet miettineet päihdekasvatukseen liittyviä kysymyksiä, se ei

välttämättä merkitse sitä, etteivät he olisi miettineet tupakkaan ja päihteisiin liittyviä asioita tai ettei niistä olisi keskusteltu koulussa ainakin oppilaiden tupakoinnin ja päihteiden käytön tultua ilmi. Keskusteluissa korostui se, että päihdekasvatuksesta puhuminen juuri tällä termillä synnytti pohdintaa ja sai hahmottamaan asiaa erikseen uudenlaisena kokonaisuutena.

Päihdekasvatuksen tavoitteina kuvattiin yleensä tupakanpolton tai päihteiden kokeilun lykkäämistä. Jotkut haastateltavat näkivät tavoitteet osaksi laajempaa kasvatustehtävää ja lapsen ja nuoren valmentamista elämää varten. Tällöin koulun tehtävää ja roolia oli pohdittu perusteellisemmin ja se oli määritelty myös virallisella tasolla koulun tavoitteisiin.

Rehtori (ala-aste): No, se on nimenomaan se nuoren kokonaiskasvun tukeminen. Että mä en halua irrottaa tätä päihdekasvatusta omaksi erilliseksi alueekseen, vaan se on yksi luonnollinen osa jokapäiväistä arkityötä. Ja tuota... nimenomaan menetelmällinen kehittäminen niin, että laps saa sellaset eväät peruskoulunsa aikana jatkumona yläasteella meidän jälkeen.

Rehtori (yläaste): Meidän koulun tavoite on olla oppijan koulu eli antaa oppilaalle taidollisia, tiedollisia, sosiaalisia valmiuksia selviytyä elämästä yhdeksännen luokan jälkeen. Eli sen takia me panostetaan erityisopetukseen, tällasiin aineisiin, joita ei voida arvioida, jotka on vaan semmosia, että ne herättää ajatuksia. Että se on keskustelutyypistä opetusta ja siellä pyritään nostamaan esiin niitä ongelmia, jotka oppilaat kokee itse ongelmiin.

Päihteiden käyttö sinänsä saattoi olla useinkin opettajien keskustelun aiheena. Käytännön tasolla opettajainhuoneessa puhuttiin tupakoinnista, päihteistä ja huumeista kun niiden käyttö oli tullut koulussa tai paikkakunnalla ilmi. Silloin keskusteltiin käytännön ratkaisuista, rankaisuksista tai oppilashuoltoon liittyvistä toimenpiteistä. Tässä suhteessa peruskoulun ylä- ja ala-asteen kohtaamat ongelmat olivat vakavuudeltaan varsin eriasteisia.

Opettaja (ala-aste): Siinä mielessä, että jos se kolahtaa sinne niinku tähän kouluun jollain tavalla tai omaan oppilaaseen, kollegan oppilaaseen, niin tottakai silloin... herää keskusteluja ja kysymyksiä ja miksi näin on ja kuinka kauan on jatkunu ja onko huomattu liian myöhään vai... mitä tehdään ja mihin ilmoitetaan.

4.1.1. Koulun sitoutuminen päihdekasvatukseen

Kartoitukseen osallistuneiden koulujen sitoutumista päihdekasvatukseen tarkasteltiin kolmiasteisen luokituksen avulla. Sitoutumista kuvattiin vahvaksi, keskivahvaksi tai heikoksi sen mukaan, miten päihdekasvatus oli tietoisesti nähty osana koulun kokonaistehdävää ja miten se oli käytännössä toteutettu.

Vahva sitoutuminen tarkoittaa sitä, että koulussa on opetussuunnitelman tasolla keskusteltu ja päätetty yhteisesti, mahdollisesti vanhempien kanssa, koulun päihdekasvatuksen tavoitteista ja linjoista. Päihdekasvatus voi toteutua eri tavoin; joko selkeästi määriteltynä ja sovituna aihekokonaisuutena tai erillisenä kurssina, jossa käsitellään päihdekasvatusta muiden elämisen taitojen ohessa.

Keskivahva sitoutuminen tarkoittaa sitä, että koulussa ainakin osa opettajista käsittelee

päihdekasvatukseen liittyviä asioita jollain tavoin suunnitelmallisesti. Päihdekasvatuksesta on keskusteltu ja sitä on alustavasti suunniteltu tai suunnitellaan parhaillaan. Koulussa voi olla käytössä jokin päihdekasvatusohjelma.

Heikko sitoutuminen merkitsee sitä, että koulussa ei ole käsitelty aihetta rutiininomaista keskustelua pidemmälle. Yleisesti luotetaan, että aihetta käsitellään terveystieteiden yhteydessä. Aiheen laajempaan tai toisenlaiseen käsittelyyn ei nähdä tarvetta. Yksittäiset opettajat saattavat käsitellä aihetta hyvinkin innostuneesti, mutta yhteistä suunnitelmaa ja keskustelua ei ole.

Tämän jaottelun mukaan tarkasteltavien 16 koulun luokitus muodostui seuraavanlaiseksi: vahvasti päihdekasvatukseen sitoutuneita kouluja oli kaksi, keskivahvasti sitoutuneita seitsemän ja heikosti sitoutuneita myös seitsemän.

Toinen päihdekasvatukseen vahvasti sitoutunut koulu oli yläaste, jossa päihdeopetus toteutui osana koulukohtaisesti laadittua arvostelematonta kurssia. Siinä käsiteltiin mm. kouluun sitoutumista, murrosikää, ihmiseksi kasvamista, hyviä tapoja, päihhteitä ja huumeita. Kurssimuotoon oli päädytty opettajakunnan yhteisen keskustelun seurauksena siinä yhteydessä, kun kotitalouden ja perhekasvatuksen osuudet olivat supistuneet. Kyseisessä koulussa ei sovellettu mitään tutkimuksen kohteina olleista päihdeohjelmista. Koulun oma ratkaisumalli oli kehitetty sen omien tarpeiden perusteella.

Toinen vahvaa sitoutumista edustava koulu oli ala-aste, jossa koulun tehtävät ja tavoitteet oli yhteisen keskustelun jälkeen kirjattu opetussuunnitelmaan. Päihdekasvatus tiedostettiin osana koulun koko henkilökunnan arkityötä ja sen puitteissa tapahtuvaa oppilaan itsetunnon rakentumista. Käytännön toteutuksesta oli keskusteltu opettajakunnan kesken samalla kun oli etsitty keinoja myös kiusaamisen ja syrjäytymisen torjumiseksi. Tässä yhteydessä oli pohdittu myös päihdekasvatuksen osuutta, vaikka asiaa ei ala-asteella nähty vielä akuutiksi.

Kyseisessä koulussa osa opettajista sovelsi Lions Quest -ohjelmaa. Sitä ei pidetty oleellisen tärkeänä osana koulun päihdekasvatusta tai muuta nuoren itsetuntoa tukevaa kasvattamista, mutta sen nähtiin sopivan koulun kasvatus tavoitteisiin ja siten täydentävän koulun omaa linjaa. Koulussa toimi myös Lions Quest -ohjelmaan liittyvä vanhempainryhmä.

4.1.2. Päihteen ja savuton koulu

Koulun päihdekasvatusstrategian yhteydessä keskusteltiin myös siitä, mitä päihteen ja savuton koulu merkitsisi oppilaiden ja opettajien näkökannalta. Nykyisen tupakkalain myötä tilanne on kouluissa periaatteessa selvä ja ehdoton; koulussa ei tupakoida. Ala-asteilla säännön noudattaminen koettiin yleensä vielä helpoksi. Oppilaiden tupakointi oli vähäistä ja se rajoittui yleensä viimeisille luokille. Haastatelluilta ala-asteilta löytyi vain harvoja tupakointia opettajia, joten opettajien tupakointia ei koettu ongelmaksi eikä se näkynyt koulussa.

Mitä savuton ja päihteen koulu merkitsisi opettajien ja oppilaiden näkökannalta?

Rehtori (ala-aste): Kyllähän se merkitsee molempien kannalta ihan samaa ja kirjaimellisesti sen mitä sanoit. (...) Oppilashuoltotyöryhmän tehtävänä koulun kriisiryhmä on myös kehittää ne menetelmät, mitä tehdään silloin, jos havaitaan, että päihitteet on jo muodostuneet ongelmaksi ja siinä ei sitten erotella onko se lapsi tai aikuinen, että koulun on päihitteiden alue... lain mukaan jo.

Tilanne oli toinen yläasteilla. Yleisenä viestinä oli koulun ja opettajien neuvottomuus nuorten tupakoinnin suhteen. Periaatteellista tupakointikieltoa rikottiin koulun porttien läheisyydessä ja opettajat olivat turhautuneet jatkuvaan valvontaan ja tehottomalta tuntuvaan puuttumiseen. Kotiin ilmoittamisien tai jälki-istuntojen ei koettu hillitsevän tupakointia varsinkin, jos kotoa kerrottiin nuoren tupakoivan vanhempiensa luvalla. Rangaistuksista olikin luovuttu useimmilla yläasteilla.

Opettaja (yläaste): Siis jos se aiottais toteuttaa, niin siis rankkaa työtä varmasti. Ja sitä... siis... ihanne on, mutt ei siihen varmaan koskaan pääse. Eli esimerkiksi tupakan käyttö, jos se tähän luetaan mukaan, niin sehän on ihan toivotonta nykyään, sen vahtiminen. Ei siitä tuu yhtään mitään.

Siis näkehän ne tosta opettajanhuoneen ikkunastakin, niin ne on tossa portin ulkopuolella, joka on tosi tylsää. Tai sitten lähialueitten valituksia on tullu tietysti tuossa pihamailloilla tai muuta tämmöstä. Keskustassa ne käyvät kun tää on niin lähellä tässä. Ett ei sen kummempaa. Että siis *pihalla* ei tietenkään ole sallittua.

Yleisesti todettiin tilanteen joutuneen jo pois hallinnasta ja käytäntö oli pakottanut kompromisseihin. Niinpä opettajien ja oppilaiden välille oli monilla yläasteilla muodostunut sanaton tai sanallinen sopimus luvallisista tupakointipaikoista. Opettajat kuvasivat tilannetta ristiriitaiseksi, mutta muuhun he eivät nähneet keinoja eikä resursseja.

Opettajien oma tupakointi oli joissakin kouluissa herättänyt keskustelua ja omia järjestyjä virallisen tupakkahuoneen poistuttua. Tupakkahuone oli vielä käytössä yhdessä kartoitukseen osallistuneessa koulussa ja sitä käyttivät opettajat puolustivat ”ainoa henkireikänsä”. Osa kertoi lopettaneensa tupakoinnin työaikana ja monien kollegojen päätyneen samaan ratkaisuun. Muissa kouluissa tupakointiin löydettiin paikkoja koulun panuhuoneesta tai ullakolta.

Rehtori (yläaste): Meillä ei oo laillisia tiloja täällä koulussa. Tietenkin ymmärtää sen niitten ihmisten ongelman, että joku menee bussipysäkillä vartavasten takki päällä tupakoiimaan. Oppilaat... nehän näkee sen. Se on uskottavuudelta niinku pohja pois. Tää on ongelma meillä. Tätä ei oo vielä saatu ratkastua.

Opettajien tupakointi oli herättänyt opettajien kesken keskustelua siitä, mikä on opettajien esimerkin vaikutus ja missä määrin opettajan tulisi yleensäkin sitä edustaa. Osa haastateltavista painotti opettajan oman esimerkin tärkeyttä ja osa ei nähnyt sillä olevan mitään merkitystä.

Tällaista arkikokemusta vasten yläasteen haastatellut opettajat uskoivat oppilaille suunnatun tupakkavalistuksen kaikuvaan kuuroille korville ja samoin katsottiin käyvän jo alkoholikin kohdalla. Käytännön todettiin osoittavan kouluissa perinteisesti sovelletut keinot tehottomiksi. Ainoa, minkä vielä kerrottiin herättävän nuorten kiinnostusta oli huumeisiin liittyvä valistus ja tiedottaminen.

Päihdekasvatukseen liittyviä ajatuksia kuvasti neuvottomuus; paineita uusiin keinoihin ja

välineisiin todettiin olevan. Haastattelussa esille tuotu ajatus nuorten osallistumisesta päihdekasvatukseen suunnitteluun ja toteutukseen tunnustettiin hyväksi ja mahdolliseksi asiaksi, joka kuitenkin toteutui harvoin. Varsinaisesti päihdeohjelman suunnitteluun oppilaat olivat osallistuneet kolmessa koulussa; Uskalla ja Lapselle Selvä Elämä -ohjelmien puitteissa.

Opettaja (ylä-aste): Miksei, kyllä. Se sopis noille nuorille koululaisille. Nuo vähän isommat ottaa selvästi kyynisesti sen asian eli ne ei oo tosissaan, mutt vähän nuoremmat oppilaat, ala-asteella ja vielä seiskaluokkalaiset, jotka on yläasteen ensimmäisellä, niin voisivat olla siinä mukana.

Rehtori (yläaste): Varmasti on sillä tavalla, että... yleensä aina kun viesti tulee oppilaalta oppilaalle, niin se kyllä kuunnellaan... ja toisella tavalla ja... vastaanotto on... varmasti monissa tapauksissa otollisempi kuin kun me aina äänessä olevat, aina oikeassa olevat, aina opettavat, ett jos me se kerrotaan.

Rehtori (ala-aste): Kyllä on aika vaikee tohon... ajatukseen mennä sisään... että mikä ois oppilaan rooli... kun näille pienemmille se on kumminkin vielä aika semmonen... ”hyi, hyi” -tilanne ja isommilla sitten se on vielä ala-asteen puolella enemmän semmonen, että ei ne sitä mitenkään ihanno.

Tässä yhteydessä haastateltavat korostivat miltei poikkeuksetta vanhempien päävastuuta kasvattajina, vaikka useasti myös todettiin vanhempien olevan avuttomia päihdekasvatukseen liittyvissä rajanvedoissa. Sen lisäksi toivottiin enemmän kodin ja koulun välistä yhteistyötä. Koulun keinot puuttua tai vaikuttaa nuorten tupakointiin tai päihdekäyttämiseen tunnustettiin heikoiksi, jos kotona tai ympäröivässä yhteiskunnassa vallitsevat toisenlaiset arvot ja käyttäytymisen mallit. Usein opettajat tunsivat jäävänsä vaille tukea esimerkiksi tupakointikysymyksessä: ”tilanne on toivoton, jos koulu kieltää ja koti sallii”.

4.2. Päihdekasvatusohjelmien valinta

Päihdekasvatukseen liittyvien ohjelmien ja aineistojen tarjonta on runsasta. Tietoinen valinta niiden välillä edellyttäisi niihin tutustumista ja eri vaihtoehtojen vertailua sen hahmottamiseksi, miten kukin ohjelma sopii koulun omaan toimintaan ja kasvatustavoitteisiin. Tällöin ohjelman valinta tapahtuisi koulun oman päihdekasvatusstrategian ehdoilla ja opettajien ammatillista osaamista hyödyntäen.

Kartoituksen taustalla oli olettaus, että kouluissa päädytään johonkin tiettyyn ohjelmaan useimmiten epävirallisten verkostojen välityksellä. Kollegojen suositusten ajateltiin vaikuttavan eniten ohjelman valintaan. Samoin muiden, joko opettajan henkilökohtaisten tai koulun verkostoyhteyksien oletettiin vaikuttavan siihen, miten kouluissa oli ohjelmiin päädytty. Haastattelujen avulla haluttiin selvittää, miten tietoisesti kartoitukseen valitut koulut ja opettajat olivat ohjelmansa valinneet ja miten paljon muista vastaavia ohjelmista tiedettiin.

Haastatellut vahvistivat edellä mainittuja alkuoletuksia. Osa haastateltavista kertoi saaneensa tiedon ohjelmasta suoraan tuottajalta joko kirjeinä, esitteinä tai esittelynä. Tässä yhteydessä tuottajiin ajateltiin myös Lions Quest -ohjelmaa markkinoivat rehtorit silloin, kun he itse kuuluivat paikalliseen Lions Clubiin. Suurin osa kertoi saaneensa tietää oh-

jelmasta kollegojen tai koulun ulkopuolisten yhteistyökumppaneiden välityksellä. Ohjelmasta hyviä kokemuksia saaneet suosittelivat sitä muille opettajille ja rehtoreille.

Toisaalta suuri osa haastateltavista ei osannut sanoa, miten tai miksi ohjelma oli kouluun otettu. Selityksenä saattoi olla se, että haastateltava ei jostain syystä ollut mukana ohjelman hankintaan liittyvässä alkukeskustelussa ja sen jälkeen ohjelmasta ei oltu puhuttu. Toinen selitys oli se, että ohjelmasta ei oltu keskusteltu yleisellä tasolla lainkaan.

Opettaja (ala-aste): Mä kuvittelisin, että se on tämä meidän rehtori, joka on meidän alueen Leijonien piirissä itse erittäin aktiivisesti ollut monta aikaa mukana. Enkä mäkään ollu koskaan aikasemmin kuullukaan kunnes meidän silloinen erityisopettaja oli käynyt tämmösessä (*koulutuksessa*).

Rehtori (ala-aste). Sitä tarjottiin täältä... näitten tukiopeettajien taholta. Muistaakseni sillä tavalla se tuli. Siitä kerrottiin ja kysyttiin ja yläasteen... vastaava opettaja, joka niitä hoitaa siellä, niin soitti mulle ja mä olin heti valmis. Ei voinu muuta.

Rehtori (yläaste): Meillä on ollu aika tiivis, sillä tavalla kontakti, nuorisotoimen kanssa... plus sosiaalitoimen ja terveys- ja raittiustoimen kanssa... ennestään ja sitä kautta saatiin se sitten käyntiin tavallaan, että koettiin, että kokeillaan tämmöstä sitten.

Opettaja (yläaste): Ilmeisesti on rehtorille tullu joitakin kirjeitä. Sitä kautta. Koska mä ainakin luokanvalvojana oon löytäny vaan lokerostani tämmösiä kirjeitä ja mä oon vienyt ne luokkaan ja esitellyt luokalle.

Haastattelujen yleinen viesti oli, ettei päihdeohjelmien valinta ollut tietoista eikä harkittua siten, että valintaan päädyttäisiin useampia ohjelmia vertaillen ja niiden kokemuksiin perehtyen. Yhtenä selittävänä tekijänä mainittiin aika. Haastatteluissa tuli useaan otteeseen esille se, miten opettajat kokivat työnsä entistä vaativammaksi ja raskaammaksi. Uusien asioiden tulvaa jouduttiin karsimaan eikä aika riittänyt pitkien taustaselvitysten tai tutkimusten lukemiseen.

Tarkasteltavina olevista ohjelmista Lions Quest oli otettu kouluihin useimmiten Lionseihin kuuluvan rehtorin aloitteesta. Hän oli yleensä tutustunut ohjelmaan paikallisen Lions Clubin kautta ja hankkinut rahoituksen opettajien koulutusta varten. Tieto ohjelmasta ja sen käytännön toteutuksesta kulkeutui myös ohjelmaa soveltavien opettajien levittämänä.

Smokefree Class -kilpailu oli selkeämmin yhtenä pakettina ja järjestelmällisesti kouluihin markkinoitu ohjelma, joka tavoittanee kaikki Suomen yläasteet yhtäläisesti. Lapselle Selvä Elämä -ohjelmaa markkinoi niinkään tuottajajärjestö. Haastatteluun osallistuneet kaksi yläasteen tukioppilastoiminnan vetäjää olivat itse etsineet sopivat ala-asteet, joihin tukioppilaat menivät pitämään tunteja. Ala-asteille ohjelma oli haastateltujen mukaan otettu kyselemättä.

Uskalla-ohjelma leviää useimmiten poliisin ja ohjelmaa käyttävien paikallisten moniammatillisten verkostoryhmien kautta. Haastattelussa mukana olleissa kouluissa ohjelma oli otettu nk. Info-ryhmän markkinoimana. Nämä ryhmät pyrkivät kehittämään viranomais-ten välistä yhteistyötä sekä luomaan uusia keinoja ja resursseja ehkäisevään päihdetyöhön nuorten keskuudessa. Usein ryhmässä on edustettuina poliisi, nuorisotyö, sosiaali- ja terveys- toimii, mielenterveys-työ, seurakunta. Haastateltavissa kouluissa koulun edustaja tai kuraattori oli ollut mukana paikallisessa verkostoryhmässä suunnittelemassa Uskalla -

ohjelman toteutusta.

4.2.1. Valinnan perustelut

Haastateltavat perustelivat ohjelman valintaa ohjelman nimetyillä tavoitteilla. Päihteiden käytön ehkäisy, siihen liittyvä valistus tai tieto ja toisaalta sosiaalisten taitojen ja itsetunnon kehittäminen katsottiin yleisesti päihteiden käytön ehkäisyyn liittyviksi perusasioiksi ja niitä ohjelman toivottiin vahvistavan.

Nuorten tupakoinnin ja päihteiden käytön yleistyessä haastateltavat kertoivat yleisesti huomanneensa, että perinteiset keinot eivät ole tuottaneet toivottua tulosta. Useimmat heistä näkivät sovelletun päihdeohjelman jonkinlaisena uutena yrityksenä, uudena välineenä, joka saattaisi ehkäistä tupakointia ja päihteiden käyttöä aikaisemmin kokeiltuja valistus- ja opetusmenetelmiä paremmin.

Miksi ohjelma valittiin?

Rehtori (yläaste): No, mulla ei oo kauheen tarkkoja muistikuvia, mutta mä ajattelisin, että siinä oli niinkun uudenlainen tapa lähestyä tätä ongelmaa. ... ei pelkästään informaatiota.

Joissakin kouluissa ohjelma nähtiin helpottavan vuosittaista päihdekasvatuksen suunnittelua ja tarjoavan siten valmiin ratkaisun koulun tarpeisiin.

Rehtori (yläaste): No, tää päihdevalistus ja tällanen ”uskalla sanoa ei” on ollu aina esillä, että on ollu kaikenlaisia pienimuotosempia projekteja vuosittain. Aina jotain on raapastu sieltä täältä, mutt kun tää tuli nyt esille tän tyypisenä, kokonaisvaltaana ohjelmana niin päätettiin, että otetaan tää - ei niinku minään vuotuisena projektina - vaan ihan joka vuosi otetaan se, että koko ikäluokka saa sen.

Miten ohjelma sopii koulun kasvatustavoitteisiin?

Meidän ... nimenomaan meidän toiminta-ajatukseen. Me aina on pyritty siihen, että meidän toiminta-ajatukselta johdetaan ne toiminnot.

Rehtori (yläaste): Ehkä sill tavalla huomaa senkin, että meillä sellasta varsinaista opetussuunnitelmaa ei päihdekasvatukseen oo. Ett opetussuunnitelma pitäis olla ekaks ja sitt sen jälkeen niinku katsoa, ett mitä materiaalia siihen tarvii.

Ohjelmien etuna pidettiin erityisesti niiden tarjoamaa asiantuntemusta ja valmiiksi mietityjä aineistoja tai menetelmiä, joita oli helppo soveltaa koulutyöhön. Muita, täsmällisiä odotuksia ohjelman tehoon tai toteutukseen nähden ei esitetty. Odotusten puutetta kuvasti sekin, että ohjelman valinnan perusteluna voitiin esittää, että ”ohjelma otettiin kun sitä tarjottiin”. Näin varsinkin jos ohjelman soveltamisesta ei aiheutunut koululle vaivaa eikä kustannuksia.

Haastattelujen yleisenä viestinä kuvastui ohjelman valintaan liittyvän keskustelun vähyys. Ohjelma oli esitelty yleisesti opettajainkokouksen yhteydessä ja silloin se oli tapahtunut lyhyesti ja ohjelma oli hyväksytty ”hyvänä asiana” pikaisesti. Sitä ei oltu laajemmin pe-

rusteltu ja siksi suuri osa haastatelluista ei osannut perustella miksi ja miten ohjelmaan oli päädytty. Opettajista ja koulun muusta henkilökunnasta olivat keskustelleet keskenään ne, jotka sovelsivat ohjelmaa omassa työssään tai osallistuivat jotenkin muuten sen toteuttamiseen.

Opettaja (yläaste): No, ei siitä isompia keskusteluja ole käyty, että siinä vaan niinku ne... seiskaluokathan ne on meillä lähinnä ollu, jotka on tässä mukana ollu, niin sillon on joskus ollu jonkun verran, mutta ei nyt mitenkään niin laajassa mittakaavassa.

Opettaja (ala-aste): Johtajan... esittelemänä... kokouksessa... viime vuonna... että otaanko homma mukaan...

Saitteko tietoa ohjelmasta?

No, ei mitään... Ei nyt mitään henkilökohtaisesti eikä mitään muuta, että se oli tällönnen... ihan ilmotusasia... tavallaan siinä, kun niitä tulee aina hirveä määrä asioita ja ehdotuksia ja kursseja ja sitä ja tätä.

Tieto kouluille markkinoiduista ohjelmista saattoi olla yleisesti saatavilla opettajainhuoneen pöydällä tai se kanavoitui päihdeasioista vastaavan opettajan tai opinto-ohjaajan lokerikkoon. Muiden tutustuminen näin tulleeeseen materiaaliin jäi vähäiseksi. Ohjelmaa soveltavat eivät myöskään tunteneet enää tarvetta tutustua muihin ohjelmiin tai vertailla niitä soveltamansa kanssa. Näin tapahtui myös koulun tasolla, jolloin tyydyttiin siihen, että tietty päihdeohjelma ratkaisi jokavuotisen ongelman ja helpotti koulun opetussuunnitelman laadintaa.

Kun ohjelmien soveltajilta kysyttiin, tuntevatko he muita ohjelmia, suurin osa ohjelmissa mukana olevista vastasi tuntevansa, mutta nimesi ja tarkoitti tällä useimmiten päihdeopetuksessa käytettäviä materiaaleja. Suurin osa ei tuntenut muita ohjelmia.

Toisaalta haastatteluissa tuli ilmi myös kriittisyyttä moninaisia päihdekasvatusohjelmia ja muun materiaalin tarjontaa kohtaan.

Opettaja (yläaste): Se materiaalikasa on aika iso ja sitä katselin vähän ja... Mä oon sitä mieltä, että jos tällöisiä kilpailuja on, niin ei pidä liian suurilla materiaalikasoilla opettajia vaivata. Täällä koulussa on hyvin vähän loppujen lopuksi aikaa semmoseen materiaalin kanssa työskentelyyn. Kyllä mä käytän se omat tuntini sen oman aineen käsittelyyn. Ei siellä omalla oppitunnilla voi paljon muuta asiaa käsitellä.

Tarjotaanko kouluille paljon ohjelmia?

Rehtori (ala-aste): Mulle tarjotaan... sanotaan kolme kertaa viikossa tulee puhelimella tai joku kaupparatsu tulee ovesta sisään ja tarjoaa aina jotain... ja ehkä jossain vaiheessa koulut meni aika usein halpaan kun se yhtäkkiä tuli ja sitä mainostettiin, että tämä on autuaaksi tekevä! Ja sitt mentiin halpaan. ... Tää verkostoituminen on semmonen avainsana tänä päivänä... että kyllä tänä päivänä sana kiertää kohtuullisesti.

Haastateltavat esittivät usein toivomuksen julkisista suosituksista tai yleisistä standardeista, joiden perusteella koulun olisi helppo valita tasokkaaksi luokiteltu päihdeohjelma, esittäjä tai materiaali. Koulujen resurssit tutkia ja arvioida ohjelmia itse todettiin vähäiseksi.

Haastattelujen kuluessa tuli esille kartoituksen lähtökohtina olevien perusajatusten suhde

koulujen ja opettajan työn arkitodellisuuteen. Tausta-ajatuksena ollut koulun ja opettajien ammatillisen osaamisen pohtiminen ja korostaminen ulkoa tarjottujen päihdekasvatusohjelmien valinnassa osoittautui olevan kaukana koulujen arkitodellisuudesta. Ohjelmiin oli pikemminkin ajauduttu kuin otettu ne käyttöön tietoisesta harkinnasta tuloksena. Vain muutama haastateltava oli pohdissut päihdekasvatuksen ja muun koulun kasvatustyön suhdetta ja merkitystä. Vielä harvemmin tätä pohdintaa oli käyty laajemmin koulun sisällä.

4.3. Ohjelma suhteessa opetussuunnitelmaan ja koulun muihin kasvatustavoitteisiin

Haastateltavat näkivät ohjelmat sisällöltään ja tavoitteiltaan yleisesti hyväksytyinä. Ohjelmia ei asetettu kyseenalaisiksi eikä niiden kokonaisuudessa nähty puutteita. Haastateltavat eivät olleet pohtineet eivätkä arvioineet ohjelmaa suhteessa opetussuunnitelmaan. He eivät kuitenkaan epäilleet ohjelman sopivuutta koulun muihin kasvatustavoitteisiin tai yleiseen päihdekasvatusstrategiaan, jos sellaisesta oli sovittu tai keskusteltu.

Miten ohjelma istuu opetussuunnitelmaan ja koulun muihin kasvatustavoitteisiin?

Rehtori (ala-aste): Hyvinhän se istuu. Se on mun mielestä ihan tärkeää, että nuorille itelleen annetaan sitä vastuuta... päihdekasvatuksesta, ettei aina tuu se viesti aikuiselta tai opettajalta... että tulee niinku tämmösiltä oman ikäluokan edustajilta samaten... että miten tää elämä kannattaa hoitaa.

Rehtori (ala-aste): Se menee ihan yhtälailla kuin jotkut koripalloseurat käy pitämässä tämmösiä opetushetkiä ja esittelemässä eri alueita, että tänä päivänä lapset on tottunu siihen, että opetustuokioita voi olla vetämässä joku muukin kuin oma opettaja. Koulu on tullu paljon avoimemmaks kaikelle muullekin ja meillä käy paljon vierailijoita.

Rehtori (yläaste): Kyllä se hyvä semmonen ulkopuolinen tukimuoto on tässä, että kyllä mä edelleen pidän sitä hyvänä keinona. Että jos se ens vuonna tulee, niin varmaan joku luokka lähtee, että en epäile etteikö halukkuutta olisi.

Ohjelmien toteuttamiseen liittyvät käytännön järjestelyt aiheuttivat vaikeuksia tai hankaluuksia. Ohjelmaa soveltavat Lions Quest -opettajat joutuivat etsimään ohjelmalle tunteja oman harkintansa mukaan. Ala-asteella luokanopettajajärjestelmässä tämän sanottiin toimivan vielä suhteellisen helposti. Ohjelma sai kuitenkin väistyä, jos opettaja katsoi tarpeelliseksi painottaa muita, opetuksellisesti keskeisiä aineita.

Lions Quest -ohjelma edellytti opettajalta myös ennakkovalmistautumista ja ohjelman työstämistä, johon opettajat kertoivat paneutuvansa, koska halusivat toteuttaa ohjelmaa itselleen luontevalla tavalla.

Opettaja (ala-aste). Kyllä se sillä tavalla suunnittelu vaatii niinku minkä tahansa oppitunnin vetäminen vaatii, että täytyy miettiä, että mikä millekin sopii ja täytyy välillä hommata kaikkee materiaalia. (...) Sitä on pidetty niin tärkeänä, että siihen voidaan hyvin luovuttaa joku oppitunti. Se ei ole ollut sillä tavalla ristiriitasta.

Muissa ohjelmissa toteuttamisesta vastasivat usein joko ulkopuoliset verkostokumppanit

tai tukioppilaat. Silloin koulun osalle jäi suurelta osin vain ajan ja paikan tarjoaminen ohjelmalle.

Rehtori (yläaste): No, se vaatii sen, että opettajat ensiksikin asennoituu siihen, että muutama tunti voi mennä tän asian puitteissa omasta ajasta. Se vaatii sen, että jonkun pitää selvästi vetää sitä... soittaa ne kaikki paikat, että millon sopii. Meidän opinto-ohjaaja on hoitanu nää linkitykset ja sitten apulaisrehtori on tehny sitten lopulliset listat tonne seinälle, että ohjelma on nyt. Se vaatii mun mielestä kyll kaks henkee melkeen.

4.3.1. Päihdekasvatuksen peruskysymysten tuntemus

Haastattelujen kuluessa keskusteltiin myös siitä, miten paljon haastateltavat omasta mielestään tiesivät päihdekasvatukseen liittyvistä kysymyksistä ja miten ne oli otettu huomioon heidän koulutuksessaan. Päihdekasvatuksen peruskysymyksistä haastateltavat eivät, muutamaa asiasta innostunutta opettajaa ja erityisopettajia lukuunottamatta, mielestään tienneet yleistietoa enemmän. Useimmat kertoivat saaneensa tietonsa joukkotiedotusvälineiden ja osin oppikirjojen kautta. Asiaan innostuneet taas hakivat tietoa päihteistä ja niiden käytöstä myös alan tieteellisistä julkaisuista.

Opettaja (ala-aste): No, ei mulla kyllä oo sen enempää tietoa kuin varmaan kellään tavallisella isällä tai äidillä. Ehkä meidänkin tiedot on vaan se, mitä oppikirjoissa on. Oppikirjoissa on aika... aika minimaalinen. Että minä en varmaan osaa tunnistaa, että jos joku esimerkiksi tuoksu... joku sanoo, että joku hasis tuoksu ja näkee silmistä, mutt... ei oo koskaan niinku sanottu tai neuvottu tällasia tuoksuja, ett ootko sä nähny... kun on vaikutuksen alainen.

Päihdekasvatuksen katsottiin kuitenkin kuuluvan kaikille koulussa työtä tekeville. Erityisesti ala-asteella toimivat haastateltavat korostivat oikean esimerkin tärkeyttä.

Opettaja (ala-aste): Kyllä se kuuluu jokaiselle opettajalle ja tietysti myös ylipäänsä kaikille, jotka täällä on, ett vaikka semmoseen kansan kynttilä -ajatukseen ei enää oo varmaan paluuta johtuen siitä, että yhteiskunta on niin voimakkaasti muuttunu, että kuitenkin niille lapsille, jotka täällä on niin kaikki aikuiset on kuitenkin tietynlaisia malleja siitä, että mitä ne voi olla. Siinä mielessä vastuu on kaikilla. Kukaan ei voi tulla aamulla kovin rähjäsenä töihin.

Opettaja (yläaste): Kyllä se mun työhön, koska mä oon kasvattaja, ett mä en oo yksinomaan käsityönopettaja. Mä katon, ett mä oon niinku kasvattaja, joka tekee sitä kasvatustyötä tämän oman aineen avulla.

Ett nää on kokenu jo niin paljon enemmän nyt, mitä mä oon kokenu. Ett välillä tuntuu, ett niinku eväät on jotenkin riittämättömät, mutt mä oon tietenkin aikuinen ihminen, ett mulla pitää olla sitten jotkut muut keinot millä mä käsittelen asioita ja yritän niitten kanssa sitt jutella ja asiallisesti puhuu ja päästä jonkunnäköseen lopputulokseen.

Yläasteilla toimivat haastateltavat kertoivat havainneensa joidenkin oppilaiden kokeilevan päihteitä ja huumeita. Kouluilla todettiin olevan vähän tietoa päihteiden ja huumeiden käyttöön liittyvistä asioista. Oppilashuoltotyöryhmä oli varsinaisesti se elin, jonne käytännön ongelmat johdettiin. Muut opettajat luottivat yleensä heidän ammattitaitoonsa, mutta samalla kaivattiin ohjeita ja toimintamalleja oman työn tueksi.

Rehtori (yläaste): Meillä oli jo syksyllä paikallinen huumeepoliisi oppilashuoltoryhmän

kanssa selvittelemässä ja on tarkoitus, että häntä käytetään koko opettajakunnan keskustelukumppanina tai kokouksissa jossain vaiheessa. Kysymys on tiedosta ja suhtautumisesta. Mitä me tehdään kun me ajatellaan, nähdään, että joku on vähän oudossa tilassa? Me ollaan hyvin avuttomia monta kertaa... mitä pitäis tehdä? Putkaan vai hoitoon vai kotiin, vai mitä pitäis tehdä?

Rehtori (yläaste): Kyllä se vaatii sen tietyn innostuksen. Jos sä oot ajatellu vaan, ett susta tulee kielenopettaja niin ei, ei... siellä missään vaiheessa käsitellä sitä, että miten sä kohtaat päihtyneen oppilaan.

Opettaja (yläaste): Mä oon sitä mieltä, ettei se sovi näiden asioiden käsittely kelle tahansa... eli just semmosille niinkun liikunnanopettajat, niille se sopii erinomaisesti, biologianopettajille.

Rehtori (yläaste): Sen verran olen pessimistinen, että tän hetkisen kokemuksen ja tiedon perusteella niin, jos meillä ei ole ketään ulkopuolista tällasessa kokouksessa, niin ei me mitään hyvää keskustelua saada aikaan. Me ollaan siellä ja ihmetellään ja puhutaan niitä näitä. Ei oikeestaan muuta. ...

Mä uskon, että suurin osa opettajista on sellasia, jotka on kuitenkin jonkinlaisessa lintukodossaan asustaneet. Ei ne varmaan nää sitä todellisuutta, mikä on iltasin tuolla kaupungin keskustassa tai jossain nuorisodiskossa. Ett se ongelman vakavuus, niin... en minäkään sitä tiedä. En varmaan tiedä.

Osa opettajista korosti kuitenkin sitä näkemystä, että koululla ja opettajilla on tietoa ja osaamista selvitä päihdekasvatuksesta ja päihteiden käyttöön liittyvistä ongelmista siinä missä muistakin koulussa käsiteltävistä asioista.

Rehtori (yläaste): Musta on ihan hyvä sille prosessille, että koulu itekin miettii sitä, että miten tää kannattas hoitaa... Niinkun monessa muussakin asiassa, että kyllä täällä asiantuntemusta on kunhan saadaan vain kootuks koolle.

Kuraattori (yläaste): Nuoren perusturvallisuuden kannalta voi olla hyvinkin merkittävää, että ne aikuiset, joiden kanssa ne päivittäin on tekemisissä, niin sittenkin hallitsee nää asiat ja pystyy niistä puhumaan. Pystyy kohtaamaan vaikeita asioita niin päihdeasioita kuin vaikka kuolemaa... kykenee siihen.

4.3.2. Mikä on hyvää päihdekasvatusta?

Haastattelujen yhteydessä pohdittiin myös sitä, mikä olisi paras tapa toteuttaa koulujen päihdekasvatusta. Haastateltavista osa korosti luonnollisuutta ja näki päihdekasvatuksen osana terveitä elämäntapoja tukevaa toimintaa. Yhtä suuri osa uskoi dramaattisten uhkakuvien tehoavan paremmin, etenkin huumeista puhuttaessa. Nuorilla arveltiin yleisesti olevan tietoa päihteistä ja huumeista jopa enemmän kuin aikuisilla. Tiedon ei uskottu vaikuttavan, varsinkin ala-asteilla korostettiin tunteeseen vetoamista ja asenteisiin vaikuttamista.

Rehtori (ala-aste): Mahdollisemman luonnollinen tapa. Mitään keinotekoisia virityksiä ei kannata tehdä vaan ihan normaalissa elämässä... Tämmösiä terveitä arvoja ja tervettä elämää korostamalla ja esiin tuomalla, niin se on kai paras tapa jokaisessa tämmösessä asiassa, joka menee loppujen lopuksi aika syvälle ihmisten käsityksiin. Että niitä ei voi ratkasta semmosilla pintapuolisella käsittelyllä.

Rehtori (yläaste): Täytyy jotenkin miettiä, että ketkä sitä päihdekasvatusta koulussa an-

taa. Ett siitä ei tuu mitään, että kaikki sitä antaa, ett tavallaan nää mitkä sitä antaa niin keskenään miettii, että mitä ja missä yhteydessä. Ett semmonen päällekkäisyys poistuis ja olis semmonen looginen kokonaisuus.

Päihdekasvatus ei olis mitään semmosta jauhamista, että tupakka on vaarallista ja ynnä muuta vaan niinku elämän hallintaan liittyvää ja nuorten itsetuntoon liittyvääkin... Ett tavallaan osaa tehdä omat päätökset.

Opettaja (yläaste): No, siinä olis hyvä käyttää... vaikka tommosia kävis kertomassa... tämmöset kutka on käyttänyt... ja ketkä on päässy selville, kertos siitä omasta elämästä. Sehän on kaikista parasta tietoa, minkä itte on kokenu ihminen.

Ja sitten tietenkin tommosia luennoitsijoita, mitkä kertoo... joku sosiaalityöntekijä vois tulla kertomaan mitä tulee sitten ongelmia, samoin jos siinä on huumeepoliisi ett olis tämmöstä tietoa mikä on varmaa faktatietoa.

Päihdekasvatus nähtiin osana koulun muuta kasvatustoimintaa. Nuorten päihteiden käytön ehkäisy taas koettiin yhteiskuntaa laajemmin koskettelevaksi kysymykseksi, joka yleisesti kuitenkin liitettiin kuuluvaksi koulun tehtäviin. Tästä poikkeavia pohdintoja esitettiin harvemmin, vaikka jotkut haastateltavat olivatkin miettineet syvällisesti lapsiin ja nuoriin kohdistuvan päihdekasvatuksen toteuttamista ja tehoa.

Yhteydet kodin ja koulun välillä tunnustettiin tärkeiksi, mutta yhteistä vuoropuhelua ja asenteita tai toimintaa säätelevien linjausten puute todettiin kaikkialla ongelmaksi. Kodin ja koulun lisäksi koko lähiyhteisön kuten myös kulttuurillisten perinteiden ja median nähtiin vaikuttavan nuoren elämään.

Kuraattori (yläaste): Ett se on se valistuksen koko ongelma... ett semmonen ryhmälle tapahtuva valistaminen... onko se oikea tie? Onko se nuoriin suuntautuva valistaminen vai pitäiskö se ollakin se vanhempiin suuntautuva, jollon vanhemmat on otollisempia vastaanottajia. Saada sinne arkipäivän kotitilanteissa ehkä kyetä toimimaan toisella tavalla ja olla tietoisempia ja osata tehdä ratkasuja ja... ja nähdä se kokonaisuus missä mahdollisesti murkkuikäinen pyörii... (...)

Ett pitääkö meidän valistaakaan nuoria? Mä en oo ihan vakuuttunut... ett tähän on tämmönen tunteen ja tiedon yhdistelmä, plus sitten tämmösten sosiaalisten taitojen vahvistaminen. Minusta se on uutta ja hyvää ja sitä haluasi nähdä, mitkä sen vaikutukset on, ett vielähan niitä ei nää.

4.4. Päihdekasvatusohjelmien merkitys

Kaikki tarkastelun kohteena olevat ohjelmat nähtiin hyvänä yrityksenä ja tavanomaisen koulutyön tukena nuorten tupakoinnin ja päihteiden käytön ehkäisemiseksi. Jotkut haastateltavat toivoivat ohjelmien vaikuttavan myös opettajakunnan asenteisiin ja lisäävän heidän tietojaan siinä missä oppilaidenkin.

Rehtori (yläaste): Kyll se ainakin sen, ett se potkasee koulussa... herättää, seisovaa vetä... pyöräyttelee.

Opettajia?

Niin, meissä... herranen aika... pitäähän sitäkin miettiä. Mehän saatamme miettiä vaan niitä... oppilaiden asioita. Se merkitys sillä ainakin on... panee miettimään. Sitten se tarjoaa kyllä valmiita toimintamalleja. Täälläkin mennään niiku... tukka putkella tiettyjen kaavojen mukaan niin se... Mä nään sen kyllä ihan hyvänä.

Vaikka kouluissa olikin käytössä joku päihdekasvatusohjelma, haastateltavat totesivat useimmiten, ettei se ollut koulun yleisen päihdekasvatuksen toteuttamisen kannalta välttämätön. Haastateltavat korostivat, että koulun päihdekasvatus voitiin hoitaa ja oli hoidettu ilman sitäkin. Toisaalta muutama haastateltava korosti ohjelmalla olevan oleellista merkitystä koulun päihdekasvatuksen toteuttamisessa jopa niin, että ilman ohjelmaa se jäisi tekemättä.

Voitaisiinko päihdekasvatusta toteuttaa ilman ohjelmia?

Rehtori (yläaste): Periaatteessa ohjelma sinänsä ei voi sitä asiaa hoitaa, että täytyy olla semmonen pohja-ajattelu yleensä olemassa ja perustavotteet ja siihen voidaan liittää sitten tällainen ohjelma, joka hyvin tukee sitä. Että jos ei oo perusajattelua eikä arvoja olemassa, niin siinä ei mikään ohjelma toimi.

Opettaja (yläaste): Varmasti voi, mutta sitä ei ole harkittu, että miten se toteutetaan. Nää on kyllä hyvä apu sitten. Muuten se jää todennäköisesti tekemättä kokonaan näissä puitteissa.

Minun mielestä ne antaa myös osviittaa siihen, että kun me uudestaan mietitään tätä opetussuunnitelmaa, niin näistä on myös apu sen miettimisessä miten mahdollisesti vois niinku systemaattisesti toteuttaa terveyskasvatusta.

Haastateltavat totesivat nuorten päihteiden käytön olevan kasvava ongelma, jolle ei nähty valmiita ratkaisuja olevankaan. Ohjelmien tehosta ei ollut näyttöä eikä tietoa, mutta usein ajateltiin, että ”hyvä kun jotain tehdään”.

Haastatteluissa todettiin toistuvasti ohjelman merkityksen liittyvän siihen, miten ohjelma toteutetaan. Valmis ohjelmapaketti muokkautuu käytännössä aina toteuttajansa tai soveltajansa näköiseksi. Ohjelman tehon todettiin määräytyvän sen mukaan miten paljon sen toteuttamiseen suunnattiin resursseja, miten suuressa määrin koko koulu, opettajat ja muu henkilökunta sitoutuivat sen toteuttamiseen tai ainakin henkeen.

Rehtori (yläaste): Tehokas se on, mutta se on niin paljon siitä kiinni, että minkälaisia ne pitäjät on. Että miten se saa sen ryhmän kuuntelemaan, miten se saa sen vuorovaikutuksen sen ryhmän kanssa toimimaan. Että sinänsä niin... mä uskon, että se on tehokas, jos se viedään oikeella tavalla.

Kartoituksessa ei haastateltu oppilaita kahta Lapselle Selvä Elämä -ohjelmaa toteuttavaa tukioppilasta lukuunottamatta. Nämä haastattelut toivat osaltaan toisenlaista näkökulmaa ohjelman toteuttamiseen, vaikka eivät varsinaisesti kuuluneetkaan kartoituksen ennakkosuunnitelmaan. Opettajat toivat esille ohjelman merkityksen oppilaan kannalta omina arveluina ja päätelminään.

Ohjelman tehoa oppilaiden kannalta pohdittaessa korostettiin ohjelman tavoitteisiin liitettyjä taitoja ja ominaisuuksia, joita ohjelman avulla toivottiin saavutettavan. Tässä suhteessa useimmat kartoituksessa mukana olleet ohjelmat olivat melko samanlaisia.

Smokefree Class -kilpailu keskittyy selkeästi tupakoimattomuuden edistämiseen; Lapselle Selvä Elämä ja Uskalla käsittelevät muutakin päihdetietoa ja myös sosiaalisia taitoja ja itsetuntoa. Lions Questissä varsinaisen päihdeosio tulee kuudennen luokan loppuvaiheessa, mutta opettajat kertoivat käsitelleensä asiaa aikaisemminkin sen mukaan mitä oppilaat olivat ottaneet esille.

Opinto-ohjaaja (yläaste): Mä toivosin, että niillä olis semmosta rohkeutta ja itsetuntoa... ja malleja, ett ne pystys sanomaan ei, kieltäytymään. Ja sitte, ett ne jotenkin osais hakea jotain muuta sen tupakoinnin ja päihteiden tilalle.

Opettaja (ala-aste): No, siellä on esimerkiksi ihan pelkästään terveistä elintavoista, mutta sitäkin enemmän musta tuntuu, että on lapsen itsetunnon kasvaminen niin, että uskaltaa ja oppii sanomaan myöskin ei ja tekemään oikeita valintoja.

Lapselle Selvä Elämä -ohjelman etuna korostettiin tukioppilaiden osuutta sen toteutuksessa. Uusia tapoja haluttiin kokeilla ja miltei vertaisryhmän puheen ja esimerkin ajateltiin tehoavan.

Opettaja (ala-aste): Jotenkin tuntuu, että on... on joku, joka huolehtii, joka tietää, että tulee ne yläasteen oppilaat ja kertovat. ... Se on toisenlainen näkökanta siihen mitä opettaja kertoo, että huumeet on vaarallisia, mutt ei sitä miten opitaan sanomaan ei.

Rehtori (ala-aste): No, ainakin nää tytöt anto konkreettista tietoo. Niil oli kalvot, hyvin valmistetut tunnit... varmaan paremmin kuin opettajilla ja sitten,... kun se nuori puhuu sille nuorelle niin se viesti voi olla tehokas

Haastatellut tukioppilastoiminnan ohjaajat korostivat tukioppilaiden sitoutumista ohjelman tavoitteisiin eli raittiutta ja tupakoimattomuutta ainakin ohjelmaan osallistumisen ajan. Haastatteluun osallistuneiden kahden tukioppilaan samoin kuin ala-asteen oppilaiden antaman palautteen perusteella voidaan päätellä, että tämä tavoite ei aina toteudu. Opettajat kunnioittivat tukioppilaiden itsenäisyyttä ja luottivat heidän toimintaansa, vaikka esimerkiksi haastatelluilla tukioppilailta oli joissakin kysymyksissä aivan avoimesti toisenlaiset periaatteet kuin mitä ohjelman tuottajat ovat toimintaperiaatteiksi kirjanneet.

Smokefree Class -kilpailussa luokille annetaan rooli kontrolloijana ja sosiaalisen paineen harjoittajana. Haastateltavat kertoivat tämän herättäneen oppilaiden kesken keskustelua, joskus kiihvastakin, elämään ja arvoihin liittyvistä kysymyksistä. Toisaalta kilpailun ja palkintojen arveltiin innostavan nuoria tupakoimattomuuten ainakin kilpailun ajaksi.

Opettaja (yläaste): Kyll mä luulen, että lapset on lapsia. Aina kun on jokin tämmönen kilpailu, niin se kannustaa sitten, että jos päätettäis vaan muuten... eikä olis mitään kilpailutilannetta siihen, niin ehkä ne sanois, että ei me nyt siitä välitetä. Onhan tää tämmönen kilpailuyhteiskunta kaiken kaikkiaan.

Rehtori (yläaste): No, se on yhteishengen luomista nimenomaan näillä ensimmäisillä luokka-asteilla, miksei ylempänäkin, että me yritetään tätä yhdessä.

Haastateltavat näkivät tärkeäksi sen, että oikeat ihmiset ovat puhumassa ja toimimassa nuorten kanssa. Huonoina kokemuksina kerrottiin liian suurista oppilasryhmistä ja nuorten maailmaa ja kieltä tuntemattomista puhujista. Haastatteluissa tulikin esille kritiikkiä siitä, että usein ohjelmien tekijät ja esittäjät eivät tunne nuoria ja heidän elämäänsä. Ohjelmiin liittyvä materiaali voi olla naiivia, kulttuurisesti vierasta tai vanhakantaista.

Vaikka ohjelmien toivottiin yleisesti ehkäisevän päihteiden käyttöä, niiden ei uskottu tehoavan jo niitä käyttäviin tai tupakoinnin aloittaneisiin. Yleisesti todettiin, että ohjelmat vahvistivat jo ennestään raittiita eivätkä tavoittaneen niitä, jotka olisivat ohjelmista eniten hyötyneet.

Opettaja (ala-aste): Kaikenlaisen valistuksen yleinen ongelma mun mielestä on se, että se kohtaa herkimmin ne, jotka on vähiten potentiaalisia kohtaamaan niitä vaikeuksia. ... Mutt toisaalta niin, ehkä ei voi sanoa, etteikö sillä vois olla jotain... vaikutuksia tai merkitystä. Tai niinku mä oon ymmärtäny, ett tää ohjelma lähtee liikkeelle siitä, että sillä pyritään sitä lapsen selviytymiskykyä ja itsetuntoa ja sellaisia asioita kohentamaan, niin nehän aika paljon liittyy päihteiden käyttöön, siihen kuinka pystyy sanomaan ei kun tarjotaan. Siinä mielessä voi ajatella, että sillä vois olla merkitystä, mutta toisaalta pitää muistaa se, että useimmiten kuitenkin siihen, miten pystyy sanomaan ei, vaikuttaa enemmän se millainen kotitausta on.

Haastateltavilla ei myöskään ollut valmiita vastauksia siihen, millaista tehokas päihdekasvatus olisi. Tietoa pidettiin aina tärkeänä ja samalla kun osa halusi välttää tunteenomaista moralisointia osa piti sitä nimenomaan oikeana tapana kertoa päihteistä ja etenkin huumaiden käytön vaaroista.

Opettaja (ala-aste): Näkisvät sen todellisuuden mitä se on. Miten raadollista se on, ett minkälaista hyväksikäyttöä se on... miten julmaa se elämä on, ett se on tän yhteiskunnan pohjasakkaa. (...) Jos näkisvät sen, se varmasti kyllä kavahduttais. Pitäis aina tietyn väliajoin näyttää... paluu apinoiden planeetalle, maan pinnalle, totuus.

Rehtori (yläaste): Kyllä kai se, että oppilaat näkee, että näin iso joukko on organisoitu tällasen asian ympärille, että siinä ehkä kymmenkunta ihmistä puhuu samasta asiasta, niin ne ehkä jotenkin tajuaa, että tää varmaankin on aika tärkeä asia. ... Ei ne kuiteskaan... ne ei tiedä niistä asioista sitte, vaikka kuvitellaan että eihän ne nyt oo niin ihmeellisiä, mutta kyllä niinku niille pitää aika pitkälti vääntää rautalangasta näitä juttuja. Mä uskosin, että tällasilla ohjelmilla saadaan sellaiset tavalliset oppilaat, jotka vähän miettii asioita niin ne ei ehkä siihen ryhdy. Jotkuthan, vaikka saa sitä informaatiota niin ne kyllä sitten tekee takuulla, ett mä en usko, että niihin voi vaikuttaa.

4.5. Mitä muuta ohjelmilta toivottiin?

Haastateltavilta kysyttiin myös, mitä toiveita tai tarpeita heillä oli käyttämänsä ohjelman suhteen. Useimmat toivomukset liittyivät ohjelman sisältöön tai materiaaliin. Ohjelmia oli jo käytännössä sovellettu opettajan tai koulun omaan käytäntöön ja tarpeita vastaavasti. Varsinaista käytännön kehitystyötä tehtiin ja oli tehty koulun sisällä koko ohjelman soveltamisen ajan.

Opettajan toteuttamiin ohjelmiin tuottajilta toivottiin kuitenkin lisää yksittäisiä välineitä, leikkejä, aineistoja etenkin pojille, esimerkkejä sovellettavaksi koulutilanteisiin ja etenkin suomalaisen kulttuuriin sovitettuina.

Osa haastatelluista korosti koulutuksen merkitystä. Lions Quest -ohjelmaan se kuului osana ohjelman soveltamisoikeutta, mutta myös Lapselle Selvä Elämä -ohjelman osalta jotkut ala-asteen opettajat halusivat joko tukimateriaalia tai jonkinasteista lisäkoulutusta, koska halusivat itsekin soveltaa tukioppilaiden käyttämiä menetelmiä.

Opettaja (ala-aste): Jatkokoulutusta. Kolme päivää on ollu ja siihen se jäi... ja sitten annettiin matskut käteen ja lähepä. Kylähän tänkin pitäis kehittyä koko ajan.

Yläasteilla toteutettavia ohjelmia haluttiin siirtää alkamaan aikaisemmin. Tupakoinnin ja

päihteiden käytön yleistyessä ohjelmien nähtiin tulevan jo osittain liian myöhään oppilaiden tueksi. Tässä yhteydessä toivottiin kodin ja lähiympäristön osallistumista ohjelmiin tai sitoutumista ainakin niiden henkeen.

Opinto-ohjaaja (yläaste): Se vois alkaa jo kutosella ja sitten ehkä siinä vois olla jotain seurantajuttua sitten koko yläasteen.

Opettaja (yläaste): Me ollaan yksin tän homman kanssa. Ett miks esimerkiks kaupat... miks ne myy sitä (*tupakkaa*)? Miten se on mahdollista? Ett ennen kuin ne sittä ryhtyy jonkinlaisiin toimiin, niin kyll me ollaan aika avuttomia.

Smokefree Class -kilpailuun toivottiin tueksi oppilaiden koulutusta sekä aikaisemmin menestyneiden luokkien ja oppilaiden kokemuksia ja kannustusta. Kilpailun valvontaa valitettiin leväperäiseksi ja toiset taas kokivat kilpailun säännöt liian ehdottomiksi.

Opettaja (yläaste): Just näit enemmän näitä infoiskuja jotenkin, että jaettas niin, että sitä tulis sitä materiaalia koko tän puolen vuoden aikana, ett pysys jotenkin paremmin hanskassa.

Opettajajohtoista ohjelmaa lukuunottamatta useimmat opettajat eivät olleet tutustuneet ohjelmiin liittyvään materiaaliin. Jotkut olivat katsastaneet sitä pinnallisesti ja ehkä ottaneet siitä käyttöönsä jonkun kalvon. Useimmille materiaali oli jäänyt vieraaksi.

Koulun käytännön työtahti edellytti kartoitukseen osallistuneissa kouluissa Uskalla -ohjelman kaltaisen suurehkon ohjelmapaketin supistamista määrällisesti. Ohjelmaa soveltavat koulut olivat jo ryhtyneet tällaiseen muokkaustyöhön.

Osa opettajista toivoi koulun opettajakunnan kesken yhteistä keskustelua ohjelman toteutuksesta ja samalla myös toteuttamisvastuun jakamista. Tällaiset ohjelmille esitetyt toiveet liittyivät enemmänkin koulun ja opettajakunnan keskinäiseen toimintaan ja siinä koettuihin puutteisiin.

4.6. Mitä ohjelma antaa koulutyölle ja opettajalle?

Haastattelujen perusteella ohjelman toteuttamiseen liittyi opettajan ja koulun kannalta sekä myönteisiä että kielteisiä kokemuksia. Myönteisenä pidettiin sitä, että ohjelma aktivoi ja innosti opettajaa ja oppilaita. Lisäksi ohjelman avulla saatiin työtä helpottavia välineitä, joita voitiin soveltaa muussakin opetustyössä. Kolmanneksi ohjelman uskottiin kehittävän soveltajansa tietoja ja ymmärrystä antamalla ideoita ja auttamalla näkemään asioita eri tavalla. Ohjelmien etuina pidettiin myös sitä, että ne olivat kiireettömiä, vaiuttomia ja halpoja.

Lions Quest -ohjelma antoi eniten konkreettisia välineitä sitä soveltavan opettajan työhön. Ohjelmaan liittyvän koulutuksen jälkeen opettajat sovelsivat sitä itsenäisesti.

Opettaja (ala-aste): Siinä on jonkun verran kättä pitempää, jonka joku toinen on jo miettiny valmiiksi eli ei tarvitse itse alusta pitäen ruveta rakentamaan, ei ole tarvinnut varsinaisesti opetussuunnitelmaa siihen.

Opettaja (ala-aste): Se poikii oikeestaan ihan muillekin tunneille... (...) uusia ryhmiä, uusia ideoita, hirveen kivoja pieniä leikkejä. Siinä käsitellään lasten kans yhdessä asioita, jotka on lapsille tärkeitä... ja on siinä opettajallekin...

Muissa ohjelmissa tilanne yksittäisen opettajan kannalta liittyi siihen, miten aktiivisesti opettaja oli mukana tai seurasi muuten ohjelman toteuttamista. Lapselle Selvä Elämä -ohjelman vetäjät ohjasivat tukioppilastoimintaa yläasteella ja olivat myös olleet joko kehittämässä ohjelmaa ja osallistuneet siihen liittyvään koulutukseen. Koulun muut haastateltavat tiesivät ohjelmasta nimen ja sen liittyvän tukioppilastoimintaan. Ohjelmasta oli informoitu opettajainkokouksessa, mutta sen toteutusta ei oltu muuten seurattu tai huomattu.

Lapselle Selvä Elämä -ohjelma suuntautuu ala-asteelle ja siellä tilanne oli samanlainen. Haastateltavat tiesivät ohjelmasta pinnallisesti, mutta eivät tieneet sen sisällöstä. Ohjelmaa toteuttavien tukioppilaiden pyynnöstä opettajat olivat poistuneet luokasta ohjelman ajaksi ja olivat muodostaneet käsityksen tunteista jälkepäin kuultujen palautteiden perusteella.

Mitä ohjelma antaa opettajalle?

Opettaja (ala-aste): No, ei se kyllä oo antanu, mutt ei sen nähtävästi oo tarkotustaan antaa mulle vaan oppilaille.

Uskalla -ohjelma toteutettiin suurimmaksi osaksi ulkopuolisten sidosryhmien voimin. Mukana olleet opettajat olivat pitäneet jonkun ohjelmaan liittyvän tunnin. He olivat saaneet valmiin teeman ja pitäneet tunnin oman harkintansa ja ammattitaitonsa mukaisesti. Ohjelmaan liittyviä tuntirunkoja he eivät juurikaan noudattaneet eivätkä olleet aina niitä nähneetkään. Ohjelmaan liittyvään koulutukseen ei ollut osallistunut kukaan haastateltavista. Jotkut heistä olisivat halunneet olla aktiivisemmin mukana ohjelman suunnittelussa ja toteutuksessa. Haastateltavat pitivät ohjelmaan liittyviä menetelmiä ja tietoja arvokkaita. Ohjelman todettiin sinänsä ,tuovan vaihtelua koulun elämään ja rutiineihin.

Rehtori (yläaste): Kyllä, kyllä se mun mielestä antaa tavallaan... (...) Ensinnäkin se saattaa tehdä niin, että ihan yksilötasolla, opettajatasolla... jos siellä on valmiita menetelmiä, esimerkiksi opetusmenetelmiä, niin saattaa monipuolistaa opetusta... ja ehkä tukea opettajaa kokeilemaan jotain uutta, entisestä poikkeavaa... työtappaa taikka menetelmää.

Smokefree Class -kilpailun toteuttamisesta huolehtivat luokanvalvojat. Haastatellut olivat saaneet kilpailuun liittyvät tiedotteet ja tarjosivat osallistumismahdollisuutta luokalleen. Kilpailuun liittyvään taustamateriaaliin he eivät olleet tutustuneet eivätkä pitäneet kilpailuun liittyviä tunteja, vaikka toisaalta toivoivatkin lisätukea kilpailun toteuttamiseen. Joissakin tapauksissa terveydenhoitaja tai tukioppilaat vetivät kilpailuun liittyviä tunteja.

Kilpailu ja tupakoimattomuuden valvominen keskustelutti osallistuvia luokkia ja opettajakuntaa etenkin silloin, kun joku luokka joutui luovuttamaan. Jotkut haastateltavat ko-

rostivatkin kilpailun merkitystä siinä, että se sai luokan keskustelemaan myös kilpailemiseen liittyvistä arvoista.

Opettaja (yläaste): Se on vähän eri vuosina ollu erilaista... ja sitten riippuu luokasta.

Joissakin luokissa on melko vahva sellanen, sanoisiko painostushenki. Jos joku esimerkiksi polttaa, niin sitä painostetaan, että lopeta nyt, että me voidaan olla mukana. (...) Juuri tällä tavalla tätä on meillä aina haluttu panna alkuun, että tää on tällanen oman tunnon asia... ja itsetunnon, tämmösen itsetuntemuksen asia. Sun pitää olla itselles rehellinen ennen kuin sä voit olla muille rehellinen. (...) Tää toimii joissakin luokissa aika hyvin.

Kaikkien tarkastelussa mukana olleiden ohjelmien osalta kielteisenä antina oli se, että ohjelmaa toteuttaneet koulut eivät olleet yhteydessä muihin kouluihin, eivätkä opettajat olleet ohjelmaa toteuttaneissa kouluissa keskenään vuorovaikutuksessa. Kehittämisen tarpeena nähtiin myös se, että ohjelman vetäjän pitää ensin sisäistää ohjelmakokonaisuus, ennen kuin pystyy viemään sen läpi.

Opinto-ohjaaja (yläaste): No, kyllä mä varmaan... aika sillai... yksin olen sen asian (*ohjelman toteuttamisen kanssa*)... Mutt en mie koe sitten, että mua niiku ahistais mitenkään, mutta että... ois kivaa, että siihen vaikka joku liikunnanopettaja tai biologian... tai että siihen niinku opettajatkin innostus, että... voi vaikka joskus jotain kysellä ja jotenkin...

Opettajat pitivät kaikkien ohjelmien ja niihin liittyvien tukimateriaalien edelleen kehittämistä tärkeänä.

Uskalla -ohjelman toteuttaminen edellytti kouluilta laajamittaisia järjestelyjä aika-, paikka- ja opetussuunnitelmiin. Koska ohjelma herätti koulun tasolla enemmän keskustelua kuin muut ohjelmat, herätti se myös eniten kielteisiä kokemuksia. Ohjelmaan liittyvät sidosryhmät ja koulujen rehtorit halusivat opettajia vahvemmin ohjelmaan mukaan, ainakin periaatteellisella tasolla. Näissä tapauksissa rehtorit ja jotkut opettajat kokivat ohjelman jäävän irralliseksi osioksi, johon koulu ei osallistunut muuten kuin järjestämällä oppilaat ja tilat ohjelman toteuttamista varten. Rehtori joutui osaltaan muokkaamaan maaperää ja tasoittamaan opettajakunnan mielipidettä ohjelmalle suotuisaksi.

Rehtori (yläaste): Opettajien kanssa oon jutellu ja sillain valmistellut maaperää, ettei tuu sitä... että ”taas menee mun tunti”. *Tää* on ongelma niinku yläasteella. (...) Tottakai opettajan pitää puolustaa sitä omaa ainettaan... Siinä pitää tasapainoilla niinku rehtorina, että mikä on kohtuullista... ettei mene vähän niinku liikaa.

Smokefree Class -kilpailu ja Lapselle Selvä Elämä -ohjelma herättivät vähemmän keskustelua opettajan työn kannalta. Haastateltavat opettajat eivät kokeneet niiden vaikuttavan millään tavalla työhönsä tai antavan siihen uusia taitoja tai välineitä. Opettajien rooli ohjelmien toteuttamisessa rajoittui materiaalin välittämiseen tai luokan ja tunnin tarjoamiseen tukioppilaille. Kilpailun yhteydessä tai tukioppilaiden tunnin jälkeen oppilaiden kanssa saattoi syntyä keskustelua, mutta sitä ei erityisesti suunniteltu eivätkä haastateltavat nähneet itsellään olevan varsinaista osuutta ohjelman toteuttamisessa.

Opettaja (yläaste): En mä oo saanu mitään (...) että minä en oo mitään muuta tehny kuin sillon aikanaan se allekirjoittivat ja sain sen tarpeellisen materiaalin yhteisen luokanvalvojan tunnilla ja ne allekirjoitti sen sitoumuksen, että mitään muuta minä en oo siihen tehny enkä oo saanu.

Smokefree Class -kilpailuun liittyvä tupakoimattomuuden valvonta aiheutti osalle haastateltuja ikäviksi koettuja tilanteita niin opettajainhuoneessa kuin oppilaidenkin kanssa silloin, kun jouduttiin keskustelemaan ilmitulleista tupakointitapauksista.

Mitä kiinteämmin päihdeohjelma oli mukana koulun opetussuunnitelmassa ja sen asema oli yleisellä tasolla hyväksytty ja arvostettu, sitä enemmän sen toteuttaminen vaikutti opettajien työ- ja tuntijärjestelyihin. Tähän liittyvät kokemukset saattoivat opettajien näkemyksen mukaan olla sekä myönteisiä että kielteisiä.

Käytössä olevan päihdeohjelman arvostus oli koulussa keskivahva silloin, kun osa opettajista sovelsi ohjelmaa tai ohjelmasta oli koulun tasolla keskusteltu ja sen toteuttamisesta yhdessä sovittu. Silloin, kun ohjelman arvostus oli heikko eikä ohjelma ollut suunnitelmallinen osa koulun opetussuunnitelmaa, näytti siltä, että kielteisiä kokemuksia oli vähemmän Lions Quest -ohjelmaa toteuttaneissa kouluissa. Sen sijaan Lapselle Selvä Elämä -ohjelmaa toteuttaneissa kouluissa oli melko kielteisiä kokemuksia huolimatta siitä, että käytössä olevan päihdeohjelman asema oli vakiintunut. Näissä kouluissa opettajat eivät osallistuneet ohjelmaan eivät tieneet sen sisällöstä. Jos käytössä olevan päihdeohjelman arvostus oli vahva koulussa, siihen paneuduttiin ja siihen liittyi runsaasti odotuksia ja kehittämistarpeita. Niissä kouluissa, joissa opettajat eivät itse osallistuneet ohjelmaan tai ohjelmaa toteutti vain yksi opettaja, ei myöskään mietitty ohjelman kehittämistä. (Liite 3)

Rehtori (yläaste): Mä oon niinku aina ajatellu niin, että aina kun on joku selkeä organisoitu systeemi toimimassa niin se pelaa. Ei tarvii joka vuos aina miettiä uudestaan, että mitäs tänä vuonna... (...) Ja sitte jos tulee jotain muuta, että sitä voijaan vielä ympätä sitten vuosittain, mutt sillon tiijetään, että se on järjestelmällistä ja niinku kattaa koko ikäluokan aina.

Rehtori (yläaste): Se on tarpeellinen, mutta sitä on ruvettu pohtimaan, että miten sen vois toteuttaa vielä järkevämmiin eli tavallaan se oli mun mielestä se ongelma, että jollain tavalla se jää aika hajanaiseksi sitten kuitenkin, vaikka siihen on varattu se 17 tuntia. Jotenkin tuntu, että se vähän jää irralliseksi jollain tavalla. Vaikka meidänkin ohjelmassa oli kuitenkin asiantuntijoita mukana, mutt nekään ei ollu välttämättä kaikki ollu puhunu niinku tän ikäsille nuorille niin... aikasemmin... niin siinä oli selkeä kuilu, että pysty puhumaan sitä nuorten kieltä ja tavallaan tuoda heidän ymmärrettäväksi ne asiat...

Rehtori (ala-aste): No, kylähän se antaa vaihtelua ja... ja tosiaan tuo tätä tärkeätä... päihdekasvatusasiaa sitten esille siinä koulutalossa. Minusta se vaan tuo pelkkää plussaa ja myönteisyyttä siihen taloon.

4.7. Ohjelmien arviointi

Ohjelmien arviointiin liittyvät vastaukset kuvasivat koulujen ja haastateltavien erilaisia tilanteita. Joissakin tapauksissa opettajat olivat keskustelleet ohjelman vaikutuksista, mutta minkäänlaista arviointia ei oltu suoritettu. Eräässä koulussa oli lähdetty kehittämään mittareita kuvaamaan ohjelman vaikutuksia. Useimmiten ohjelmia ei oltu arvioitu lainkaan.

Joissakin kouluissa oli kehitelty vaikuttavuuden mittareita ja niissä myös esitettiin arvioita erilaisista menetelmistä. Haastateltavien vastaukset kuvasivat enemmänkin ohjelman tehoon ja vaikuttavuuteen liitettyjä uskomuksia ja toiveita. Osa vastaajista suhtautui ohjelmiin kuitenkin varauksella.

Rehtori (yläaste): Ei oo kyllä... Se täytyy sanoo, että sen porukan kanssa, joka sitä on toteuttanu ei oo ollu yhteistä keskustelua. (...) En tiedä mikä tämmösen ohjelman vaikutus siinä on. Tuskin se yksinään mitään suurempaa saa aikaan, niin jos siinä ei oo tukena jotkin yleinen muu... muu tän tyyppinen toiminta, jossa tällasiin yhdessä elämisen asioihin kiinnitetään huomiota, että sehän sitten kokonaisuutena näkyy.

Opettaja (yläaste): Se on yleensä näin isossa opettajainhuoneessa niin... se on liian suuri operaatio ryhtyä keskustelemaan koko opettajakunnan kesken tämmösistä. Meillä tehdään paljon sellasta, että toiset ei tiedä toisten tekemisistä yhtään mitään...

Opettaja (ala-aste): Sitä ohjelmaa me ei oo arvioitu vaan sitä, mitä eri luokissa oli tapahtunu. Jossakin luokassa oli oppilaat käyttäytyny huonosti. (...) Sellasta on puhuttu... mutta siitä sisällöstä ei oo puhuttu. Eikä me tiedettäskään.

Opettajien keskustelut vaikutuksista tarkoittivat sitä, että opettajanhuoneessa on puhuttu ohjelman kasvatustavoitteista ja esimerkiksi Smokefree Class -ohjelmaan osallistuneiden luokkien keskeytyksistä. Vaikuttavuuden mittareita ovat olleet mm. oppilaiden päihdeohjelmaan kohdistuneet odotukset, vanhempien aktiivisuuden lisääntyminen, oppilaiden suhtautuminen toisiinsa, koulun ilmapiirin muutokset. Joissakin kouluissa oli ohjelman vaikuttavuutta arvioitu osallistujakyselyin, palautepäivin ja yleisesti havannoimalla.

Erilaisten menetelmien arviointi tarkoittaa opettajien uskomuksia ohjelman vaikutuksista. Vastaukset jakaantuvat kaikkien ohjelmien osalta seuraavasti: ohjelman todettiin lisäävän oppilaiden osallistumista tunteille ja heidän sosiaalisia taitojaan; vanhempien osallistuminen vanhempainiltoihin oli lisääntynyt ohjelman puitteissa. Lisäksi ohjelma toi tunteille vaihtelua ja väriä niin opettajalle kuin oppilaillekin.

Opettaja (yläaste): Kyllä musta tuntuu, että se jonkun verran saattaa lykätä tupakoinnin aloittamista. Koska muuten joillekin oppilaille voi olla kiusaus alottaa se siitä yläasteelta. Mulla on vaan sellanen käsitys, koska ne tavallaan aika tarkkaan vahtii sitä, että me ollaan nyt tupakoimattomia.

Opettaja (ala-aste): Ne odottaa näitä tunteja. (...) Ja välillä istutaan piirissä lattialla ja siinä ne oppii kuuntelemaan toisiaan ja antaa toiselle puheenvuoron ja kaiken kaikkiaan ne muksut tykkää tämmösestä rauhallisesta tilanteesta.

Rehtori (ala-aste): Kun mä haastattelin niitä vaan, mitä ne piti, niin kauheen myönteisen palautteen ne anto... että ne piti niistä tunteista. Se on hyvin paljon kiinni niistä vetäjistä, että minkälaista siitä tulee. Meillä... on ollu onni saada tämmöset... loistavat tuokioppilaat.

Kouluille ei ole jäsentynyt selkeästi, onko ohjelmaa arvioitava ja kuka arvioinnin tekee. Opettajat eivät ole mieltäneet kovin selkeästi omaa osuuttaan ohjelman kehittämisessä. Ohjelman tuottajien antama opastus arviointiin ei myöskään tunnu riittävältä. Helpommin toteutuu Lions Quest -ohjelman arviointi.

4.8. Vanhempien osuus päihdekasvatuksessa

Haastattelujen perusteella vanhempien osuus koulun päihdekasvatuksessa vaihtelee suuresti. Kaikkiin tarkastelun kohteena oleviin ohjelmiin liittyy vanhempien osallistuminen jollakin tavalla. Menetelminä voivat olla opintopiirin tapaiset 'vanhempainkoulut' tai

vanhemmille suunnatut yleiset illat, kirjeet ja tiedotteet.

Haastattelussa mukana olleiden koulujen kohdalla vanhempien osallistuminen ohjelmaan ja koulun toimintaan muulla tavoin vaihteli. Aktiivisimmillaan he olivat osallistuneet jo koulun opetussuunnitelman ja sen tavoitteiden laadintaan.

Useimmiten koulun ja kodin suhde on passiivisempi; koulu tiedottaa kotiin päin ja yhteydenotot liittyvät lapsen koulunkäyntiin liittyviin kysymyksiin. Ääritapauksessa suhteita voi kuvata olemattomiksi ja niidenkin rajoittuvan vain käytännön kysymyksiin.

Vanhempien osuus koulun päihdeohjelmassa tuntui olevan samansuuntainen riippumatta koulun sijainnista ja siitä, millainen päihdeohjelma koulussa oli. Kaikkiin ohjelmiin sisältyi vanhemmille tarkoitettuja osioita, mutta niitä ei aina sovellettu niihin liittyvän työmäärän takia. Smokefree Class -kilpailussa vanhemmat vahvistivat oppilaan osallistumisen allekirjoituksellaan. Vanhempien osallistumattomuuden syyt saattoivat johtua myös ohjelman toteuttajien arvostuksista. Erityisesti yläasteilla useampi vastaaja arveli vanhempien olevan jo väsyneitä puuttumaan ja osallistumaan tällaiseen toimintaan ja jossain sitä pidettiin jo aiheettomanakin, koska ohjelman pyrkimyksenä oli tukea nuorten itsenäistymistä.

Yhteistyö vanhempien kanssa noudatti melko perinteisiä tapoja, kuten vanhempainillat, joissa oli puhuttu ohjelmasta. Päihdekasvatukseen liittyvät sopimukset, sitoutumislaput ja luokanvalvojan puheet olivat vahvasti esillä, samoin kuin vanhempien osallistuminen opetussuunnitelman valmisteluun päihdekysymysten osalta.

Kouluissa, joissa ei toteutettu mitään ohjelmaa, linja oli samantyyppinen. Näissä kouluissa opettajien haastatteluissa toistui muita enemmän ajatus siitä, että päihdekasvatus alkaa kotoa ja koulun olisi tuettava sitä.

Haastateltujen mukaan päihdeohjelma aktivoi yhteistyötä vanhempien kanssa. Enimmäkseen käytettävät keinot ja yhteistyömuodot ovat perinteisiä. Uutena myönteisenä asiana on vanhempien osallistuminen opetussuunnitelman tekoon päihdekasvatuksen osalta. Tämä on hyvänä alkuna uudentalaiselle tasavertaiselle yhteistyölle. Tavoitteena voisi olla, että myös oppilaat osallistuvat opetussuunnitelmaan valmistamiseen.

Rehtori (ala-aste): Vanhempien pitäis enemmän olla aktiivisia ja koulun myös antaa vanhemmille mahdollisuuden lausua toiveita... opetussuunnitelmista, tavoitteista eikä pelkästään vanhempien vaan oikeastaan, mitä varten me täällä kasvatetaan ja koulutetaan niin se on todellista elämää varten eli... eli, tota liikemaailma... Heiltäkin pitäis kysyä, että minkälaisia työntekijöitä te tarvitsette.

4.9. Muu verkostoyhteistyö

Koulujen verkostoyhteistyö on aktiivisimmillaan tietoista ja suunnitelmallista. Joissakin haastatelluista kouluissa yhteistyökumppanit oli määritelty opetussuunnitelman tasolla. Yhteistyö koettiin voimavarana, vaikka sen luomisen ja toteuttamisen todettiin edellyttävän koululta ja opettajakunnalta taitoja ja resursseja.

Toisissa kouluissa koulun tasolla tapahtuva yhteistyö oli niukkaa ja yhteydet toteutuivat

yksittäisten opettajien omien henkilökohtaisten verkostojen kautta. Tällöin yhteydet olivat täysin riippuvaisia kyseisten opettajien aktiivisuudesta ja kiinnostuksesta.

Niukimmillaan verkostoyhteyksiä ei juurikaan ollut. Niistä mainittiin ”pakolliset pappi ja poliisi”, jotka vierailivat koulussa säännöllisesti.

Verkostoyhteistyö tuntuu kulkevan omaa latuaan, sitä joko on tai sitten ei ohjelmasta riippumatta. Koulut, joissa ei toteutettu minkäänlaista ohjelmaa, eivät eronneet ohjelmaa toteuttaneista kouluista. Päähdekasvatusohjelman vahva tai heikko asema koulussa ei millään lailla ollut yhteydessä verkostotyöaktiivisuuteen. Opettajat kuitenkin mielellään analysoivat verkostoyhteistyön etuja ja haittoja.

Opettaja (ala-aste): No, ne on sitten seurakunta ja poliisi.

Opettaja (yläaste): No, se on sillai, että mä olen aika paljon tekemisissä... kaikkien kanssa. Kuvittelisin muuten, että ei kovinkaan paljon... koulu ole tekemisissä.

Opettaja (ala-aste): On siitä joskus ollu puhetta, että... onks ne nyt nää tahot keiden kanssa ollaan tekemisissä. pitäiskö niitä olla enemmän tai pitäiskö niitä kehittää tai sil-lai, mutta... se on menny niinku tavallaan omalla painollaan, mitä muut tahot on melkein tarjonnu ja siten luokissa tehdään omia juttuja sitten.

Verkostoyhteydet ovat tuoneet esille myös moniammatilliseen yhteistyöhön liittyviä vaikeuksia. Yhteisen näkemyksen ja toimintamallin luominen ei ole aina sujunut kitkattomasti ja joskus koulut ovat joutuneet hakemaan yhteistyölle rajoja.

Rehtori (yläaste):... Semmonen tietynlaisen rajan pitäminen... että joskus on joitakin tilanteita, että sillä puolella niinku se hämärtyy. Lähinnä verkoston tuolla puolella eli nuorisopuolella. Se hämärtyy sillä tavalla, että lähetään vähän liian kauaksi koulutyöstä.

Koulun muuta oppilashuoltoa edustavat haastateltavat näkivät koulunsa suhteellisen suljettuna yhteisönä, johon vaikuttaminen ja jonka kanssa yhteistyö ei ollut ongelmatonta. Toisaalta todettiin, että opettajilla oli asiantuntemusta kohdata oppilas pedagogisessa mielessä, toisaalta monilta opettajilta nähtiin puuttuvan rohkeus tai valmius käsitellä vaikeiksi koettuja asioita, joihin tupakointi ja päihteiden käyttö laskettiin. Näissä asioissa koulun todettiin olevan hyvinkin halukas hankkimaan ulkopuolista apua, vaikka käytännön yhteistyölle ei haastateltavien mielestä löytynytäkään tilaa.

Terveydenhoitaja (yläaste): Mä kuulun oppilashuoltotyöryhmään, niin silloin kun meillä on jotain sellasta asiaa, niin meitä kutsutaan sinne (*opettajainkokoukseen*) eli meikäläisen paino... Mä joudun käyttämään rehtoria ja näitä muita kanavia, jotka viestittää mun tietoo eteenpäin, että sen takia mä oon vähän... vähän kurjassa asemassa. Ett voi olla, että heillä (*opettajilla*) on semmonen kuvitelma, että se (*päähdekasvatus*) kuuluu mulle tai jotain sellasta vastaavaa.

VERKOSTOITUMISEN EDUT JA HAITAT

Edut	Haitat	Kehittämisehdotuksia
helpottaa asioiden hoitamista	lisää työtä, on joskus rasittavaa	asiat jaettava opettajien kesken
	rajoitukset saattavat tulla muilta tahoilta kuin koululta	
	vaatii, se otetaan jokaisen selkänahasta	
antaa sisältöä	vie ajallisia resursseja	
antaa paljon opettajalle ja auttaa jakamaan työssä	tällainen yhteistyö vaativaa, jos ei ole laaja-alaista näkemystä	
verkostoyhteistyö periaatteessa hienoa		
ongelmatilanteissa tarvitaan		
verkostot ongelmanratkaisun välineinä	paljon toivomisen varaa	
verkostotahoilta saa tietoa oppilaan taustasta ja käyttäytymisestä		
antaa välineitä oppilaan kohtaamiseen - tiedetään oikeat kanavat ja yhteydet		
ei vaadi opettajalta erityistaitoja		
verkostot ovat hyödyllisiä, tahot ovat tuttuja ja yhteydenpito ei ole rasitus		
sopii kouluun niin kauan kuin tietty kohtuuden raja pysyy selvänä	edetään helposti liian kauas koulutyöstä	
	verkostoyhteistyö ei liity työhön	vaatii aikaa ja ylimääräistä ponnistusta, mutta on koulun kannalta tärkeää
opettajakunta on luonut verkostotavoitteet ja hyväksynyt opetussuunnitelmaan	vaatii nykytilanteessa erityisponnisteluja	aika ei ole otollinen sille, että voisi monipuolistaa koulussa tehtävän työn tekemisen tapaa
verkostoyhteistyö sopii kouluun		näkemykset on pakko sovitella yhteen
		alkaa opettajien keskinäisestä tunteuksesta - vaatii yhteistä ajattelua
kohtuullisessa määrin yhteistyö on myönteinen asia	yhteistyö vie aikaa ja voimia perustyöltä	yhteistyössä olisi varmasti parantamisen varaa

Jotkut opettajat kokivat verkostoyhteistyön haastavana ja jopa muuttavan opettajan perinteistä roolia ja tehtävää. Nämä muutokset voitiin kokea myös hämmentävinä.

Opettaja (yläaste): ... että mä oon huomannu, että mä oon joutunu vääränlaiseen... asemaan tai yhteiskunta on muuttunu mun altani, vaikka mäkin oon aika nuori opettajaksi, kun mä aikanaan ajattelin, että mä oon opettaja sen takia, että mun ei tarvi markkinoida mitään, että mä en halua myydä enkä markkinoida. Yhtäkkiä mä oon tilanteessa, että myyn oppilaille aineitani ja mä myyn koulua ulkopuolelle. Ja mä haluaisin opettaa ja kasvattaa rauhassa.

Osa opettajista oli hyvin oivaltanut verkostoyhteistyön merkityksen koulun kehittämisessä, kuten eräs opettaja sanoi ”aika ei ole otollinen, että voisi monipuolistaa koulussa tehtävän työn tekemisen tapaa”. Verkostotyötä ei vielä nähty voimavarana, vaan tarvittaessa hätäapuna. Tästä esimerkkinä ajatus ”verkostotyö tarkoittaa numeroa 112”.

Koulutyö ja erityisesti päihdeohjelmat edellyttävät verkostoyhteistyötä. Tärkeätä oli, että osa opettajista huomasi ohjelman lisäävän verkostoyhteistyötä.

4.10. Eväitä käsikirjan valmistamiseen

Haastateltaville selvitettiin hankkeen tausta-ajatuksena ollut aikomus koota koulujen päihdekasvatusta tukeva opas, joka olisi tarkoitettu kouluille sekä koulujen kanssa yhteistyötä tekeville sekä erilaisten päihdekasvatusohjelmien tuottajille. Useimmat haastateltavat suhtautuivat ajatukseen myönteisesti, vaikka sana ‘opas’ kirvoitti myös kielteisiä kommentteja.

Kysyttäessä mitä haastateltava oman työnsä kannalta toivoisi tällaisen oppaan tai käsikirjan sisältävän vastaukset jakautuivat seuraavasti:

1. Tietopaketti: faktatietoa, perustietoa päihteistä ja huumeista

Opettaja (ala-aste): Siinä pitäis olla ne perustiedot huumeista ja päihteistä ja niitten vaikutuksista. Siis ihan faktatiedot, perusjutut.

2. Malleja, hyviä kokemuksia siitä, miten toimitaan ongelmatilanteissa ja miten lähestytään vanhempia

Rehtori (yläaste): No, kyllä mä luulisin, että olis hyvä olla ihan valmiita esimerkkejä, miten joissakin kouluissa on toteutettu.

3. Koulutusta päihdekasvatukseen, miten kohdata nuoret ja eri ikäryhmät

Opettaja (ala-aste): No, ihan sitä pelkää konkreettista tietookin tarvii... (...) Ja sitten on niitä ongelmatilanteita, niin siinä tarvitsis konsultointiapua, että miten menetellä. (...) Aina siin on joku ulkopuolinen hyväksi.

Opettaja (yläaste): Jotain konkreettista. Tässä ei korkeat sanat auta. että jos joku kirjainen tulee jonkun korkean instanssin puitteissa, niin se ei käytännön tasolla enää pelaa. Paikallistasolla se pitäis olla semmonen, että tämän kaupungin henkilö, joka hoitaa nä-

mä ja nämä asiat on ja sitten viiva, johon voi laittaa puhelinnumeron. Eli tämmönen kirjanen on semmonen, jota opettajat voi käyttää ja se on niillä taskussa. (...) Sellanen joka ohjais miten kaupungin tasolla ja tämän koulun tasolla tämä asia hoidetaan.

4. Kouluun sopiva runko: valmiiksi arvioitua materiaalia, lista asiantuntijoista, vanhemmille omaa materiaalia

Opettaja (ala-aste): Mä tarvitsisin reilusti sitä materiaalia. Ihan tietoa, kalvoja, mahdollisia kuvia, voi olla diakuvia tai se vois myös olla semmonen lyhyt videofilm, joka kertoo... sille kohderyhmälle.

No, sitten vois olla kontaktihenkilöt siellä lopussa, että keihin voidaan ottaa yhteyttä. Mistä materiaalia saadaan tarvittaessa lisää ja jos haluaa esimerkiksi laajentaa sitä vielä, että oppilaiden vanhempiin, niin täytyis vielä heille tavallaan olla materiaalia. Ja sitten vielä vanhempien oman harkinnan varaan, mistä he tarvittaessa saavat tietoa myöskin.

5. Tietoa muiden koulujen toteutustavoista: tahot joiden kanssa voisi olla yhteistyössä

Rehtori (yläaste): Jos löytyy niitä hyviä vinkkejä... (...) Jos löytyy semmosia hyviä kokemuksia, onko se ollu tämmöstä keskittetympää sitten tämä... valistaminen ja keskittykö se joihinkin oppiaineisiin erikoisesti ja minkä verran tuota ulkopuolista, että mitä on... hyviä kokemuksia näistä.

6. Opetushallitus antaa vinkkejä päihdekasvatuksen järjestämiseksi: mallien kokeilu ja testaus, kokemukset yhteen

Rehtori (yläaste): Oisko nyt syytä... että opetushallitus antais vinkkinä, että tää pitäis opetussuunnitelmassa kirjata... kohta se ja se, oppiaine se ja se, ett selkeästi pyydetäs saamaan näkyviin johonkin ja sitten tota se kotien... miten se kotien osuus... Tämmöstä tulee mieleen.

Rehtori (yläaste): Kyllä koulussa aina kaivataan vähän semmosta niinku aika pitkälle käytännön esimerkkejä. (...) Kuiteskin nää on taas sellasta niinkun... ylimäärästä, mitä pitää kaiken normaalin koulutyön pyörittämisen lisäksi tehdä, ett se aina helpottaa jos siinä on jotain selviä runkoja ja malleja ja muita. Enempi malleja... käytännön työssä koeteltuja juttuja.

7. Ohjelmien myönteiset vaikutukset kouluelämään

Opinto-ohjaaja (yläaste): Kai siinä pitäis olla haravoituna kaikki mitä on olemassa... minkälaisia systeemeitä tai minkälaisia ohjelmia. Siihen varmaan pitäis pystyä laittamaan plussat ja miinukset ihan konkreettisesti. Sen ohjelman hyvät ja huonot puolet ja alkaen tästä... hankaluudesta ja työllistämisestä ja muista... ja miten ne on niinku vietävissä ja minkälaista porukkaa ne tarttee.

8. Kriittisiä, skeptisiä ehdotuksia

Rehtori (ala-aste): Mä oon nyt pikkusen kapinallinen tässä asiassa. Meill on perinteinen autoritäärinen kaippu näitten oppaitten perään. Mä oon nyt 20 vuoden aikana opettajana ollessani erinäisiäkin oppaita lukenu... ja hakenu, mutta mikään sinänsä ei oo auttanut, koska ne ilmiöt, asiat on kuin ameeboja, joitten perässä pysymiseen... nyt ilmestynyt opas on jo itseasiassa jälkeenjäännyt sillon kun se ilmestyy, koska sen laatimisprosessi on jo niin hidas, että... mielummin mä uskon tähän koulujen ja yhteisöjen itseohjautuvuusajatteluun ja sen tukemiseen... (...) Mä en usko niitten oppaitten voimaan.

Opettaja (ala-aste): Jos niitä on pakko tehdä niin... kuitenkin semmoseen verkostoyhteistyöhön liittyen niin ei mikään monistuspaketti... vaan pikemminkin semmonen kirjajanen, joka kertoo, että mistä tätä tietoa saadaan lisää, joka kertoo niitä yhteyksiä ja... tämmöstä. Semmonen joka ohjaa tiedon lähteille.

Vaikka ajatus käsikirjan tarpeesta ja tuottamisesta ei saanut haastateltavien yksimielistä kannatusta haastattelun viimeisen kysymyksen avulla saatiin kuitenkin monipuolisia toiveita ja ajatuksia hankkeen toiseen osaan liittyvän käsikirjan tuottamista varten.

5. YHTEENVETO JA POHDINTAA

Hankkeen tavoitteena oli koulun ja sen sidosryhmien välisen yhteistyön kehittäminen päihdekasvatukseen liittyvissä kysymyksissä. Taustaksi kartoitettiin koulujen nykytilannetta; päihdekasvatuksen roolia ja valittujen ohjelmien toteutusta opettajien ja koulujen näkökannalta. Päihdeohjelmien tuottajat osallistuiivat prosessiin esittelemällä toimintaansa ja kehittämänsä ohjelman tausta-ajattelua. Tuottajakokoukseen osallistuneet pitivät yhteistä kokoontumista jo sinänsä arvokkaana. Ohjelmien tuottajat saivat tietoa toisistaan ja muista päihdeohjelmista, joiden nähtiin tukevan ja täydentävän toisiaan. Tuottajat pitivät yhteistyön jatkumista myös oman toimintansa ja tuotteensa kehittämisen kannalta tärkeänä ja halusivat osallistua hankkeen toiseen osaan liittyvään moniammatilliseen yhteistyökokoukseen. Sen sisältöä ja tuloksia käsitellään tarkemmin raportin toisessa osassa.

Taustakartoituksessa oli mukana 16 koulua ja 50 haastattelua. Kutakin tarkasteltavaa ohjelmaa edusti kolme koulua, Lapselle Selvä Elämä -ohjelman osalta kouluja oli neljä. Haastateltavista 16 oli rehtoria. Ohjelmaa soveltavia tai siihen jollain tavoin osallistuvia opettajia oli 20. Lisäksi haastateltiin 14 sellaista opettajaa, jotka eivät soveltaneet ohjelmaa eivätkä osallistuneet sen toteuttamiseen. Nämä koulut ja haastateltavat oli valittu ohjelmia soveltavista kouluista ja tämän lisäksi mukana oli kolme satunnaisesti valittua koulua, joissa ei sovellettu mitään tarkastelun kohteena olleista ohjelmista.

Kukin haastateltava kuvasi kokemuksiaan ja pohti päihdekasvatukseen liittyviä kysymyksiä nimenomaan omasta työstään ja näkökulmastaan käsin. Nämä kokemukset ja mielipitteet heijastavat toisistaan poikkeavia olosuhteita ja ajatuksia. Samalla niissä on varsin paljon kaikelle koulutyölle yhteistä pohdiskelua. Koottu aineisto tuo kuitenkin esille tällä hetkellä työhön oleellisesti liittyviä tekijöitä ja ongelmia, joita voidaan käyttää ehkäisevän päihdetyön kehittämisen pohjana.

Koulun päihdekasvatusstrategia

Tutkimuksen pääteemaksi valittu päihdekasvatus osoittautui haastatteluissa vaikeaksi kysymykseksi. Koulussa termi on outo ja perinteisesti päihdeopetusta on totuttu ajattelemaan osana terveys- ja laillisuuskasvatusta. Koulun päihdekasvatusta ei useinkaan tarkastella osana muuta paikallistasolla tapahtuvaa nuorten päihteiden käytön ehkäisyä. Kysymys päihdekasvatusstrategiasta oli sitäkin haasteellisempi. Yleinen havainto oli, paria poikkeusta lukuunottamatta, että koulujen päihdekasvatus oli koordinoimatonta ja keskustelu siitä vähäistä. Koululle ei ole ominaista pohtia päihdekysymyksiä tällä tavalla. Keskustelun kuluessa monet opettajat havahtuivat näkemään päihdekasvatuksen erillisenä sisällöllisenä kokonaisuutena ominaispiirteinen. Koulujen ja opettajien tapa hahmottaa päihdekysymyksiä on tärkeä tunnistaa silloin, kun kuntatasolla kehitetään alueellisia strategioita tai toimintamalleja nuorten päihteiden käytön ehkäisyyn.

Opettajat kokivat voimakkaasti, että kouluissa käytetyt päihdekasvatuksen perinteiset keinot eivät olleet vaikuttaneet nuorten päihteiden käyttöön. Uusilta ohjelmilta odotettiin tässä suhteessa parempia tuloksia. Kun uusia ohjelmia tarjottiin, kouluissa ei juurikaan pohdittu, miten päihdekasvatus olisi tehokkainta toteuttaa ja millä perusteilla sitä tukevien menetelmien tai ohjelmien valinta tulisi suorittaa. Haastattelujen perusteella ohjelmat

hyväksyttiin kollegojen suositusten tai vain tarjonnan perusteella, mikä vahvisti työryhmän perusoletuksia siitä, että ohjelmiin pikemminkin ajaututtiin kuin valittiin tietoisien vertailun tai tarkastelun jälkeen.

Hankkeen yhtenä tarkoituksena oli herättää kouluissa keskustelua päihdekasvatuksen tehtävästä. Haastattelutilanteiden perusteella tämä näytti useimmiten onnistuvan. Kysymykset päihdekasvatuksen suunnitelmallisuudesta ja sen arvioinnista herättivät ajatuksia ja vastakysymyksiä. Haluttiin tietoa siitä, miten päihdekasvatus on järjestetty muissa kouluissa ja millaisia kokemuksia eri ratkaisuksista on saatu. Opetussuunnitelman perusteiden tavoitteet eivät näytä tällä hetkellä antavan riittävästi ohjausta terveystieteiden opetussuunnitelman laatimiseksi. Opetushallitukselta kaivattiinkin selvempiä kannanottoja tai jopa ohjeistusta siitä, miten päihdekasvatusta olisi kouluissa toteutettava.

Tupakointiin ja päihteiden käyttöön liittyvä kaksoisviestintä oli toinen haastatteluissa esilletullut ja paljon pohdintaa herättävä ilmiö. Koulussa opetettiin ja viestittiin, että tupakointia ja alkoholinkäyttöä ei sallita, mutta siihen ei puututtu. Joskus koulussa oli jopa sanaton sopimus siitä, että oppilaiden tupakointi oli sallittu tietyllä alueella. Rangaistukset oli todettu tehottomiksi, mutta mitään muutakaan puuttumistapaa ei oltu luotu tilalle. Toiminnan epäjohtamuksesta huolimatta koulut käyttivät päihdeohjelmia pohtimatta ristiriitaisen viestinnän vaikutuksia oppilaisiin.

Kouluissa, muutamaa poikkeusta lukuunottamatta, ei oltu mietitty kokonaisvaltaista päihdekasvatusmallia ennaltaehkäisystä varhaiseen puuttumiseen ja mahdolliseen hoitoonohjaukseen saakka. Perusongelma oli myös se, että useimmat opettajat eivät kokeneet tietävänsä päihteisiin liittyvistä kysymyksistä riittävästi. Koska kouluissa ei ollut valmista toimintamallia päihdeasioiden käsittelyyn, opettajat joutuivat pohtimaan näitä kysymyksiä vasta joutuessaan vastakkain ongelmaisen oppilaan kanssa. Silloinkin asiat käsiteltiin usein oppilashuoltoryhmässä niin että ongelman kohdannut opettaja ei osallistunut ryhmän toimintaan.

Opettajat tarvitsevat huomattavasti aiempaa enemmän koulutuksellista tukea sekä päihdeopetuksen toteuttamiseen että oppilashuollollisten kysymysten käsittelyyn. Ne opettajat, jotka olivat pedagogisesti vahvoja ja jotka osoittivat aitoa kiinnostusta oppilaan elämäntilanteeseen, kokivat myös kykenevänsä opettajantaidoillaan käsittelemään päihteisiin liittyviä sisältöjä opetuksessa sekä kohtaamaan oppilaitaan ongelmatasolla. Nämä opettajat kokivat pystyvänsä hyödyntämään käytössä olevia päihdeohjelmia ja muita materiaaleja sekä soveltamaan niitä koulun opetussuunnitelman tavoitteiden mukaisesti.

Opettajat kokivat yleisesti tarvitsevänsä ohjeita ja tukea oppilaiden päihde- ja muiden ongelmien havaitsemiseen sekä väliintulomalleja varhaiseen puuttumiseen ja oppilaan syrjäytymisen ehkäisemiseksi. Näitä eivät tarkasteltavat päihdeohjelmat tarjoa, koska niiden pääpaino on päihteiden käytön ehkäisyssä. Tässä tarkoituksessa ne suunnataan pääsääntöisesti päihteitä käyttämättömille oppilaille eivätkä ne tarjoa opettajille välineitä käytännön tasolla tapahtuvaan päihdekasvatukseen. Haastattelujen mukaan näyttää siltä, että nykyisessäkin muodossaan päihdeohjelmien hyödynnettävyys on suurempi silloin, kun opettajilla on ennakoon omia välineitä tukemaan ja täydentämään ohjelmien sisältöä.

Päihdeohjelmien hyödynnettävyys opettajan ja koulun kannalta

Kouluille tarjotaan runsaasti materiaalia päihdeopetuksen tueksi. Laajoja päihdeohjelmia ja materiaaleja ovat laatineet mm. erilaiset kouluyhteistyötä tekevät järjestöt. Osa ohjelmista on kehitetty alunperin ulkomailla ja niitä on sovellettu Suomen oloihin. Osa ohjelmista ja materiaalista on syntynyt osana erilaisia projekteja ja yhteishankkeita. Ohjelmilla tarkoitetaan tässä raportissa toiminnallisia päihdeopetuksen kokonaisuuksia. Päihdemateriaalit sensijaan vastaavat luonteeltaan oppikirjoja, joita voidaan käyttää opetuksen tukena soveltuvin osin riippuen tavasta, jolla yksittäinen opettaja on päättänyt saavuttaa opetuksen tavoitteet.

Tällä hetkellä käytössä olevien yleisempien päihdeohjelmien kokonaisuus rakentuu monella eri tavalla. Tässä työssä tarkasteltavissa ohjelmissa on laajoja itsetuntemuksen ja itsearvotuksen kehittämiseen, sosiaalisten taitojen oppimiseen tai sosiaalisten paineiden vastustamiseen liittyviä kokonaisuuksia. Itse asiassa niiden avulla voidaan toteuttaa useita eri opetuksen tavoitteisiin tähtääviä toimintoja.

Haastatteluissa kävi ilmi, että kun ohjelma oli osa koulun opetussuunnitelman kokonaisuutta, ohjelman soveltaminen edellytti paljon opettajien itsenäistä työskentelyä, opettajien yhteissuunnittelua ja yhteistyötä. Aluksi opettajat kokivat ohjelman toteuttamisen aiheuttavan paljon lisätyötä. Myös kulttuurieroavuudet Suomen ulkopuolella tuotetuissa aineistoissa edellyttivät aineistojen muokkaamista ja soveltamista suomalaisen kouluopetukseen. Kulttuurieroista johtuvat vaikeudet näyttivät säilyvän aineistoissa sitkeästi, vaikka niitä olisikin pyritty muokkaamaan ennen kouluille tarjoamista.

Tarkasteltavina olevat ohjelmat erosivat paljon sen suhteen, miten opettajat olivat toisaalta sitoutuneet ohjelman toteuttamiseen ja toisaalta seurasivat oppimistuloksia. Ääripäänä voidaan kuvata ohjelmaa, joka vaati sitä toteuttavalta opettajalta kokonaisvaltaista panosta aineiston valinnassa, oppituntien suunnittelussa ja toteutuksessa. Toisena ääripäänä on ohjelma, jonka suunnittelusta ja toteutuksesta vastasivat muut kuin opettaja tai muu koulun henkilökuntaan kuuluva.

Eri ohjelmien toteuttamiseen osallistuvat hyvin monet erilaiset toimijat. Haastattelujen perusteella näyttää siltä, että yhteistyökumppaneiden valintaa eivät ohjanneet ensisijaisesti koulusta lähtevät tarpeet, vaan yhteistyö syntyi kouluille osoitetun tarjonnan perusteella. Tällöin päihdeohjelmat näyttävät jäävän usein vain irralliseksi osaksi koulun toimintaa. Ääritapauksissa haastateltava tai opettajat eivät tienneet, mitä ulkopuolinen asiantuntija tai yhteistyökumppani oli tehnyt oppitunneilla.

Yhteistyökumppaneiden valinta edellyttää koululta selkeää käsitystä siitä, mitkä tavoitteet koulun päihdeopetusta ohjaavat ja miten ne liittyvät opetussuunnitelmaan. Opettajat tarvitsevat lisää tukea näiden kysymysten käsittelyyn. Valmiuksien ja jäntevän opetussuunnitelman puuttuminen sekä epäselvät vastuukysymykset johtavat helposti siihen, että jotkut koulut ottavat vastaan melko kriittittä sinne tarjottuja aineistoja ja kouluttajia.

Tällä hetkellä tarjotut päihdeohjelmat tai materiaalit näyttävät edellyttävän kouluilta opetussuunnitelman muokkaamista tarjottujen ohjelmien vaatimusten mukaisesti. Tämä tulee esiin etenkin silloin, kun ohjelman taustayhteisö edellyttää ohjelman toteutumista annettujen reunaehtoien vallitessa. Tämä on ongelma, joka jatkossa tulisi voida ratkaista. Koulun ja ympäröivän yhteisön yhteistyö tulisi koulun opetustavoitteiden osalta perustua

siihen, että yhdessä voidaan löytää tavoitteita tukevia toimintamalleja ja tapoja toteuttaa sisältöjä. Aito yhteistyö eri sidosryhmien kanssa edellyttää kuitenkin sitä, että vuorovaikutus on molemminpuolista ja että kunnioitetaan kunkin toimijatahon ja toimintaympäristön työn tavoitteita ja vaatimuksia. Päihdeohjelmien toteuttamisen kannalta tämä tarkoittaa sitä, että yksittäisten, varsin monista eri lähtökohdista tuotettujen ohjelmien tavoitteet eivät saisi kritiikittä ohjata koulun opetustavoitteita. Sensijaan koulun opetustavoitteiden tulisi määritellä, mitä päihdeohjelmia tai -materiaaleja kouluihin valitaan ja miten niitä siellä käytetään. Tämä edellyttää ohjelmien tuottajien ja käyttäjien keskinäistä entistä tiiviimpää vuoropuhelua.

Tarkasteltujen ohjelmien erityispiirteitä

Valmiit päihdekasvatusohjelmat koettiin haastattelujen perusteella hyödyllisiksi, vaikka niiden toteutusta tai tuloksia ei oltu arvioitu muuten kuin satunnaisissa keskinäisissä keskusteluissa tai joissakin tapauksissa oppilaille suoritetun kyselyiden avulla. Haastateltavien mukaan erilaiset ohjelmat toivat vaihtelua ja valmiita ratkaisuja päihdeasioiden käsittelyyn. Erityisesti opettajat arvostivat ohjelmien valmiiksi mietittyjä menetelmiä ja aineistoja, jotka saattoivat innostaa opettajia käsittelemään päihdeasioita tai kehittämään siinä omia menetelmiään. Soveltamisen helppous ja halpuus olivat myös merkittäviä etuja.

Ohjelmien merkittävyyteen koulun tai opettajien arkityössä vaikuttaa se, miten päihdekasvatus on koulussa määritelty ja miten se toteutuu arkityön tasolla. Jos koulun sisäisen keskustelun ja suunnittelun puuttuessa ei ole selvää käsitystä siitä, mihin koulun päihdekasvatuksella pitäisi pyrkiä, ohjelmien ei voi olettaakaan toteutuvan halutulla tavalla. Hyvänkin ohjelman merkitys on rajallinen, jos se jää koulussa irralliseksi lisäksi, jota ei mielletä osaksi koulun omaa päihdeopetusta. Toisaalta yksittäinen innostunut ja asiantunteva opettaja voi omassa työssään hyödyntää huonoakin ohjelmaa ja materiaalia ammattitaitonsa tuomalla varmuudella ja koulun päihdekasvatusstrategian puuttumisesta huolimatta.

Haastattelussa kutakin tarkasteltavaa ohjelmaa edusti kolme koulua, joissa osa opettajista sovelsi ohjelmaa omassa työssään tai joissa ohjelma toteutettiin joidenkin opettajien tai ulkopuolisten avulla. Näiden koulujen ja opettajien kokemusten perusteella päihdeohjelmien hyödynnettävyys yksittäisen opettajan ja koulun kannalta näyttää seuraavalta:

Lions Quest

Opettajien mielestä ohjelman keskeinen vahvuus on siihen liittyvän tukimateriaalin laajuus ja ohjelman käyttöoikeuden edellytyksenä oleva koulutus. Ohjelmaa soveltavat opettajat ovat yleensä innostuneita koulutuksen mukana saamistaan välineistä ja niistä muutoksista ja valmiuksista joita kertoivat ohjelman tuottaneen oppilaille. Päinvastaisessa tapauksessa ohjelmaan koulutuksenkin saaneet eivät sitä käytännössä soveltaneet tai ottivat käyttöönsä pieniä osia oheismateriaalista.

Ohjelma on yksittäisen opettajan väline ja siten sen soveltaminen antaa ja vaatii häneltä eniten. Valmiita tuntirunkoja ei kukaan haastateltavista käyttänyt sellaisenaan. Ohjelmaan

liittyvään materiaaliin toivottiin parannuksia. Materiaalin laajuudesta johtuen opettajat näyttivät löytävän sieltä omaan työhönsä ja opetukseensa käyttökelpoista ainesta. Ohjelmaa soveltavat opettajat eivät yleensä kokeneet valmistelutyötä raskaaksi, vaan sen katsottiin liittyvän normaaliin tuntisuunnitteluun. Ohjelman ongelmana näyttää olevan se, että osa opettajista käyttää ohjelmaa toissijaisena asiakokonaisuutena eikä toteuta sitä johdonmukaisesti. Käytännössä tämä merkitsi sitä, että ohjelma sai väistyä, jos opettaja katsoi tarpeelliseksi painottaa muita opetuksen kannalta keskeisiä aineita.

Yhdessä tarkasteltavista kouluista ohjelman periaatteet oli kirjattu opetussuunnitelman tavoitteiksi ja kaikki opettajat olivat saaneet koulutuksen. Tavallisesti koulutuksessa on ollut osa koulun opettajista ja heistäkin vain osa päätyy soveltamaan ohjelmaa aktiivisesti. Näin ohjelma saattaa tavoittaa vain osan koulun oppilaista. Kaikissa ohjelmaa soveltavissa kouluissa ilmoitettiin tavoitteeksi kaikkien opettajien kouluttaminen ohjelmaan. Koulutuksen ovat rahoittaneet paikalliset Lions Clubit ja silloin rehtorin jäsenyys on olennavasti helpottanut rahoituksen järjestymistä.

Ohjelmaan liittyvä vanhempainpiiri kokoontui yhdessä koulussa opettajan johdolla. Yleisesti opettajat eivät olleet innokkaita toimintaan, joka toteutui työn ulkopuolella ja ilman korvausta. Haastatellut olivat informoineet vanhempia oppilaille suunnatusta ohjelmasta ja joskus demonstroineet vanhempainillassa ohjelman menetelmiä. Palaute oli yleensä ollut myönteistä, vaikka vanhemmat olivat kyselleet opetettavan aiheiden yhteyksistä Lionsien toimintatavoitteisiin.

Lapselle Selvä Elämä

Haastatteluun osallistui neljä ohjelmassa mukana olevaa koulua; kaksi ylä- ja kaksi alaa-astetta, jotka toteuttivat ohjelmaa yhdessä. Ohjelman varsinainen kohderyhmä on alaa-asteella, jossa haastatellut opettajat kiittivät ohjelman uudenlaista toteutusta ja tukioppilaiden osuutta siinä. Ohjelman sisällöstä ei kuitenkaan tiedetty, sillä opettajat olivat pyynnöstä poistuneet tukioppilaiden vetämiltä tunneilta. Alaa-asteen opettajille ohjelman toteuttaminen merkitsi vapaatuntia ja oppilaille sen toivottiin tuovan ohjelman esitteessä luvattuja tietoja, taitoja sekä vaihtelua päihdeasioiden käsittelyyn.

Ohjelmaan luotettiin, vaikka tuntien järjestyksenpitoon saattoi liittyä ongelmia. Ohjelmassa edellytetään tukioppilaiden tupakoimattomuutta ja päihteettömyyttä. Oppilaiden keskustelua herätti jälkeensä tukioppilaiden ilmitullut tupakointi ja päihteiden käyttö, mikä ristiriidan käsittely oli jäänyt alaa-asteen opettajan tehtäväksi. Kartoituksen ulkopuolella haastattelijalla oli tilaisuus keskustella kahden ohjelmaa toteuttavan tukioppilaan kanssa. Keskustelun perusteella tuli ilmi, että tukioppilaiden näkemys omasta roolistaan esikuvana poikkesi ohjelman virallisista periaatteista, mikä kuvastaa valistajan roolin ja käytännön ristiriitaisuutta.

Ohjelmasta oli vetovastuussa yläasteella tukioppilastoiminnan ohjaaja. Ohjelma oli otettu kouluun hänen esittelystään ja toteutui hänen työllään. Haastatteluissa kävi ilmi, että ohjelmaa toteuttavissa kouluissa muut opettajat ja rehtori eivät tienneet ohjelman sisällöstä. Asiasta oli informoitu, mutta siitä ei oltu keskusteltu.

Uskalla

Ohjelmaan kuuluvien yhteistyökumppaneiden puheenvuoroja ja vierailuja pidettiin koulussa yleensä myönteisinä. Asiantuntijoiden uskottiin puhuttelevan nuoria paremmin kuin tuttujen opettajien. Toisaalta ulkopuoliset oman alansa asiantuntijat eivät aina ole tottuneita puhumaan nuorille ja kouluilla oli ohjelmaan liittyen myös siitä johtuvia kielteisiä kokemuksia.

Ohjelma toteutettiin suurelta osin koulun ulkopuolisin voimin. Syrjäisillä kouluilla yhteydenpito sidosryhmiin edellyttää suurempia järjestelyjä ja silloin odotukset opettajien osallistumiseen kasvavat. Tarkastelluissa kouluissa opettajista vain muutama piti ohjelmaan liittyvän tunnin. Ohjelmaan liittyvään materiaaliin oli tutustuttu pintapuolisesti; ohjelman tuntirunkoja ei kuitenkaan käytetty, koska luotettiin opettajien ja ulkopuolisten puhujien asiantuntemukseen.

Ohjelman sopeuttaminen koulun ohjelmaan tuntui koulujen aikataulussa ja herätti siten keskustelua koko opettajakunnassa. Keskustelu oli sävyltään sekä myönteistä tai kielteistä. Käytännön järjestelyt eivät myöskään kaikissa kouluissa sujuneet toivotulla tavalla. Erityisesti ohjelmassa mukana olleet sidosryhmien edustajat toivoivat koululta suurempaa ja määrätietoisempaa sitoutumista ohjelman toteuttamiseen.

Ohjelman perusidea ja toisaalta sen toteuttamiseen liittyvät ongelmat olivat kahdessa sitä soveltaneessa koulussa innostaneet muokkaamaan ohjelmaa koulun tarpeita vastaavaksi ja toisaalta kehittämään koulun omaa päihdeopetusta. Haastatelluissa kouluissa vanhemmille oli kerrottu ohjelmasta ja siitä oli keskusteltu vanhempainilloissa. Ohjelma oli esitelty kouluille verkostoyhteyksien kautta ja vaikka se ei välttämättä tuonutkaan koululle lisää yhteyksiä, se saattoi vahvistaa jo olemassa olevia.

Smokefree Class

Haastatellussa mukana olleissa kouluissa kilpailu vaikutti varsin vähän siihen liittyvien opettajien tai koulun työhön. Kilpailusta tuli tieto luokanvalvojille ja he esittivät sen harkintansa mukaan luokalle. Kukaan haastatelluista ei ollut tutustunut kilpailun oheismateriaaliin tai pitänyt siihen liittyviä tupakkavalistustunteja. Kuitenkin oppilaille kaivattiin lisätukea ja kannustusta.

Kilpailun myönteisenä puolena pidettiin idean tuoreutta. Kilpailu herätti luokissa syvälistäkin keskustelua arvoista ja luokkahengestä. Sen katsottiin kannustavan tupakoimattomuuteen ennestään tupakoimattomien osalta. Luokanvalvojien kesken kilpailusta keskusteltiin lähinnä silloin, kun pohdittiin yksittäisten oppilaiden tai luokan kilpailukelpoisuutta. Tällaiset keskustelut koettiin osin ikävinä, kun niissä jouduttiin selvittämään kollegojen tai oppilaiden ilmoitusten luotettavuutta.

Koulun tavoitteet - ohjelmien tavoitteet

Valmiiksi tuotettuja ohjelmia hankkiessaan koulujen tausta-ajatuksena lienee useimmiten arkinen toive siitä, että ammattimaisesti valmistetun paketin avulla nuorten päihdeiden käyttöä voidaan ehkäistä. Ohjelmien tuottajien lähtökohta on samansuuntainen. Tällä

näkymällä ohjelmien vaikutuksia on tutkittu kuitenkin vähän eikä millään seuranta- tai arviointitutkimuksella ei ole pystytty vahvistamaan tällaista vaikutuksia ainakaan pitkällä aikavälillä. Tähän ovat vaikuttamassa monet syyt.

Ohjelmien oletettuna tavoitteena on päihteiden käytön tai tupakoinnin ehkäiseminen. Tällaista vaikutusta ei voida taata, vaikka ohjelmat toteutettaisiin täysin suunnitellussa muodossa. Peruslähtökohtana on ohjelmien toteuttaminen kokonaisuudessaan. Kaikki tarkastelun kohteena olevat ohjelmat oli kuitenkin tavalla tai toisella sopeutettu koulun tai käyttäjän mukaisiksi. Olosuhteet, käytettävissä olevat resurssit sekä opettajien ja koulun innostus osallistua vaikuttivat siihen, millaisina ne toteutuivat. Lisäksi toimintaympäristössä on aina kontrolloimattomia tekijöitä, jotka voivat vaikuttaa lopputulokseen.

Kulttuurierot, mutta myös käytännön syyt muuttavat ohjelmien toteuttamista ja mahdollisuutta sisällyttää niitä kouluopetukseen. Monelle eri vuodelle suunniteltujen ohjelmien ongelmana on se, että opettajien tai opetettavan luokan vaihtuessa ohjelmaa ei voida toteuttaa jatkumona, joten kukin ikäluokka saa jonkin osan laajemmasta kokonaisuudesta. Laajan, monelle vuodelle ajoittuvan ohjelman toteuttaminen edellyttäisi sitä, että koko koulu olisi sitoutunut opetussuunnitelmasolla ko. ohjelman tavoitteiden toteuttamiseen. Yhden luokka-asteen kokonaisuudessa opettajan vaihtumisella ei sensijaan ole niin suurta merkitystä.

Toiseksi, ohjelmilla itsellään ei ole aina selkeää kuvaa tavoitteistaan. Niissä korostuu kuitenkin hyvin voimakas pyrkimys käyttäytymisen muuttamiseen. Tavoitteena on päihteiden käytön ehkäisy, johon pyritään vahvistamalla oppilaan sosiaalisia taitoja, ihmissuhdetaitoja, itsetuntoa ja myönteistä minäkuvaa. Nämä taidot ja ominaisuudet liitetään yleisessä ajattelussa kiinteästi päihteiden käytön ehkäisyyn, vaikka niiden selkeää yhteyttä ei tällä hetkellä olekaan voitu osoittaa.

Kolmanneksi voidaan vielä pohtia, ovatko käyttäytymisen muuttamiseen liittyvät tavoitteet relevantteja koulun päihdeopetuksessa. Nykyisen oppimiskäsityksen valossa opetuksen tavoitteina voidaan pitää välillistä vaikuttamista - oppilaan ajattelun taitojen kehittymistä. Päihdeohjelma ei ole tässä yhteydessä itseisarvo vaan väline toteuttaa koulun tavoitteita. Jos näitä tavoitteita ei ole riittävästi määritelty tai ne ovat ristiriitaisia, saattaa olla, että ulkopuolelta tuotu ohjelma tuottaa lisää ristiriitoja sen sijaan että tukisi koulun tehtävää.

Käytännössä kukaan ei uskonut ohjelmien ideaalivaikutukseen, vaan niiden ajateltiin vaikuttavan niihin, jotka eivät tupakoi eivätkä käytä päihteitä. Todennäköisesti ohjelmat saavuttavat ne, joita ohjelma tukee ja vahvistaa ja joilla on valmiiksi kielteiset asenteet tupakointia ja päihteiden käyttöä kohtaan. Jos tässä tilanteessa koulun muu kulttuuri viestittää, että käyttöön ei puututa, niin silloin ohjelmien merkitys jää kyseenalaiseksi kaikkien oppilaitten osalta.

Ohjelmat eivät siis anna vastauksia jo tupakoivien tai päihteitä käyttävien oppilaiden ongelmiin. Toisaalta tämä ei välttämättä kuulukaan ohjelmien tavoiteasetteluun silloin, kun niiden paino on päihteiden käytön ehkäisyssä. Koulu joutuu kuitenkin etsimään vastauksia päihdekasvatukseen tilanteessa, jossa osa oppilaista tupakoi ja käyttää päihteitä ja osalla on päihteiden käyttöön liittyviä ongelmia.

Vaikka ohjelmilla ehkä näennäisesti haetaan niissä kirjattujen tavoitteiden mukaista tulosta, niin niiden varsinaisena anti nähtiin opettajan oman innostuksen kasvuna, oppilaiden aktiivisuuden, sosiaalisten taitojen, luokan ilmapiirin muutoksina. Liian korkeita, mahdottomia tavoitteita ei pitäisikään asettaa, vaan ohjelmien tavoiteasettelu tulisi suhteuttaa koulun tehtävään ja ohjelmia pitäisi arvioida suhteessa siihen, miten ne tukevat välillisesti koulun tavoitteita.

Ohjelmien sisällön ja tavoitteiden suhteen tuleekin olla etukäteen hyvin kriittinen. Lisäksi tarvittaisiin jokaisen ohjelman toteutumisen ja vaikutusten seurantaa, vaikka pienimuotoisestikin. Samalla saataisiin vähitellen myös suomalaisen koulujärjestelmän suhteen tietoa siitä, mitä vaikutuksia ohjelmilla on ollut ja mitä viestejä tuottajille voidaan näistä välittää.

Koulun ja sidosryhmien yhteistyön kehittämistarpeet päihdekasvatuksessa

Verkostoyhteistyö, oppilaiden osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksien lisääminen ja avoin vuorovaikutus ympäristön kanssa ovat tärkeitä ja haluttuja tavoitteita koulutyöskentelyssä. Parhaimmillaan koulun päihdeopetus onkin kiinteä osa paikallistason ehkäisevää päihdetyötä. Tällöin verkosto toimii saumattomasti ja toteuttaa yhteistä aitoa kokonaisuutta, jossa otetaan huomioon myös oppilaan yksilölliset tarpeet ja tuki ongelmalanteissa.

Yhteistyön liittäminen osaksi koulun opetussuunnitelmaa on kuitenkin vaativa tehtävä. On tärkeää, että koulu ottaa vetovastuun ja kontrollin koulun opetuksesta silloinkin, kun sitä ovat toteuttamassa yhteistyökumppanit. Vastuu opetuksesta on aina koululla ja sitä ei tule siirtää muille. Tämä edellyttää koululta varsin aktiivista ja jämäkkää otetta ja kykyä valita sellaisia yhteistyökumppaneita, jotka kunnioittavat ja ovat kykeneviä ottamaan huomioon koulun opetus- ja kasvatustavoitteet.

Pitkäjänteinen ja suunnitelmallinen verkostoyhteistyö paikallistason muiden viranomaisten kanssa on hyvä lähtökohta. Myös pitkäjänteinen työskentely eri järjestöjen ja muiden vapaaehtoisten kanssa täydentää ja rikastuttaa koulutyöskentelyä. Yhteistyö edellyttää kuitenkin aina pelisäännöistä sopimista. Kaikkein ongelmallisinta näyttää tällä hetkellä olevan se, että monet koulut käyttävät vielä varsin kriitikittä erilaisia satunnaisia päihdevalistajia, joiden taustoja, motiiveja tai puheen sisältöjä ei entuudestaan tunneta - erityisesti entisten huumeiden käyttäjien osalta riskit valita opetustavoitteiden kannalta soveltuvia vierailijoita on suuri. Opettajat toivovat käyttöönsä välineitä, joiden avulla olisi helpompi arvioida, minkälaisia yhteistyökumppaneita kulloinkin valitaan.

Yhteistyö ja sen kehittäminen merkitsee päihdeohjelmien osalta sitä, että ohjelmien tuottajat ottavat koulun mukaan ohjelmien suunnitteluun. Osin näin jo tapahtuukin. Lisäksi olisi tietoisesti lähdettävä ajatuksesta, että valmis ohjelmapaketti ei voi olla valmis ja sellaisenaan sovellettavissa kaikkialla. Jokainen koulu, sen oppilasaines ja sitä ympäröivä yhteisö on erilainen. Ohjelmissa tulisikin perusrungon lisäksi olla sovitettavia elementtejä, jotka voidaan koulukohtaisesti muokata tarpeita vastaaviksi.

Tämä edellyttää koululta ja opettajilta suurempaa osallistumista sekä sitä, että opettajilla

on valmiuksia ohjelmien ja materiaalien hyödyntämiseen. Päihdeohjelmat eivät yleensä tarjoa tällaisia välineitä opettajille. Vaikka päihteiden käytön ehkäiseminen usein mielletään ainakin keskustelun tasolla koulun, kodin ja ympäröivän yhteiskunnan kokonaistehäväksi, siihen liittyvien toimintojen kohteena ajatellaan yleensä lapsia ja nuoria. Jatkossa ehkäisevän päihdetyön kehittämisprosessi voisi merkitä sitä, että tähän mennessä hyväksytyt päihdetyön sisällöt ja tavoitteet arvioidaan ja pohditaan uudelleen

Nuorten päihteiden käytön ehkäisy on yhteiskunnallisella tasolla tunnustettu tärkeäksi. Keskustelua vaikeuttaa yhteisten arvojen, käsitteiden ja tavoitemäärittelyn puuttuminen. Päihteiden ja erityisesti huumeiden käytön yleistymisen aktivoi yhteiskunnallisia päättäjiä ja vaikuttajia toimiin, joiden toivotaan tuottavan nopeita tuloksia. Tilanteen kokonaisvaltaiseen pohdintaan ja keinojen arvioimiseen ei yleisessä keskustelussa jää juurikaan aikaa. Lisäksi tilannetta hämmentää se, että päihdetyötä tekevien asiantuntijoiden sekä kentällä toimivien ja yleisen mielipiteen näkemykset eroavat usein toisistaan.

Valmiit päihdeohjelmat vastaavat vallitsevan ajattelutavan mukaisesti olemassa olevaan tarpeeseen. Odotuksista huolimatta nopeat ja muualla valmiiksi ajatellut ohjelmat eivät välttämättä ole vastaus kaikkiin tilanteisiin.

II OSA

KOULUN JA SIDOSRYHMIEN YHTEISTYÖSTÄ

PÄIHDEKASVATUKSESSA

Väliraportti

1. TAUSTAA

Nuorten päihdeiden käytön lisääntyminen on lisännyt kuntatasoisten päihdestrategioiden syntymistä ja usein kouluilla on niissä oma roolinsa. Monet koulut lähtevät kehittämään myös omaa strategiaansa ja silloin yhteistyö eri tahojen kanssa tiivistyy. Tasavertainen yhteistyö edellyttää yhteisesti hyväksytyjen toimintatapojen ja periaatteiden noudattamista, jolloin kunkin osapuolen ominaispiirteet ja lähtökohdat otetaan huomioon asianmukaisesti.

Oman toimintatavan ja periaatteiden määrittäminen edellyttää koululta resursseja ja asiantuntemusta. Kouluissa onkin syntynyt tarvetta etsiä vaihtoehtoisia toimintamalleja tai hyviksi koettuja ratkaisuja päihdekasvatuksen toteuttamiseksi. Vaikka koulut voivat pitkälti toteuttaa omaa harkintaa päihdekasvatuksen toteuttamisessa ja myös yhteistyössä ulkopuolisten kanssa, sen suunnitteluun ja toteutukseen kaivataan yleisesti hyväksytyjä ja hyviksi havaittuja esimerkkejä tai suuntaviivoja.

Opetushallitus yhdessä Stakesin ja Terveystieteiden tutkimuskeskuksen kanssa järjestivät Sosiaali- ja terveysministeriön tuella työkokouksen, jossa päihdekasvatusta kouluissa toteuttavat sekä koulujen tärkeimpien sidosryhmien edustajat saattoivat keskustella ja työstää yhteistyön puitteissa esille tulleita haasteita ja ongelmia. Yhteistyökokouksen teemana oli ”Moniammatillinen yhteistyö ja ehkäisevä päihdetyö koulussa”.

2. TAVOITE

Hankkeen ensimmäisen osan haastattelujen yhteydessä kysyttiin, mitä haastateltavat tarvitsisivat päihdekasvatuksen tueksi. Taustaoletuksena oli ehkäisevään päihdetyöhön liittyvän prosessin jatkona koota koulujen sekä sen sidosryhmien yhteistyötä kehittävä ja tukeva käsikirja. Haastateltavat ilmaisivat tarvitsevansa hyvin eri laatuista ja tasoista tukea päihdekasvatuksen tueksi. Osa kannatti käsikirjan tapaisen oppaan tekemistä. Osa taas ei nähnyt sille tarvetta.

Tämän palautteen perusteella käsikirjan tarve ja muoto haluttiin vielä yksityiskohtaisemman keskustelun ja arvioinnin kohteeksi laajemman asiantuntijajoukon kesken. Samalla hankkeen työryhmä halusi selvittää osallistujille haastattelujen alustavia tuloksia ja tarkistaa omaa näkemystään kartoituksen kohteena olevien ohjelmien sisällöstä ja toteutuksesta.

Kokouksen konkreettisena tavoitteena oli työstää mahdollisen välineen tai käsikirjan muoto ja sisältöalueet mahdollisimman pitkälle.

3. TOTEUTUS

Yhteistyökokous järjestettiin kaksipäiväisenä tilaisuutena Helsingissä 27.-28. huhtikuuta 1998. Kokoukseen osallistui kutsuttuina 29 koulun edustajia, vanhempia, päihdekasvatusohjelmia tuottajia, terveyskasvatuksen ammattilaisia sekä muita koulujen kanssa ehkäisevää päihdetyötä tekeviä. Osa koulun edustajista oli aikaisemmin teemahaastatteluun osallistuneita. (Liite 4)

Kaksipäiväisen kokouksen aikana osallistujat työstivät osin yksin ja osin pienryhmissä koulun päihdekasvatuksen onnistumiselle tärkeiksi koettuja tekijöitä. Yhteistyöhön vaikuttavia tekijöitä tarkasteltiin sekä koulujen että sidosryhmien kannalta. (Liite 5)

Pienryhmien yhteiset tulokset jäivät hankkeen toisen osan tuotoksena syntyvän käsikirjan pohjaksi. Työkokoukseen osallistuneet jättivät työryhmän käyttöön myös henkilökohtaiset muistinpanonsa. Yhteistä työskentelyä on tarkoitus jatkaa siten, että osa työkokoukseen osallistuvista osallistuu myös käsikirjan jatkokäsittelyyn ja testaukseen myöhemmin erikseen sovittavalla tavalla.

4. YHTEENVETO YHTEISTYÖKOKOUKSEN TULOISTA

Kokoukseen osallistujat totesivat, että koulujen ja sen sidosryhmien yhteistyötä kehittävä käsikirja olisi tarpeellinen työväline kaikille osapuolille. Yhteisiä pelisääntöjä tarvitaan ja yhteistyötä helpottaisi keskitetty lista sitä, mitä yhteistyöhön osallistuvien olisi tiedettävä tai otettava huomioon, jotta päihdekasvatusohjelmat ja projektit toteutuisivat halutulla ja laadukkaalla tavalla.

Yhteistyökokouksen tuloksena kouluissa toteutettavan ehkäisevän päihdetyön tueksi laadittavan käsikirjan sisällön ehdotettiin koostuvan seuraavista aihealueista:

4.1. Taustaa ja yhteistyön ehdot

Kokouksen osallistujat korostivat, että kouluissa tehtävän ehkäisevän päihdetyön tarve olisi perusteltava siten, että se motivoisi kouluja ja opettajia päihdekasvatuksen kehittämiseen. Tässä yhteydessä olisi pohdittava myös opettajien tiedollisia ja taidollisia valmiuksia osallistua päihdekasvatukseen ja sitä, miten näitä valmiuksia voitaisiin kasvattaa.

Terveyskasvatuksen roolin ja terveyden edistämiskäsitteiden kautta tulisi herättää pohdintaa siitä, miten päihdeiden käytön ehkäisyä koulussa toteutetaan. Olisi pohdittava peruskoulun mahdollisuuksia vaikuttaa nuorten päihdeiden käyttöön ehkäisevästi. Tämän olisi liityttävä laajempaan arvokeskusteluun koulun tehtävästä ja kasvatusvastuusta.

Yhteistyölle on määriteltävä yhteisesti hyväksytyt eettiset säännöt, jotka toisivat esille kunkin yhteistyöpuolen oikeudet ja velvollisuudet ja sen, kenen ehdoilla ja miten yhteis-

työn olisi toteuduttava koulun ja erilaisten sidosryhmien kanssa.

4.2. Päihdekasvatuksen toteutuminen koulussa

Keskusteluissa ilmaistiin tarve määritellä selkeästi ja yleisesti hyväksyttävällä tavalla koulun päihdekasvatuksen tavoitteet. Mitä koulun päihdekasvatuksessa tulisi oppia? Millaisia valmiuksia tai taitoja sen pitäisi antaa oppilaille?

Lisäksi kaivattiin käsitteiden ja laatukriteerien selkeyttämistä. Pohdinnan perustaksi tarvitaan määritelmää siitä, millainen on hyvä koulu ja millaista olisi hyvä päihdekasvatus. Olisi esiteltävä perusteltu näkemys päihdekasvatuksen asemasta koulussa ja sen merkityksestä osana koulun kasvatuksellista kokonaisuutta, johon koulun osalta kuuluvat opintosuunnitelma, oppilashuolto ja yhteistyö eri verkostojen, koulun sisäisten ja ulkoisten, kanssa. Laajempaan kokonaisnäkemykseen haluttiin liittää koulun lisäksi myös neuvolat, päiväkodit ja yhteistyö vanhempien kanssa.

Kokouksessa toivottiin käytännön malleja, caseja ja ehdotuksia siitä, miten päihdekasvatuksen voisi koulussa toteuttaa; päihdekasvatuksen liittämistä opetussuunnitelmaan ja mitä kaikkea siinä olisi otettava huomioon. Tähän liittyen toivottiin koulun sisäisten roolien määrittelyä ja selkiinnyttämistä erityisesti oppilashuollon toiminnan osalta.. Mikä on oppilashuoltotyöryhmän - tai koulun kriisiohjelman - rooli päihteiden käytön ehkäisyssä?

Käsikirjaan toivottiin myös perustietoja ja valmiuksia päihteiden käytön havaitsemiseksi sekä tähän liittyen puuttumisen ja hoitoonohjauksen malleja. Lisäksi päihdekasvatuksen avuksi toivottiin yleisesti käytännön koulutyössä helposti sovellettavia ja käytettäviä materiaaleja.

4.3. Ulkopuolella tuotettujen ohjelmien rooli koulun päihdekasvatuksessa

Koulut ja opettajat tarvitsevat apuvälineitä koulussa sovellettavien päihdeohjelmien valitsemiseen. Erityisesti kaivataan laatukriteereitä, joiden perusteella voi tunnistaa ja määritellä hyvän päihdeohjelma. Yleisiä ohjeita haluttiin siitä, millaisia kriteerejä päihdeohjelmille voidaan asettaa ja miten niitä arvioidaan. Mitä ohjelman valinnassa olisi otettava huomioon?

Käsikirjaan toivottiin yhteenvetoa eri päihdeohjelmien sisällöistä ja mahdollisesti suosituksia sekä ohjelmien käyttäjien kommentteja niistä. Lisäksi mukaan haluttiin hyväksytyjen tai yleisesti suositeltujen ohjelmien yhteystiedot.

Sekä ohjelmien tuottajille ja koulun muille yhteistyökumppaneille että koululle haluttiin koota muistilista yhteistyössä huomioon otettavista asioista. Mitä koulun olisi otettava huomioon ohjelmaa valitessaan? Mitä ohjelman toteuttaminen koululta edellyttää; kysymyksiä yhteistyön ehdoista ja jatkuvuudesta, ohjelman seurannasta ja jälkihoidosta ja miten ohjelma sopii koulun laajempaan yhteistyöverkoston. Vastaavasti olisi koottava se, mitä ulkopuolisen ohjelman tuottajan tai muun yhteistyökumppanin olisi otettava

huomioon suunnitellessaan yhteistyötä koulun kanssa.

4.4. Yhteistyö lähiverkkojen ja vanhempien kanssa

Kokoukseen osallistuneet halusivat käsikirjaan malleja ja esimerkkejä siitä, miten verkostoyhteistyötä on toteutettu sidosryhmien ja toisaalta vanhempien kanssa. Hyviksi koettujen ratkaisujen lisäksi haluttiin myös kuvauksia virheistä ja toimimattomista ratkaisuista.

5. LOPUKSI

Yhteistyökokous tuotti runsaasti yksityiskohtaista materiaalia koulun päihdekasvatuksen toteuttamiseen liittyvistä haasteista. Yleisesti todettiin yhteistyön kehittämisen ja sitä säätelevien sopimusten tarve. Lajissaan työkokous oli ensimmäinen, jossa niin koulujen kuin niiden sidosryhmienkin edustajat kokoontuivat työstämään yhteisesti toteutetun päihdekasvatuksen käytännön kysymyksiä.

Kokouksessa esille nostetut käytännön ratkaisuehdotukset ja ideat osoittivat myös sen, että koulujen ja niiden kanssa yhteistyötä tekevien resurssit riittävät pitkälle. Toimivia ratkaisuja on löydetty ja toteutettu, mutta niistä saatuja kokemuksia ei ole koottu. Vaikka yksittäisten toimintamallien ei uskottukaan soveltuvan automaattisesti kaikkialle, niiden katsottiin sisältävän arvokasta kokemusta ja tietoa koulun omien ratkaisujen taustaksi.

Kokouksen tuottama materiaali koottiin yhteenvedoksi ja hankkeen työryhmä kokoontui 2.7. tarkastaja Veli-Matti Riskun, STM, kanssa arvioimaan kokouksen tuloksia ja miten niitä voitaisiin käyttää aiotun käsikirjan pohjana. Kokouksessa hahmoteltiin alustavasti myöhemmin muokattavan käsikirjan sisältösuunnitelma.

Osa yhteistyökokouksen osanottajista osallistuu prosessin jatkossa koottavan käsikirjituksen arviointiin ja jatkotyöseen. Lopullinen käsikirja valmistuu painettavaksi keväällä 1999 myöhemmin sovittavan aikataulun mukaisesti.

Ehkäisevää päihdetyötä tukevien ohjelmien käyttö kouluissa - haastatteluun osallistuneet

Lions Quest LQ	Lapselle Selvä Elämä LaSE	Smokefree Class SFC	Uskalla
Ala-aste 1 - rehtori - opettaja (soveltaa ohj.) - opettaja (ei sovelta)	Yläaste 1 - rehtori - opettaja (ohj:n vetäjä) - opettaja (ei mukana)	Yläaste 1 - rehtori - opettaja (luokka osallist.) - opettaja (luokka osallist.)	Yläaste 1 - rehtori - opettaja (ei osallist - terveydenhoitaja (c
Ala-aste 2 - rehtori - opettaja (soveltaa ohj) - opettaja (ei sovelta)	Ala-aste 2 - rehtori - opettaja (luokka osallist.) - opettaja (luokka osallist.)	Yläaste 2 - rehtori - opettaja (luokka osallist.) - opettaja (luokka osallist.)	Yläaste 2 - rehtori - opettaja - kuraattori (osallist. - opinto-ohjaaja (osa
Ala-aste 3 - rehtori - opettaja (soveltaa ohj.) - opettaja (ei sovelta)	Yläaste 3 - rehtori - opettaja (ohj:n vetäjä) - opettaja (ei mukana)	Yläaste 3 - rehtori - opettaja (luokka osallist.) - opettaja (luokka ei osall.)	Yläaste 3 - rehtori - opettaja (osallist.) - opinto-ohjaaja (suu
Kaksi erillistä ohjelman soveltajan haastattelua: - opettaja (soveltaa ohj.) - opettaja (soveltaa ohj.)	Ala-aste 4 - rehtori - opettaja (luokka osallist.) - 2 tukioppilasta		

Haastateltavia oli yhteensä 50.

Opetushallituksen, Stakesin, Terveystieteiden tutkimuskeskuksen yhteishanke:

Ehkäisevää päihdetyötä tukevien ohjelmien käyttö koulussa

Haastattelija: Kaarina Huoponen

Yhteystiedot:

Ylitarkastaja Heidi Peltonen

Hakaniemenkatu 2

PL 380, 00531 Helsinki

Internet: Heidi.Peltonen@oph.fi

1. Tehdäänkö koulussa suunnitelmallista päihdekasvatusta?

- onko tietoinen yhteinen suunnitelma vai oletetaanko jokaisen opettajan ottavan asioita puheeksi oman aineensa tai eri teemojen yhteydessä

2. Mikä on koulun päihdekasvatusstrategia?

- millaista sen tulisi mielestäsi olla
- mitkä ovat koulun päihdekasvatuksen tavoitteet
- mitä päihdeetön/savuton koulu merkitsisi opettajien ja oppilaiden näkökannalta
- miten paljon oppilaat ovat mukana päihdekasvatusohjelman valinnassa/luomisessa
- kenen ehdoilla ohjelmaa toteutetaan - kenen katsot siitä hyötyvän

3. Miten ja miksi käytössäsi oleva päihdekasvatusohjelma on valittu?

- harkiten/perustellusti vai sattumalta
- toteutuvatko koulun asettamat päihdekasvatustavoitteet ko. ohjelman kautta
- arvioidaanko ohjelmaa näihin tavoitteisiin nähden
- tunnetko/tiedätkö muita vastaavia ohjelmia
- onko mukana koko koulu vai vain osa/muutama opettajista
- jos teet sitä yksin, saatko tukea kollegoilta, muulta henkilökunnalta
- onko koululla/sinulla tarpeeksi taustatietoa/välineitä valita eri ohjelmien välillä
- miten sovellat ammatillista osaamistasi ohjelmien valintaan ja toteuttamiseen
- mitä ohjelma merkitsee sisällöllisesti - menetelmällisesti
- millä perusteella ohjelma tulisi valita - mikä on ohjelmassa tärkeää

4. Miten ohjelma istuu opetussuunnitelmaan ja koulun muihin kasvatustavoitteisiin?

- kenelle päihdekasvatus mielestäsi kuuluu koulussa, entä yleensä
- miten pystyt itse sovittamaan sen koulutyöhösi - ylimääräistä vaivaa, voimia

- miten päihdekasvatus otettiin huomioon koulutuksessasi
- miten paljon omasta mielestäsi tiedät päihdekasvatuksen peruskysymyksistä
- miten järjestäisit päihdekasvatuksen

5. Mikä on päihdekasvatusohjelmien merkitys?

- tarvitaanko erityisiä ohjelmia - voitaisiinko samat asiat tuoda esille muutenkin
- miten ohjelman toivotaan ja odotetaan vaikuttavan
- mikä ohjelmassa tehoaa - mikä ehkäisee päihteiden käyttöä
- millainen on mielestäsi tehokas päihdekasvatusohjelma
- onko käytössäsi oleva ohjelma tällainen
- mikä on mielikuvasi ohjelman lopputuloksesta

6. Mitä lisää toivoisit soveltamaltasi ohjelmalta?

- onko puutteita tai vaikeuksia
- onko sinulla kokemusta muista vastaavista ohjelmista - jos on, niin mitä eroja/haittoja/hyötyjä käyttämälläsi ohjelmalla on niihin verrattuna
- oletko keskustellut käyttämästäsi tai muista ohjelmista kollegojen kanssa

7. Mitä ohjelma antaa koulutyöhön ja opettajalle?

- antaako lisää valmiuksia oman työn kehittämiseen - pedagogisia, tiedollisia, taidollisia valmiuksia
- mitä ohjelman toteuttaminen sinulta vaatii
- arvioi materiaalia
- miten voit hyödyntää sitä ohjelman toteuttamisessa omana ja oppilaiden välineenä
- käytätkö koko ohjelmaa vai soveltaen osittain - millä perusteella
- rasitus vai apu
- onko ohjelmaan liittyvä koulutus sopiva - mitä merkitystä sillä on ollut ohjelman läpiviemisessä - tarvitaanko jatkokoulutusta
- miten arvioit omaa osallistumistasi ohjelman toteuttamisessa
- oletko yhteydessä muihin ohjelmaa soveltaviin opettajiin, kouluihin

8. Onko ohjelman tehoa tai vaikutuksia arvioitu?

- miten ohjelman vaikutukset näkyvät oppilaissa/luokassa/koulussa
- miten oppilaat ovat mielestäsi kokeneet ohjelman
- millaisena itse koet ohjelman - auttaako se oman työsi kehittämisessä
- haluatko jatkaa ohjelman soveltamista
- jääkö ohjelma elämään ja missä muodossa

9. Vanhempien osuus päihdekasvatuksessa

- onko vanhemmille tiedotettu ohjelmasta tai koulun päihdekasvatustavoitteista yleensä
- ovatko mukana ohjelmassa
- miten heidän tulisi olla mukana ohjelmassa tai koulun tavoitteiden luomisessa

10. Muu verkostoyhteistyö

- liittyvätkö muut kunnan tahot ohjelmaan
- jos, niin millaista yhteistyö on, toimiiko
- kerro käytännön esimerkkejä
- onko tällainen yhteistyö tärkeätä
- onko sinulla resursseja/valmiuksia tällaiseen yhteistyöhön
- miten verkostoyhteistyöhön tulisi toteutua
- toimiiko verkostoyhteistyö muissakin asioissa kuin ohjelman yhteydessä

11. Mitä oppaaseen?

Tarkasteltavat koulut pääteemoittain

Koulu ja ohjelma	Sitoutuminen päihdekasv.	Miten ohjelma valittu	Ohjelman anti	Ohjelman arvostus	Yhteistyö - vanhemmat	Verkosto-yhteistyö
LQ 1 ala-aste	Keskivahva; rehtori innostunut; koulu mukana projekteissa	Rehtori Lions	Opettajalle intoa/välineitä; opilaille taitoja	Keskivahva; osa soveltaa; rehtori innostunut; ei keskustelua koko koulun tasolla	Tavanomaista; arvokysely; informoitu ohjelmasta; eivät siinä mukana	Rehtorin osalta aktiivista, ohjelman puitteissa ei ole
LQ 2 ala-aste	Heikko; mukana projekteissa	Kollegat innostivat, rehtori Lions	Opettajalle intoa/välineitä; opilaille taitoja	Heikko; osa soveltaa; ei keskustelua	Aktiivista; konflikteja; informoitu ohjelmasta	Vierailijoita puhumassa luokille; ohjelman puitteissa ei ole
LQ 3 ala-aste	Vahva; keskusteltu ja pohdittu; tiedostettu osana koulun arki-työtä	Kollegat innostivat	Tukee koulun kasvatustavoitteita; opettajalle intoa ja välineitä; opilaille taitoja	Keskivahva; osa soveltaa; nähdään osana koulun linjaa; keskustellaan	Aktiivista; mukana opsin työstämisessä; informoitu ohjelmasta; siihen liittyvä vanh.ryhmä toimii	Oppilashuolto-ryhmä hoitaa; ongelmia joidenkin sidosryhmien kanssa; ohjelman puitteissa ei ole
LaSE 1 yläaste	Heikko; projekteissa mukana	Ohj. vetäjä tuottamassa ohjelmaa	Ohjelman vetäjän lisäksi muut opettajat tai koulu eivät mukana; tukioppilaille taitoja	Heikko; vetäjän varassa; ei keskustelua koulun tasolla	Tavanomaista; vanhempia kuultu opsia laadittaessa	Keskittyy rehtoriin; ohjelman puitteissa ei ole
LaSE 2 ala-aste	Keskivahva; projekteissa mukana	Tarjottiin yläasteelta	Opettajalle vapaatunti; oppilaille tietoja/taitoja	Heikko; ei keskustelua	Tavanomaista, ei kuultu opsia laadittaessa; informoitu ohjelmasta	Keskittyy rehtoriin; opettajilla ammatillisia; ohjelmaan liittyviä ei ole
LaSE 3 yläaste	Keskivahva	Markkinoitu opettajien koulutustilaisuudessa	Ohjelman vetäjälle tietoa, muut opettajat tai koulu eivät mukana; tukioppilaille tietoa/taitoja	Heikko; vetäjän harteilla; ei keskustelua koulun tasolla	Tavanomaista; kuultu opsia tehtäessä; tietävät ohjelmasta	Vähäistä; etäisyys haittaa ja paikkakunta pieni; ohjelmaan liittyen ei ole
LaSE 4 ala-aste	Keskivahva; keskusteltu opsin yhteydessä; opettajat ja rehtori käyneet LQ-koulutuksen	Tarjottiin yläasteelta	Opettajat ja koulu eivät osallistuneet; oppilaille tietoa/taitoja; vaihtelua	Keskivahva; opettajat eivät osallistu, seuraavat kyllä; keskustellaan	Aktiivista; opsissa mukana; tiedotettu ohjelmasta, eivät osallistu siihen	Aktiivista, keskittyyvät rehtoriin; opettajilla omansa; ohjelmaan liittyen ei ole

LQ = Lions Quest -ohjelmaa soveltava koulu

LsSE = Lapselle Selvä Elämä -ohjelmaa soveltava koulu

Koulu ja ohjelma	Sitoutuminen päihdekasv.	Miten ohjelma valittu	Ohjelman anti	Ohjelman arvostus	Yhteistyö vanhemmat	Muu verkostoyhteistyö
SFC 1 yläaste	Heikko	Markkinoitu	Opettajille ja koululle neutraali; kannustaa oppilaita	Heikko; keskustellaan tupakoinnin tultua ilmi	Tavanomaista, informoitu kilpailusta	Vähäistä; opettajilla omansa; ohjelmaan liittyen ei ole
SFC 2 yläaste	Keskivahva; keskustellaan	Markkinoitu	Opettajille ja koululle neutraali; kannustaa ja keskusteluttaa oppilaita	Heikko; keskustellaan tupakoinnin tultua ilmi	Tavanomaista; arvokysely opsia laadittaessa; informoitu kilpailusta	Monipuolista, keskittyy rehtoriin ja aktiiveihin; ohjelmaan liittyen ei ole
SFC 3 yläaste	Heikko	Markkinoitu	Opettajille ja koululle neutraali; kannustaa oppilaita	Heikko; keskustellaan tupakoinnin tultua ilmi	Tavanomaista; arvokysely opsia tehtäessä; informoitu kilpailusta	Koululla vähäiset; opettajakohtaisesti; ohjelmaan liittyen ei ole
USKALLA 1 yläaste	Keskivahva; koulun omaa päihdekasvatusta suunnitellaan	Inforyhmän kautta	Ideoita koulun päihdeopetukseen; opettajille myönteistä ja kielteistä; järjestelyongelmia; oppilaille tietoja ja taitoja	Heikko; ulkopuoliset toteuttavat; opettajat suhtautuivat kielteisesti	Vaikeaa; ei kuultu opsin teossa; informoitu ohjelmasta; eivät osallistuneet siihen	Hyvät/toimivat - joskus rajoja kaivataan; opettajilla heikot yhteydet
USKALLA 2 yläaste	Heikko	Inforyhmän kautta	Ravistelee koulua; opettajille myönteistä ja kielteistä; järjestelyongelmia; oppilaille tietoja ja taitoja; vaihtelua	Heikko; ulkopuoliset toteuttavat	Tavanomaista; osallistuneet opsin tekeen; ei tiedotettu ohjelmasta eivätkä osallistu siihen	Hajanaista sekä koulun että opettajien osalta; ohjelmaa lisää niitä
USKALLA 3 yläaste	Keskivahva; päihdekasvatus katsotaan ratkaistuksi ohjelman avulla	Inforyhmän kautta	Ratkaisu koulun päihdekasvatukseen; opettajille neutraali; oppilaille tietoja ja taitoja	Vahva; osa koulun opsia; tukioppilaat mukana suunnittelussa	Tavanomaista; vanhempien yh. d. kuultu opsisissa; informoitu ohj:sta, eivät osallistu	Monipuoliset sekä koululla että opettajilla; ohjelmaa vahvistanut niitä
EI OHJ. 1 ala-aste	Heikko				Tavanomaista; toiveita kuultu opsin teossa	Koulun tasolla vähäiset; keskittyvät aktiiviseen opettajaan
EI OHJ. 2 yläaste	Vahva; koulun oma 'elämäntaidon kurssi' ja suunnitteilla edelleen lisää				Aktiivista; vanhempia ja oppilaita kuultu opsisissa	Oppilashuolto hoitaa - muutten kiinnostus on opettajakohtaista
EI OHJ. 3 yläaste	Heikko				Tavanomaista; kuultu opsisissa	Tavanomaista; opettajakohtaista

SFC = Smokefree Class -kilpailuun osallistuva koulu; USKALLA = Uskalla sanoa ei -ohjelmaa soveltava koulu
EI OHJ. = koulussa ei sovelleta mitään tarkastelun kohteena olleista ohjelmista

Moniammatillinen yhteistyö ja ehkäisevä päihdetyö koulussa

Yhteistyökokous 27.-28. huhtikuuta 1998, Helsinki

OSALLISTUJALUETTELO:

Kuraattori Terttu Akselin, Espoo
 Projektisihteeri Kaarina Huoponen, Helsinki
 Vanhempainyhdistyksen hallituksen jäsen Seppo Huotilainen, Vantaa
 Poliisipäällikkö Tapio Huttunen, Vaasa
 Ohjelmapäällikkö Marjatta Jacobsson, MLL, Helsinki
 Suomen Vanhempainliiton hallituksen jäsen Ritva Janhunen, Kuopio
 Opettaja Merja Kaksonen, Pietarsaari
 Vanhempainyhdistyksen hallituksen jäsen Pia Katz, Vantaa
 Rehtori Jari Kettunen, Porvoo
 Koulutussihteeri Juha Kinanen, Helsinki
 Toimittaja Leena Kokko, Tampere
 Kehittämispäällikkö Pirjo Koskinen-Ollonqvist, Terveystieteiden tutkimuskeskus
 Rehtori Pekka Leinonen, Kouvola
 Kehittämispäällikkö Saini Mustalampi, Stakes
 Opettaja Merja Nousiainen, Helsinki
 Vanhempi konstaapeli Kaj Nyman, Pietarsaari
 Lions Quest-toimikunnan pj. Reijo Oksanen, Nastola
 Projektipäällikkö Meri Paavola, Kansanterveyslaitos
 Ylitarkastaja Heidi Peltonen, Opetushallitus
 Erikoissuunnittelija Marie Rautava, Stakes
 Tarkastaja Veli-Matti Risku, Sosiaali- ja terveysministeriö
 Opinto-ohjaaja Tapio Sahramies, Kotka
 Nuorisopoliisi Jari Salmi, Helsinki
 Komisario Hans Snellman, Pietarsaari
 Suomen Akateemisen Raittiusliiton pj. Markku Soikkeli, Helsinki
 Erityisopettaja Kirsti-Kaarina Talvela, Espoo
 Projektisihteeri Heli Tyrväinen, Terveystieteiden tutkimuskeskus ry, Jyväskylä
 Erityisopettaja Anneli Weiste-Pääkkönen, Espoo
 Terveystieteiden tutkimuskeskus ry, Espoo

Moniammatillinen yhteistyö ja ehkäisevä päihdetyö koulussa

Yhteistyökokous 27.-28. huhtikuuta 1998, Helsinki

Ohjelma

Maanantai 27.4.

9.30	Ilmoittautuminen Kahvi
10.00-12.00	Tutustuminen, työseminaarin tavoitteet Orientoituminen ryhmätyöskentelyyn Heidi Peltonen, Pirjo Koskinen-Ollonqvist Saini Mustalampi, Kaarina Huoponen
12.00-13.00	Lounas
13.00-14.30	Työskentelyä ryhmissä Mitä koulun päihdekasvatuksessa tulisi oppia?
14.30-15.00	Kahvi
15.00-17.00	Työskentelyä ryhmissä Mitä ja kenen osaamista tavoitteiden saavuttamiseksi tarvitaan?

Tiistai 28.4.

9.00-12.30	Työskentelyä ryhmissä, kahvitauko sopimuksen mukaan Oppaastako apua? Mitä haluaisin yhteistyökumppanini tietävän työstä ni/edustamastani järjestöstä/minusta
12.30-13.30	Lounas
13.30	Ryhmien tulosten esittely ja koonti
15.00	Kahvi
15.15-16.00	Tulosten esittelyä ja koontia

Tarkemmat ohjeet ryhmien työskentelyyn joka jakson alussa.